

Molenwoordenboek

begrippen

namen

termen

1781 items

verzameld en opgetekend door B. D. Poppen

Aanbrenger De aanbrenger is een kleine molen, die dient om een niet te groot laag gelegen stuk land droog te malen. Aan de achterzijde van de draaibare kop zit een grote windvaan. Hiermee stelt hij zichzelf in de richting van de wind. Naam, soms gebruikt voor het weidemolentje (petmolentje). Zie ook: weidemolentje, windvaan.

Aangelanden De eigenaars en gebruikers van de gronden van een beek.

Aanhouder In korenmolens, gewichtje ter regeling van de aanslag van de schoen.

Aanslag Balkje aan een der zijkanten van de schuddebak, die doorloopt tot voorbij het staakijzer van de steenspil.

Acacia (Robinia) Houtsoort. Groeiplaats: Europa, Canada. Hoofdkleur: geelgroen tot bruingroen. Volume gewicht: 0,72. Bijzondere eigenschappen: tamelijk hard, zeer vast, moeilijk te splijten, weinig neiging tot werken, taai. Toepassing: wagenmakerij, laddersporten. Wordt in molens gebruikt voor kammen van bovenwiel, spoorwiel.

Achterbalk De korte spruit op een binnenkruier; deze steekt niet buiten de kap.

Achterbint Zie trapbint.

Achterbril Is samen met de voorbril bevestigd aan de hangbomen, ertussen is de kruilier opgehangen.

Achterkalf Draagbalk aan de achterzijde om de onderzetel tussen de twee voegburries. Balk waar de staartbalk in wordt bevestigd.

Achterkeuvelens Achterkant van de kap. Zie: voorkeuvelens. Komt van 'gevel end'.

Achterkeuvelensbalk In achtkant de achterste horizontale balk waarop het achterkeuvelens is gebouwd. In wipmolen: wolfsbalk. Ook achterbalk.

Achterkoppel Het kleinere koppel stenen in een standermolen.

Achterlijk Voor de roed staande (naar het molenlijf gericht) het touw aan de linkerzijde van het zeil.

Achterloop Bij watermolens, aanvoerzijde van het water.

Achtermolen In standermolens, het steenkoppel tussen de stander en het stormbint.

Achtervelg De velg aan de achterzijde van het bovenwiel.

Achterwaterloop Polderwatertoevoer van een poldermolen (polderpeil).

Achterzomer Vloerbalk aan de achterzijde van een wipmolen; ook spruitbalk.

Achterzoom Meest linkse, staande hekkenlat aan roed. Ook buitenzoom, scheerlat.

Achtkante (of achtkantige) molen De vorm van de molenromp is een achtkant (achthoek). De meeste achtkante molens zijn of houten grondzeilers (vooral in Noordholland en Friesland), of stellingmolens. Hiervan vindt men de meeste in noord Nederland.

Achtkante stenen molen Vb. De Keetmolen te Ede en de molen Nooit Gedagt te Woudrichem.

Achtkantstijl Eén van de acht stijlen in een achtkante molen.

Admiraal Watermolen die als seingever optreedt voor een groep poldermolens of er gemalen moet worden of niet; de molenaar van de admiraal kreeg een hoger loon dan de anderen.

Afharpen (*in Zaanse pelmolens*) Even leeg laten draaien van de pelstenen waarbij de laatste gort over de harpen loopt totdat er niets meer is.

Afhouder In korenmolens, gewichtje ter regeling van de aanslag van de schoen.

Afkort-trekzaag Soms bij zaagmolens; door de molen gedreven zaag waarmee de nog in het water liggende balken werden afgezaagd.

Afloper In verfmolens, verzamelbak waarin vermalen goed bijeen werd gestreken.

Afschietwerk Inrichting om zakken op een vlugge manier, zonder aandrijving te laten zakken. Werkt niet op windkracht, maar op zwaartekracht. Is voorzien van een dubbel uitgevoerde luitouw. Het ene gaat neer terwijl het andere tegelijkertijd op gaat.

Afschotcirkel Denkbeeldige cirkel om het midden van de wateras, in de plaats van het midden van de as, waarop de schoepen tangentiaal eindigen. Een schoep met afschot geeft een grotere wateropbrengst.

Afslagtak Zijarm van een molenbeek die niet gebruikt wordt voor een watermolen.

Afstandhouder Staaf of houten rib dat tussen de buiten- en binnenrolring van de rollenwagen bij rollen of Engelskruiwerk zorgt voor de juiste afstand.

Amerikaanse molen .Geheel van metaal geconstrueerde watermolen met windvaan. In de volksmond ook schrikmolen genoemd.

Andreaskruis Kruis van twee even lange, schuingeplaatste balken, die elkaar overlappen in de velden van de achtkant.

Andernachtse steen Zie Duitse steen.

Ankers Meermalen toegepaste verbinding tussen stijlen en dorpels van de persen der papiermolens.

Appelpot In oliemolens, de voorslagskoeken werden door de stampers in "potten" - holten in het stamperblok - tot meel fijngestampt; de naam appelpot duidt een bepaalde vorm van de pot aan.

Arduin Harde blauwgrijze kalksteen. Escauzijnse steen. Wordt gebruikt voor lagering.

Ark Balkgeraamte waarin de sluischouwen geplaatst zijn.

Arme steen Een steen (meestal loper) die een te grote entree heeft. Zie ook rijke steen.

Armkammen Kammen die ter plaatse van de kruisarmen in het wiel zijn bevestigd en met een borgpen zijn vastgezet. De staarten van deze kammen zijn korter en ze worden aan de voorzijde

van het wiel geborgd. Schuin door de voorvelg heen steekt men een houten borgpen in de staart van zo'n kam. Zie ook stootgat.

Armpal Aan de voorzijde, verticaal op de steunderbalk geplaatste scharnierende stut, die onder de bovenste horizontale arm van het bovenwiel grijpt en die met een paltouw vanaf de stelling is te bedienen. Aanwezig in de oliemolen te Roderwolde.

Armwiel Wiel waarbij de armen door de as zijn gestoken; soms bij gaffelwiel en in oude standerdmolens.

As Wiekenas in de kap van de molen.

Asbijl Door molenmakers gebruikte, lange en smalle bijl, aan één zijde geslepen.

Asgaten De gaten in de askop waar de roeden doorheen zijn gestoken. Afmetingen plm. 40 x 50 cm.

Askop Uit de kap stekend gedeelte van de molenas, waardoor de roeden worden gestoken.

Asmolen In een asmolen of potasmolen werd potas verwerkt. Potas is de oude naam voor kaliumcarbonaat (KOH), dat aanvankelijk uit houtskool of plantenas werd gebrand, geloogd en in zuivere toestand in potten werd bewaard. Potas werd gebruikt voor de blekerijen, vooral ten behoeve van zeildoekfabricage. [Het Nederlandse woord *potasch* is de wortel van het Franse woord *potasse* (=kaliumcarbonaat) dat reeds in 1577 voorkomt in het Luikse Waals. De oudste vermelding in het Frans dateert uit 1676.]

Aswiel Een kamwiel op de wiekenas in de kap van de molen. De wieken zetten de wiekenas in beweging en via het aswiel wordt de beweging op de koningsspil overgebracht. Het aswiel wordt ook bovenwiel genoemd. Synoniem: vangwiel, omdat de vang erop bevestigd is. Zie: Kamwiel.

Axiale druk Naar achteren, bijv. van de pen van de bovenas op de tegel.

Azobé Houtsoort. Groeiplaats: tropisch W. Afrika. Hoofdkleur: paarsachtig bruin. Volume gewicht: 0,94-1,10. Bijzondere eigenschappen: zeer hard, zeer sterk, grove nerf, zware kruisdraad, zwaar te bewerken, paalwormbestendig. Toepassing: constructiehout voor de waterbouw, sluisdeuren, damwanden, brugdekken, buikdenning. Wordt in molens gebruikt voor stiepstukken, kruias, liggers van de stelling.

Azijnhout Houtsoort. Groeiplaats: Zuid-Europa, Noord-Afrika. Hoofdkleur: bruin. Volume gewicht: 0,90. Bijzondere eigenschappen: hard, vast, zwaar, zeer sterk, moeilijk te splijten. Een harde soort eikenhout uit de balkan; afkomstig van de altijd groene eik (*Quercus ilex*), rond Middellandse Zee en Portugal (verbastering van het Franse bois-de-de chène = eik. Toepassing: heiblokken, houten hamers, hak- en stansblokken, houten kammen in raderwerk, bijv. voor de kammen van het vizelwiel in een watermolen. Om ze glad en hard te maken worden ze met bijenwas ingesmeerd soms werd bij de bijenwas wat grafiet gedaan.

Baan De hals van de wiekenas.

Baansteen Steen met uitholling waarop de wiekenas ligt aan de voorzijde van de kap. Gewoonlijk van natuursteen, maar ook pokhout wordt gebruikt en soms een modern lager. Vergelijk pensteen. Wordt vaker halssteen genoemd.

Baard Een (vaak fraai) houten bord aan de voorzijde van de molenkap, onder de windpeluw welke laatste de wiekenas draagt, om te voorkomen dat het kruiwerk nat wordt. Vaak met jaartal en/of naam van molen.

Babbitmetaal Genoemd naar de uitvinder, de Amerikaan Isaac Babbit (1799-1862), witte tinlegering met antimonium, lood en koper. Wordt toegepast als lagerschaal in halslagers; o.a. in de molen De Liefde te Uithuizen.

Bak De ruimte in een poldermolen waarin het waterwiel is geplaatst.

Bak, halve Bij papiermolens, maalbak waarin halfstof werd vervaardigd.

Bak, hele Idem, ter vervaardiging van heelstof.

Bak (*in Groninger pelmolens*) Ongeveer 25 liter; inhoud van het *schootvat*. Zie ook: Maaleenheden.

Balanceerbus Bus in de steen waarmee hij zuiver in het evenwicht is te brengen.

Balanceer rijn. Engelse rijn, of tuimelrijn. Bestaat uit 2 delen, de binnen- en buitenrijn, de binnenrijn wordt op de bolspil geplaatst. zie rijn, molenijzer.

Balie Stelling of omloop.

Baliemolen Een molen met een omloop (een stelling of balie) waarop de molenaar het kruiwerk en de zeilvoering kan uitvoeren. Zie ook: Stellingmolen.

Baljoening Zie biljoening.

Balkdiameter De diameter van de gehele vijzelbalk

Balkenwinderij Bij zaagmolens, inrichting om de in het water liggende balken tot op de zaaggrond te hijsen.

Balkenzager Een fors uitgevoerde houtzaagmolen.

Balkijzer Bij zaagmolens, ter bevestiging van de te zagen balk op de zaagslee.

Ballastkist Kist achterop de vangbalk waarin verzwareningen worden geplaatst.

Ballastlaag Laag van de kunststeen waarop het scherpsel staat.

Bandvang Stalen band of rondgebogen houten plank die aan het rechter voeghout en aan de vangbalk is bevestigd. Synoniem: hoepelvang.

Banmolen In het verleden kon de eigenaar van een gebied (bijv. een graaf of een baron) de bevolking dwingen om van zijn korenmolen(s) gebruik te maken bij het malen van hun graan. Zo'n molen heette een banmolen. Zie ook: dwangmolen.

Barkmolen Een molen waar van gedroogde eikenschors run wordt gemalen. Zie runmolen.

Basten In papiermolens, balkjes waartussen het z.g. bastentouw werd gespannen waarover de natte vellen papier werden gedroogd.

Bastentouw Zie basten.

Baumhauer, von Duitse uitvinder van een gestroomlijnde roede met 1/3 vast wiekvlak en 2/3 jaloeziewiek.

Beckers Constructeur uit Bredevoort van kleine remkleppen in de voorzoom.

Beendermolen Een molen waar beenderen werden vermalen tot beendermeel. Dit meel werd gebruikt als meststof en als grondstof voor lijm.

Beer Zie stormbalk of burgemeester.

Beerstutten Bij paltrokmolens, zware stutten waarmee de overstekende gedeelten van de zaaggrond op de overring werden gesteund.

Beet Het slijtvlak op een kam of staaf.

Befkast Planken kast rondom de as, op het voorkeuvelens bevestigd, om inwateren te voorkomen.

Beitel De wig in een oliemolen in het voor- of naslagsblok die door de slagen van de hei zijwaarts beweegt en zo de olie uit de buul perst.

Bek Boogvormig stuk aan de bovenzijde tussen lange en korte hoek van het zeil.

Bekijzers Bij pelmolens en korenmolens, ijzeren wiggen met omgehaalde bek waarmee de legger kon worden versted.

Bekpootje (*in Zaanse pelmolens*) Kleine koevoet met een brede, korte en scherpe haak; diende om de *bekijzers* losser te maken of juist vaster aan te slaan. Zie ook: *hoedenkast*.

Belegketting Roedeketting, om molenwiek in ruststand vast te leggen aan kruipalen. Ook: rechtketting.

Belegstukken Houten bekleding of voering van eiken- of beukenhouten plankjes rond de buitenomtrek van het bovenwiel. Ook slijtvoering.

Beltmolen Doorgaans korenmolen die ten dele is gebouwd in een natuurlijke of kunstmatig aangelegde heuvel; niet in de Zaanstreek. Een molen die omgeven is door een aarden wal of belt. De belt heeft de zelfde functie als de stelling bij een stellingmolen, waarvan het de voorloper is. De wieken, de krui-installatie en de vang worden er bediend. Aan één of beide kanten is er een overwelfde in- en uitrit. Zie bergmolen.

Bemalen Door middel van een molen de waterstand van een polder op peil houden. Enige molentypen die daarvoor bestemd zijn: de tjasker, de poldermolen, het weidemolentje.

Beneden, de vloer (*in Zaanse pelmolens*) De begane grond van de pelmolen. Hier bevindt zich de *waaijerij* met *doppenhok*, waarboven drie gortkaren. Achter de waaijerij de kasten voor het bergen van het *rel-* en *pelmeel*.

Benedenloop De waterloop bij een poldermolen na passage van het waterrad of vijzel. Ook benedenstroom. Zie ook bovenloop.

Bergmolen *Zuid-Nederlandse benaming*. Een molen die op een aangelegde aarden wal of berg staat. Het is dus een grondzeiler die op een berg staat. De wieken, de krui-installatie en de vang worden vanaf de grond bediend. Het zijn bijna altijd korenmolens. Een berg- of beltmolen is een molen die enkele meters hoger opgetrokken is dan een doorsnee molen (ook wel grondzeiler genoemd) en daardoor in bewoonde en boomrijke gebieden meer wind kan vangen. Om toch nog bij de wieken en staart van de molen te kunnen komen, is een aarden wal (goedkoper dan hout!) rondom de molen geworpen. Vandaar de naam bergmolen. In overig Nederland wordt de naam beltmolen gebezigd, zie aldaar.

Bestevaer In papiermolens, hefboom in aandrijfwerk van de kapperij.

Bestoven kind Kind verwekt door een molenaar.

Beugelijzer IJzeren beugel aan de spil- of tapbalk, waarin de tap of spil van de steenspil wordt opgevangen, wanneer de tap uit het werk wordt gezet.

Beuken Houtsoort. Groeiplaats: geheel Europa. Hoofdkleur: geelbruin tot rosebruin. Volume gewicht: 0,72. Bijzondere eigenschappen: vrij hard, fijn van nerf, goed te verwerken. Toepassing: gereedschappen, huishoudelijke artikelen, dwarsliggers, schoolmeubelen etc. gebogen en gestoomd voor meubelen. draaiwerk. Zie ook haagbeuken en steenbeuken.

Beukmolen Een molen waarin houten stampers het vlas beuken, voordat het gezwingeld (van stengeldelen ontdaan) wordt. In een oud Kamper spreekwoordenboek staat: "Hy swycht als een Bockemoele", d.w.z. hij maakt veel lawaai. Zie ook: industriemolen.

Bezaan Achter de kap gemonteerde balk waaraan de zwichtketting is bevestigd. Ook bezaanstok.

Bezaanstok Vormt met de zwichtboom de mogelijkheid om de diverse wiekverbeterings-systemen zoals zelfzwichting en Ten Have-remkleppen te openen en te sluiten. Ook bezaan.

Bezetsketting Om de staart bij het malen vast te leggen. Zie ook kruiketting, doodketting, vangen met de staart. Ook keerketting.

Bijenwas Zuivere bijenwas wordt gebruikt voor het smeren (wassen) van de kammen en de staven.

Bijhouden Het dichterbij elkaar brengen van molenstenen tijdens het maalproces. Ook aanhouden, bijzetten. Zie eveneens: uitlichten.

Bijkoning Tweede koningsspil.

Bijter V-vormige snaarschijf, waarin de snaar praktisch niet kan doorsullen.

Bijvallen (*in Zaanse pelmolens*) Met het laten bijvallen van een *uitloper* wordt bedoeld dat de uitloper van de ene pelsteen halverwege op de *uitloper* van de andere pelsteen volgt. De molen houdt hierdoor zijn gang.

Biksmolen Kleine molen waarin steentjes voor slijpstenen werden gemalen.

Bilau, Kurt Duitse uitvinder van een gestroomlijnde neus zonder remklep en een gestroomlijnde achterzoom.

Bilau-systeem Wiekverbeteringssysteem ontwikkeld door Bilau. Toegepast op de molen “de Hoop” te Norg. Ook ventiwieken.

Bilhamer Een hamer die gebruikt wordt bij het billen van de molenstenen. Zie ook kneushamer.

Bilinga Houtsoort. Wordt gebruikt voor hek- en zoomlatten, schoren, staartbalk, inritdeuren.

Biljoening (*Zaans: winsing*) De afschuining van de voor- en achterzijde van de roede, ongeveer gelijk verlopend met de stand van de hekgeaten in de roede. Bedoeld om de roe enige stroomlijn te geven. Bij stalen roeden niet meer toegepast. Zie ook: porring, zeeg, schoot.

Bilmeel Meel onmiddellijk na het scherpen van de molensteen gemalen en verontreinigd door steengruis.

Billen Het hakken van groeven (uitslag, bodemsel) in het maalvlak van de molenstenen. Gebeurde vroeger elke 2 à 3 weken; na ca. 20 jaar waren de stenen versleten. Via de groeven wordt het graan tussen de stenen gebracht, het graan wordt vervolgens vermalen en het meel verdwijnt via de groeven naar de gereedstaande zakken. Zie ook bilsel.

Billen: arm en rijk Wijze van billen van de stenen. Bij een juist gebild koppel stenen is de ruimte tussen de stenen bij het kropgat het grootst (de entree) en wordt dit naar de buitenrand toe kleiner. De ligger behoort volkomen vlak te zijn, de looper in het binnenste gedeelte enigszins hol = arm. Een vlakke looper is een rijke steen.

Bilsel Vorm van de ingehakte uitslag met daarnaast de kerven in de molensteen, bijv. zwaaischerpsel, pandscherpsel, rechtpandscherpsel, stralenscherpsel. Begrippen: uitslag, bodemsel, kerf, maalkant, vijlkant, voorbijliggend, vulkant. Synoniem: scherpsel.

Binnenkruier Uitsluitend watermolens in Noord-Holland; in tegenstelling tot de meeste molens werd de kap met behulp van een windas met handspaken binnen de molen "verkroden". Bovenkruier waarvan het kruiwerk in de kap zit, zodat de molen geen staart heeft. Een molen die van binnen uit op de wind gekruid wordt. De meeste molens in Noord-Holland zijn binnenkruiers. Deze molens lijken heel dik (massief) vergeleken bij de meeste andere molens. Ze worden ook wel dikbuikige molens genoemd. Zie ook: kruien, bovenkruier, buitenkruier.

Binnenlap Stalen plaat op de binnenstoel in een poldermolen, waar de wateras aan de binnenzijde tegenaan loopt. Indien het scheprad tussen de krimpmuren aanloopt, kan deze plaat d.m.v. moeren worden versted. Zie ook buitenlap.

Binnenlicht In papiermolens, balk waarop de maalas van de maalbaak rustte.

Binnenrijn Binnengedeelte van een Engelse rijn, meestal met een conisch vierkant gat t.b.v. de bolspil.

Binnenroede De roede die het dichtst bij de molenromp door de askop is gestoken. Wordt het eerst van zeilen voorzien, omdat de binnenroede het dichtst bij de massa van de as ligt.

Binnensluiting Ringvormige balkenconstructie, vnl. bij houten molens, waarop de liggers van de stelling rusten. Zie ook buitensluiting, ondersluiting.

Binnensteen In molens met kantstenen (b.v. oliemolens. verfmolens): de binnenste van de twee over de legger rondlopende stenen.

Binnenstoel Gebintje of stalen stoel in een poldermolen, waarin het binneneind van de wateras lagert; kan door zijwiggen worden afgesteld.

Binnenvangtouw Touw (of ketting) in een houtzaagmolen (paltrok) dat het mogelijk maakt vanaf de zaagvloer de molen te vangen.

Binnenwipstok Een in wipmolens en standerdmolens toegepaste vorm van wipstok. Zie ook: evenaar, vang, vangstok.

Binnenzoom Op de roed staande hekkenlat.

Bintbalk, los, vast Legeringsbalk, horizontale dwarsbalk in een houten molen. Zie legeringsbalk.

Biotoop Modern begrip voor leefruimte van de molen in verband met zijn omgeving.

Blauwselemolen Een molen waar lakmoes werd gemaakt. Omdat hiervoor urine nodig was werden ze ook wel pismolens genoemd. Lakmoes is een blauwe kleurstof.

Blazen In papiermolens, koperen buizen in de schepkuip ter eventuele verwarming van het water (ook blezen genoemd).

Blikpen In pelmolens. Kleine ijzeren of stalen pen met scherpe punt voor het aanbrengen van kleine, hoekige gaten in het pelblik. Doorslag waarmee de gaatjes in de blikken binnenwand van de pelkuip werden aangebracht. De gaatjes werden op een blikbord met een blikhamer en blikpen erin geslagen. De handeling van het blik slaan heet blik pennen. (Gronings: *deurslag*)

Blikslaan (*in Groninger pelmolens*) Een karweitje voor windstille dagen. Met een latje van ongeveer 11 mm worden onder een hoek van 45graden kruiselings lijnen op het blik getrokken. Op iedere kruising wordt met een *deurslag* een gaatje geslagen. Het blikslaan gebeurt op een *blikblok*. Is één kant klaar, dan keert men het blik om en slaat gaatjes de andere kant op, tussen de eerder geslagen gaatjes in. Hierdoor kan het blik aan twee kanten gebruikt worden en kan de dust makkelijker lossen. De gaatjes mogen niet te groot zijn, omdat anders de gort vast komt te zitten en afbreekt.

Bloem Blijft over na het builen (zeven) van volkoren meel; de zemelen zijn dan verwijderd. Zie ook grint, zemelen.

Blokkeel Afdekking van bovenachtkant, geplaatst op de achtkantstijlen. Aan buitenkant zichtbaar. Na 1720 niet meer toegepast. O.a. aanwezig bij de Wijhese molen.

Blokmaalder Meesterknecht in een oliemolen.

Blokvang Eén van de twee typen vangen, hiertoe behoort de Vlaamse en de Hollandse vang. Het andere type is de hoepelvang. Zie: vang, Hollandse vang, Vlaamse vang, hoepelvang.

Blommen (*in Groninger pelmolens*) Met talkpoeder doorscheppen van gort om het witter te laten lijken. Er werd ongeveer 1 kg talk op 100 kg gort gebruikt.

Blootzoeken (*in Zaanse pelmolens*) 'De stenen blootzoeken' werd gezegd als men de oude, te vervangen pelkuipen verwijderde en naar beneden liet zakken.

Blote benen Wieken zonder zeilen. Toegepast bij veel windkracht. Zie ook: zeilen, zeilvoering.

Boeiing De doorgaans loodrechte onderste deel van de weeg. Zie weeg.

Boezem Een tijdelijke berging voor overtollig water dat uit een polder is gemalen. Zie ook: uitmaler, boezemmolen, polder, strijkmolen, seinmolen, peilmolen.

Boezemmolen Een molen die het water uitmaakt in een boezem. Zie ook: uitmaler, boezem.

Boezempeil De hoogte van het water in de boezem.

Bok Platvorm waarop zag graan wordt geplaatst voor het leegstorten in de kaar. Synoniem: bordes, zakkenbank.

Bokkepoot of slijtstuk Verdikking in de zwichtlijn vanaf de bevestiging aan het achterlijk van het zeil.

Boktjasker Een tjasker die op een soort driepoot, de bok, rust, waarmee de tjasker wordt gekruid. Er zijn nog een paar van over en dienen voor bemaling. Ook tonmolen genoemd. Zie eveneens: tjasker, paaltjasker, tonmolen.

Bol (*Zaans*) De hals van de bolspil.

Bolhamer (*in Zaanse pelmolens*) Hamer met een ronde houten kop in gebruik bij de stenhakkers.

Bolletrie Houtsoort. Wordt gebruikt voor de kammen in een ijzeren wiel.

Bolspil Zware ijzeren spil die de koren- en pelsteen en de koren- en pelspil draagt. De pelsteen heeft een viertaksrijn in het midden, waarin een rechthoekig gat is uitgespaard dat op de conische vierkante nok van de bolspil past. De klauw van de pelspil grijpt om de rijn. De bolspil is aan de bovenzijde gelagerd met een dikke hals in de steenbus en aan de onderzijde met een gehard stalen bolle taats op een gehard stalen *brikje* in een *potje*. Dit *potje* is vastgezet met spieën en lood in een grotere gietijzeren pot, die lagert op de *brugbaalk*. Bij veel molens is dit *potje* vervangen door een kogellager. De spil gaat door de lopersteen steunend in de steenbus van de ligger. Ook peerijzer.

Bonkelaar Klein kroonwiel. Horizontaal wiel op de koningsspil waarin haakse kammen zijn gestoken voor de overbrenging van de beweging van het wiekenkruis naar de werktuigen. Bestaat uit 4 maanstukken, een stalen hoep, al dan niet 2 paar kruisarmen en kammen. Bij een watermolen is er ook een onderbonkelaar. Soms een rondsel. (Zie ook ronsel).

Bonken Als de kammen van de wielen niet "op steek staan", d.w.z. wanneer de "hart-op-hart-afstand tussen de kammen (of staven), ook wel "steek" genoemd, van een wiel niet exact gelijk is, is dat te horen aan het bonkend en stotend geluid.

Borden Afneembare delen van de molenroed.

Bordes Platvorm waarop een zak graan wordt geplaatst voor het leegstorten in de kaar. Synoniem: bok.

Bordes Brabantse benaming voor het balkon van een standerdmolen. Zie galerij.

Bordschroot Direct tegen de roede aanliggende en op door de roede heenstekende heklatten bevestigde lat, waarachter de wind- en steekborden worden bevestigd.

Bordveer Houten veerlat in de voorzoom ter opsluiting van het steekbord.

Borgklosje Zwaluwstaartvormig houten klosje waarmee de kammen in een gietijzeren wiel worden gebord.

Borgspijker Spijkers waarmee wiggen of kannagels worden vastgezet.

Borgstrip Strip die de beide klembanden, bijv. om de bonkelaar, bij elkaar houdt.

Borst Voorzijde van de kast van de standermolen en paltrokmolen.

Borsten De zware balken door de askop waaraan de oplangers worden bevestigd – bij een standermolen.

Borstnaald Bij paltrokmolens, middenstijl van de borst, aangebracht tussen sleutelbalk en windpeul. Loodrechte balk in hartlijn van de borst van de stander-, wip- en weidemolen. Versiering aan de voorzijde.

Borstroeden Houten roeden, met oplangers in de askop gestoken. Vb. de Akkermolen te Zundert.

Bos Vulstuk in de legger van korenen pelmolens.

Bos schoonmaken Zaanse uitdrukking voor het weghalen van het oude vet rond de halslagering van de bolspil.

Boshout Vulstukken rond de bovenas.

Bovenachtkant Bovenste deel van een achtkante molen.

Bovenas De as boven in de molen waar de roeden aan vast zitten. Vroeger was deze van een bijzonder zware en taaie eikenstam gemaakt. Zo'n as was wel 5 à 6 meter lang en 70 bij 70 centimeter dik. Tegenwoordig gebruikt men gietijzeren assen. Een andere naam is molenas, bovenwiel, aswiel.

Bovenassen, Fabrikanten van L. I. Enthoven - Den Haag, Fyenoord - Rotterdam, Kon. Ned. Grofsmederij - Leiden, Penn & Bauduin - Dordrecht, Prins van Oranje - Den Haag, D. A. Schretlen - Leiden, Wed. Sterkman - Den Haag.

Bovenbeek Bovenstrooms gedeelte van de molenbeek.

Bovenbonkelaar Het bovenste wiel aan de molenspil, het ontvangt zijn aandrijving van het bovenwiel aan de bovenas; daardoor wordt de molenspil dus in draaiende beweging gebracht.

Boven de wind Het wiekenkruis staat ruimend t.o.v. de windrichting.

Bovenhoektouw Linker of rechter touw aan de bovenzijde van het zeil bevestigd.

Bovenhuis Kast van de wipmolen.

Bovenkruier Molentype waarbij het kruidraaipunt zich bovenin de molen bevindt. Hierbij kan de kap op lagers (rollen) of klossen gekruit worden. Daardoor kan de molenaar de kap met de wieken

in de richting van waar de wind komt zetten. Aan de achterkant van de kap zit de naar beneden afhanginge staartbalk waaraan aan de onderkant het kruirad vastzit. Ook de binnenkruier is een bovenkruier. Zie ook kruien, middenkruiers en onderkruiers.

Bovenloop Gedeelte van de waterloop bij een poldermolen vóór de passage van het waterrad of vijzel. Ook bovenstroom. Zie ook benedenloop.

Bovenmantelstijl Stijlen in een wipmolen tussen ondermantelbalken en boventafelement.

Bovenmolens Bij de droogmaking als bovenste trap gebruikte watermolens; door de betrekkelijk geringe opbrenghoogte diende men het water in enkele trappen omhoog te malen (andere trappen: middenmolens, ondermolens en poldermolens).

Bovenplaten Boventafelement.

Bovenrail Onder de overring geplaatste ijzeren rail van het Engels kruitwerk.

Bovenregel Tussen de achtkantstijlen bevestigde bovenste veldregel.

Bovenschijfloop Wiel met staven, zie rondsel. De bovenste schijfloop brengt de beweging van het aswiel (bovenwiel) over op de koningsspil. Worden gemaakt uit coromandelhout - 100 jaar. Synoniem: rondsel of ronsel, in 't zuiden: wieg.

Bovenslag Bij waterradmolens met veel verval.

Bovenslagrad Ø 2 à 3 m; de schoepen zijn soms wel een paar meter breed.

Bovenslagwatermolen Een watermolen waarbij het water via een goot over het rad wordt geleid en dan achter op de schoepen van het rad terecht komt, waardoor het rad gaat draaien. Zo'n rad draait de andere kant op dan bij een onderslagmolen. Zie ook: onderslagwatermolen.

Bovenspanhoofd In zaagmolens, bovenkant van het zaagraam.

Boventafelement Zware balken die rusten op de bovineinden van de achtkantstijlen, waarmee de houten romp wordt afgesloten.

Bovenzetel Bovenste zetel in een wipmolen; balkenconstructie rond de koker, waarover het bovenhuis kruit.

Bovenwiel Aan de bovenas bevestigd wiel, voorzien van kammen waarmee via het bovenbonkelaar de molenspil wordt aangedreven; ook belangrijk in verband met het vangen. Type kamwiel waarbij de kammen haaks op het draaivlak staan. zie aswiel.

Brandersmolen Een molen waar mout wordt gemalen. Mout (ontkiemd en weer gedroogd graan) wordt gebruikt bij de bierbrouwerijen en bij de branderijen van Schiedam.

Brasem (Vlaams) of tafel. Versierde balk onder de steenbalk waarin de stormpen, draaipunt op de top van de standerd draait.

Breekvlak Het middelste deel van de stenen waar het graan wordt gebroken.

Bremer Molenmaker te Adorp en uitvinder van de remklep.

Brikje Los plaatje onderin de taatspot.

Bril IJzeren ring om de munnik; ook voor- en achterbril.

Brilplaten Afdekking aan voor- en achterzijde van het gat voor de munnik in de staartbalk.

Broeksteen Steen waarin de pen van de bovenas draai, voorzien van een niet uitgeholde achtergedeelte, dat a.h.w. fungeert als een tegelsteen.

Broekstuk of broekbalk Verbinding tussen penbalk en korte spruit. Vangt de druk op die de wind op het gevluht uitoefent.

Brugbaalk (*in Groninger pelmolens*) (Zaans: persbalk) Draagbalk onder de bolspil, de pelsteen en de pelspil. Hierop is het kussen aangebracht, waarop in een gietijzeren pot het potje is aangebracht, waarin de bolspil lagert.

Buikstuk Bij Vlaamse vang. Onderste stuk van de vang. Ook sleepstuk of teenstuk.

Buil Grote cilindervormige zeef in houten kast die rondgedraaid wordt om het meel te zeven.

Builen Het meel zeven om de verschillende soorten van bloem of meel van de zemelen of het gruis te scheiden met behulp van de buil (soms ook: buidel).

Buitenkruier Een molen die door middel van een kruilier of kruirad buiten de molen op de wind gedraaid wordt. De meeste molens in Nederland zijn buitenkruiers. Ook staartkruier. Zie ook: binnenkruier.

Buitenlap Stalen plaat op de binnenstoel in een poldermolen, waar de wateras aan de buitenzijde tegenaan loopt. Indien het scheprad tussen de krimpmuren aanloopt, kan deze plaat d.m.v. moeren worden versteld. Zie ook binnenlap.

Buitenlicht Bij papiermolens, hefboom waarop de maalas van de maalbak rustte en waarmee de maalrol nauwkeurig werd gesteld.

Buitenroede Buitenste, voorste, roede, gerekend van de molenromp.

Buitenscheprad Aanvankelijke methode om water omhoog te malen.

Buitensluiting Ringvormige balkenconstructie waarop de liggers van de stelling rusten. Zie ook binnensluiting, ondersluiting.

Buitensteen In molens met kantstenen, zie binnensteen.

Buitenstoel Aslager. Gebintje of stalen stoel in een poldermolen, waarin het buiteneind van de wateras lagert; kan door zijwiggen worden afgesteld.

Bulletree Houtsoort, rood, wordt in molens gebruikt voor kammen.

Burgemeester, Zaanse naam voor de steunder. Zie aldaar.

Burrie, burriebalk Voeghout bij standerdmolen.

Busbalk, slotbalk of ijzerbalk Balk in de kap tussen de voeghouten waarin de tap van de koningsspil is gelagerd. Soms tevens lange spruit.

Busdeur Afsluiting op de ijzer- of busbalk van de tap van de koningsspil. Ook slotplaat.

Bussel, van Chris Uit het Limburgse Weert afkomstige uitvinder van een stroomlijnneus, de “Van Bussel-neus”, ook “Van Bussel wiek” genoemd.

Bussel wiek, Van Door Van Bussel uitgevonden een stroomlijnneus, de “Van Bussel-neus”, ook “Van Bussel wiek” genoemd. Hierbij werd alleen aan één zijde van de roe (de voorzoom) een metalen profiel geplaatst. Zie ook Dekker.

Buul In oliemolens de wollen zak waarin de hete geplette zaden gedaan worden voordat de olie er uit wordt geslagen (geperst) met behulp van de slagpers. Zie ook: oliemolen, slagbank, haar.

Buulkist In verfmolens; stofdichte kist waarin een zeskanter was opgesloten en waarin de gemalen verfstof van kluitjes werd ontdaan.

Buulramen In verfmolens; met zijde of fijn kopergaas bespannen raampjes op de zijden van de zeskanter in de buulkist, zie aldaar.

BWO Afkorting van de wet Bescherming Waterstaatswerken in Oorlogstijd. Op grond van deze wet kan een poldermolen als reservegemaal in stand gehouden.

Cacaomolen Een molen waarin cacaobonen worden vermalen tot cacao-poeder.

Cementmolen Een molen waarin stenen en schelpen tot gruis worden gemalen. Zie ook: trasmolen, schelpzandmolen.

Centrifugaalkracht Middelpunt vliedende kracht. Remkleppen werken op deze kracht.

Centrifugaalpomp Pomp die onder water zit en het water a.h.w. omhoogdrukt. Komt o.a. voor in Molenummer 1 van de Tweemanspolder in de molenviergang Zevenhuizen. Ook diepwelpomp.

Cichorei De poeder die ontstaat na het vermalen van de gebrande wortels van een cichoreiplant. Dit poeder werd in de Tweede Wereldoorlog gebruikt als vervangingsmiddel voor koffie.

Cichoreimolen Een molen die de gebrande wortels van de cichoreiplant vermaalt.

Cornelis Cornelisz. Houtzager te Uitgeest en uitvinder van de paltrokmolen waarvoor hij in 1593 octrooi verkreeg.

Conische kamwielen en schijflopen Wanneer twee wielen niet haaks op elkaar werken en dus de kammen niet haaks op elkaar ingrijpen, is het nodig de kammen een schuine stand te geven. Hierdoor ontstaan dan conische kamwielen of schijflopen. Vaak bij onderbonkelaar op vijzelwiel of bovenwiel op bovenbonkelaar.

Console Ondersteuning van de overstekende daklijst, bij stander- en wipmolen.

Dakleerbekleding Een op de romp aangebrachte bekleding van dakleer. Veel toegepast op de noordelijke (Groninger) molens.

Daklijst Verbindingsbalk tussen de hoekstijlen aan de bovenzijkant van een standerd- en wipmolen.

Dam Afstandsstuk tussen twee kammen in een wiel.

Dansbalk Balk waarop spil draait. Fr. Stoelbalk. Ook dons balk, draagbalk. In poldermolen spilkalf.

Dekker, A. J. Leidse ingenieur, uitvinder van gestroomlijnde wieken, de “Dekker wieken”.

Dekkerlager Halslager bestaande uit een gietijzeren lagerstoel met 2 rollen. De rechter rol, bij de keerstijl, is iets kleiner en ligt wat hoger dan de linker.

Dekkers Leuning van de balie op de stelling.

Dekker wiek Door de molenbouwer A. J. Dekker ontwikkelde wiek, waarbij de roed van een metalen omkleeding is voorzien die loopt t/m de eerste binnenzoom. E.e.a. is ontleend aan de vliegtuigbouw. Zie ook stroomlijneus, wiekverbetering.

Dennen Houtsoort. Groeiplaats: M. en Z. Europa. Hoofdkleur: grauwwit. Volume gewicht: 0,45. Bijzondere eigenschappen: zacht, taai, veerkrachtig, geen hars, ronde harde kwasten, zware maten. Toepassing: balklagen, kapconstructies, funderingen en waterwerk, mits onderwater blijvend. betonhout.

Depressiekern Deze bevindt zich, met de rug naar de wind staande, links of linksvoor.

Derckx Fabrikant van gelaste roeden te Beegden (L.).

Deurslag (*in Groninger pelmolens*) Blikpen; kleine ijzeren of stalen pen met scherpe punt voor het aanbrenge van kleine, driehoekige of vierkante gaten in het pelblik.

Deurstijl De stijlen langs de deur in een standerd- en wipmolen.

Diepe gort (*in Zaanse pelmolens*) Gort die flink afgepeld en afgeslepen is.

Diepwelpomp Centrifugaalpompe die onder water zit en het water a.h.w. omhoogdruckt. Komt o.a. voor in Molenummer 1 van de Tweemanspolder in de molenviergang Zevenhuizen.

Dieren(namen) in de molen Ezel, hondsoor, kalf, kikkers, kraaiepoet, mol, paard, spreeuwenplank, varken, varkenswiel, vink, vissebek, wolfsbalk, wolfsdak, zwanehals, zwaanijszer.

Dol Eenvoudige houten kam van kroonwiel, rond, cilindrisch of kegelvormig.

Dol draaien Het over het scheprad teruggooien van het water als gevolg van het te snel draaien van de molen.

Dollenwiel Kleine bonkelaar met ronde kammen, voor lichtlopende kleine werktuigen en overbrengingen.

Dommekracht Houtzaagmolen voor het zagen van lang zwaar hout.

Dommekracht Opkrikwerktuig.

Domphaak De kap van een kleine molen zou bij een zware storm omhoog kunnen komen. De domphaak voorkomt dit. Is bevestigd aan voeghouten en loopt door tot onder de kruiring.

Donsbalk Horizontaal geplaatste balk, bevestigd in de muren van een stenen molen, of op kalven tussen de achtkantstijlen (Windesheim), waarop de koningsspil rust. Ook draagbalk.

Doodbed (*in Groninger pelmolens*) (Zaans: legger) De onderste, stilliggende zandsteen onder de pelsteen, vaak met ijzeren halfronde platen rondom, soms ook geheel als ijzeren plaat uitgevoerd. De naden tussen de platen werden met een mengsel van stopverf en loodmeniepoeder dichtgesmeerd om uitslijten te voorkomen. Functies: lagering van de bolspil, afsluiting van de onderzijde van de pelsteen en de kuip, steun en bevestiging van de pelkuip. In het midden zit de *stainbus*. Zie ook: *steutploot*.

Doodketting Ketting in binnenkruier, dient als extra beveiliging bij het vastzetten van het kruiwerk. Wordt vastgezet door één van de schalmen over een kruikram te schuiven en te borgen met een kruisvormig ijzer, de schotel.

Doofpot Vervallen molen zonder wiekenkruis en kap. Ook: molenstomp.

Dooieman (*in Zaanse pelmolens*) Kleine spil, aan de bovenzijde voorzien van een bonkelaar, en aan de onderzijde van drie snaarschijven, die aangedreven wordt door het ravelwiel (*takrad*) en zelf via touwen de korenharp, de gortharp en de waaierij aandrijft. Derde spil in een pelmolen, met daarop een met staande kammen voorzien kamrad. Via deze spil werden d.m.v. touwsnaren werktuigen, zoals de harpen, aangedreven. Wordt niet aangetroffen in de Groninger pelmolen.

Doorhalen Het beurtelings, verticaal staand, ontdaan van spitijzers, wiggen en keerklossen, optakelen van de roeden om het gedeelte in de askop te kunnen behandelen tegen het roestproces.

Doorslaan (*Zaans*) Te hard malen, waardoor de gort begint te breken en vergruizen.

Dòpm en blom (*in Groninger pelmolens*) Afvalproduct van de pelstenen, de zeef en de waaierij, bestaande uit het omhulsel van de gerstkorrel, gerstemeel en stof. Ze werden opgevangen in de *dustgroup*, maar ook onder de zeef en achter de waaier in het *dusthok*.

Doppensteen (*in Zaanse pelmolens*) Een gewone (extra) maalsteen, met slechts weinig en zeer brede en diepe bodemsels, meestal iets vóór het hart gericht. De kerven waren soms wel 5 à 6 cm breed en 2 cm diep. De steen werd vanaf het ravenwiel aangedreven. Hij lag op de maalzolder, soms in een maalstoel. Doppen werden fijngemalen tot een meelsoort die werd vermengd met het veevoer.

Draaihoofd In zaagmolens; verbinding tussen bovenspanhoofd van het zaagraam en wuifelaar.

Driegang Molengang bestaande uit drie molens. Een bekend voorbeeld staat in Schermerhorn. Zie ook: molengang, getrapte bemaling.

Drieslagkrukas Krukas in een houtzaagmolen.

Drijfbalk Bij een poldermolen; vangt drijvende dingen die door het krooshek zouden kunnen.

Drijfstok Zie wuifelaar.

Dripraam (*in Zaanse pelmolens*) Zeefraam met lange, smalle gaatjes, gebruikt om kleine erwtes uit de gerst te verwijderen.

Droogschuur Bij papiermolens, schuur waarin het papier op bastentouwen te drogen werd gehangen.

Druipgoot, uitdruipgoot Afvoergoot onder de lange spruit vanuit de kap.

Drukzijde Kant van een kam die tegen de kam of staart van het andere wiel drukt; is dezelfde kant waar de beet zit. Zie ook werkszijde.

Duig Elk van de gebogen stukken hout, waaruit het schroefblad van de vijzel van een watermolen is samengesteld. Ook lubben.

Duisplank of rietplank Plank waarmee de onderkant van het rietdek op de achtkant wordt afgesloten.

Duitse of blauwe steen Steensoort uit Andernacht - Eiffelgebergte (Mayen en Niedermendig), gebruikt voor looper en ligger. De poreuze steen wordt gehouwen uit een blauwe of grijsachtige, schuimachtige basaltsoort die uit vulkanisch lava is ontstaan.

Dubbele oliemolen Meest bekende type oliemolen met een voorslag en een naslag; in tegenstelling tot de enkele oliemolen die alleen een naslag had.

Dubbele scharensliiep Pletterij in oliemolens, waardoor het te malen zaad werd voorgebroken of gekneusd.

Duigen Lubben van de vijzel

Duivejager Afwerking van de koppen van bijv. voeghouten, steunder en roosterhouten, enkelradiaal. Zie ook: ojief.

Dustgroup (*in Groninger pelmolens*) (Zaans: groep) Gedeelte van de pelzolder naast de pelstenen, waar de dust (meel, stof en doppen) werd opgevangen. *Dust* heet in de Zaanstreek relmeel. De molenaar moet geregeld *dust ofgooien* voor een goede warmte- en dustafvoer.

Dustgroupbaalkn (*in Groninger pelmolens*) Draagbalken onder de pelvloer. Een gedeelte van de *schilddeksels* en de *loeken* ligt er op.

Dustpiep (*in Groninger pelmolens*) Houten pijp tussen *dustgroup* en *dusthok* in de *waaierkast*. Dient voor de afvoer van het stof dat vrij kwam bij het pellen. Brengt de *dust* achter de waaijer of rechtstreeks naar het *dusthok*.

Duwregulateur Regulateur waarbij de schuifring om zijn as naar beneden wordt geduwd. Ook gouverneur. Negatief. Zie ook (trek)regulateur.

Duwwig Wig waarmee het kussen, waarin de taats is gelagerd, op z'n juiste plek wordt geduwd, samen met de trekwig.

Dwangmolen In het verleden kon de eigenaar van een gebied bv. een graaf of een baron, de bevolking van dat gebied dwingen om van zijn korenmolen(s) gebruik te maken bij het malen van hun graan. Zo'n molen heette een dwangmolen. Zie ook: banmolen.

Dwarsgetuigd Tot in de 17^e eeuw waren de heklatten in de roeden aan beide zijden even lang. Zo'n gevluht noemt men nu dwarsgetuigd. Zie ook wieksystemen.

Dwarskijkers Stel kleine stenen in de z.g. vergifkamer van sommige verfmolens.

Eekmolen Een molen waar van gedroogde eikenschors run (eek) wordt gemalen. Run werd gebruikt in leerlooierijen, en voor het tanen van netten, touwwerk en molenzeilen. Zie ook: runmolen, schorsmolen.

Een gat in het schepel (*Zaans*) Uitdrukking voor de situatie als er geen gerst meer is om te malen omdat het een poos flink gewaaid heeft.

Eén roede voor de borst Stond de molen voor korte tijd stil, dan werden de wieken horizontaal en verticaal gezet, zodat het werk zo vlug mogelijk hervat kon worden. Ook rust- of werkstand.

Eerste end In oliemolens, het linkse kussen, zie aldaar.

Eest Droogzolder in een Rosmolen.

Eest (*in Zaanse pelmolens*) In de Zaan een gemetselde stookplaats van ongeveer 3 bij 3 meter groot, die op zolderhoogte was voorzien van stevige, geperforeerde zinken platen. De gaatjes in de platen waren kleiner dan de gortkorrels. Onder de eest kon beneden gelijkvloers worden gestookt. De gort werd eerst met enige emmers Zaan- of polderwater overgoten (niet zo hygiënisch dus...) en dan over de eest uitgestort. De zwaveldampen uit het vuur doodden eventuele mijt en maakte de enigszins blauwe gort veel witter.

Eest (*in Groninger pelmolens*) Installatie bestaande uit een kast met daar bovenop een aflopend gaas of rooster waarover de gort wordt geleid en omgeschept, terwijl er zwaveldampen doorheen gaan. De zwaveldampen komen uit een met smeulende zwavel gevulde pot die in de kast onder het rooster is geplaatst. Zie ook: eest (in Zaanse pelmolens).

Eikehast Grondstof van runmolens.

Eikel Fraai gevormde ondereind van de borstnaald van een standerdmolen. Ook peer.

Eiken Europees Houtsoort. Groeiplaats: geheel Europa. Hoofdkleur: bruingeel. Volume gewicht: 0,70. Bijzondere eigenschappen: hard, vast, sterk, duurzaam, duidelijke vaten. Toepassing: waterwerk, dwarsliggers, parketvloeren, scheepsbouw, buitenbetimmerwerk, kuiperij, meubelen en zeer vele andere doeleinden. Wordt in molens gebruikt voor kruisarmen van bovenwiel, voeghouten, overring, koningsspil, ezel, vangbalk.

Elevator (*Zaans: schepperij*) Jacobs ladder, een in een houten pijp ronddraaiende riem van canvas of leer waarop op vaste afstanden ijzeren bakjes zijn aangebracht. Hij dient voor het transport van het product in de molen. De werking is te vergelijken met een baggermolen.

Enden Wijze van tellen van het aantal omwentelingen van het wiekenkruis. Passeren vier enden de molenromp dan heeft het wiekenkruis of gevluht één omwenteling gemaakt.

Engelse rij Zie tuimelrij.

Engels kruiwark Inrichting in een molen om deze op de wind te kunnen zetten, bestaande uit . rollen die voorzien van flenzen en rollen over een rail. Zie ook kruiwark, rollenkruiwark, voeghoutenkruiwark.

Entree Het eerste deel van de stenen waar het graan tussen de stenen binnen komt en wordt verspreid.

Euvering Verbastering van "overring", zie aldaar; ook euving.

Evenaar In standerd- en wipmolen. Hefboom (balans met een scharnierpunt in het midden) voor de werking van de vang.

Evenaar In zaagmolens. Een op een geschoorde paal bewegende paal waaraan de afkorttrekzaag is bevestigd.

Ezel Zware verticale balk, waaraan de voorzijde van de vangbalk is bevestigd. Synoniem: hanger, hangereel, voorste pol.

Fauël, ir. P. L. Wassenaarse ingenieur, combineerde zijn passie voor zeilen met molens. Vond in 1934 het fokwieksysteem uit. Overleden 3-6-1993 op 101 jarige leeftijd.

Feesttooi Bij bijzonder feestelijke gebeurtenissen worden tussen de "overhek" gezette wieken in verticale richting draden gespannen waaraan allerlei "mooimakersgoed" wordt gehangen. Zie ook vreugdestand, rouwstand, een roede voor de borst, overhek.

Flens Opstaande rand van de rol bij het Engels kruiwark. Zie aldaar.

Flessehals molen Een molen waarbij de romp in de vorm van een flessehals is gemetseld. Vb. Fleringermolen te Fleringen, gemeente Tubbergen en de Slagh- of Stadspolder molen te Leiden

Fluitgaten Ronde openingen in de zijwanden van de kast van een standerdmolen. Fluit de wind door deze gaten dan weet de molenaar dat de wind van richting is veranderd en dat hij de molen moet verkruien.

Fok, fokkebord Door ir. Fauël ontwikkeld wiekverbeteringssysteem. Gebogen voorhek dat zodanig aan de roe is bevestigd dat er een spleet tussen het voorhek en roe overblijft, waardoorheen de wind kan stromen.

Fokkestoel Op de roede bevestigde hoekijzers waarop de schenkels worden vastgeschroefd.

Fokwieksysteem Door ir. Fauël ontwikkeld wiekverbeteringssysteem. Het systeem bestaat uit een holgebogen houten bord dat achter de roede is geplaatst en een spleet vrijlaat; soms met reguleurkleppen (remkleppen). Het beoogt meer trekkracht te ontwikkelen. In 1946 geïntroduceerd.

Fonteinijzer In oliemolens, ijzer met gaatjes erin, onder de buul.

Frans steen Steensoort waaruit looper en ligger dikwijls werden samengesteld. Plaats: Sous Ferté sous Jouarre.

Fransenroede IJzeren geklonken roede vervaardigd in de fabriek van de firma Fransen uit Vierlingsbeek. Gebruikte bolle klinknagels.

Front Markeert de overgang tussen verschillende luchtsoorten.

Fut (*Zaans*) Pelafval; gerstemeel afkomstig van het pellen van parelgort, o.a. gebruikt voor futpannenkoeken, die gegeten werden door de pelders. Ook: futmeel.

Gaanderij Stelling of omloop.

Gaarst (*Gronings*) Gerst. Oude soorten onder andere (vóór 1850): Hollandse Chevaliergerst, Zeeuwse, Friese en Groningse wintergerst, Deense en Dantziger gerst; later (1880-1900) de soorten die wat fijner van korrel waren, zoals de Russische Zwarte Zee en Odessagerst en de Donaugerst. Gerst komt tegenwoordig onder meer uit Canada, Marokko, Argentinië, de Donaulanden, Rusland en Irak. Ook in ons land wordt gerst verbouwd.

Gaarsthok (*in Groninger pelmolens*) *Zoadhok* Gersthok. Afscheiden gedeelte van de steenzolder waar de gerst werd opgeslagen.

Gaffelreep Rondgaand touw om het gaffelwiel. Synoniem: gaffeltouw, luitouw. Zie luiwerk.

Galerij Balkon in de standerdmolen. Ook bordes.

Galerijbalk Balk van het balkon in de standerdmolen.

Galg De inrichting aan het zaagraam in houtzaagmolens, waaraan de krabbelstok is bevestigd.

Galgen In de houttuin van wagenschotzagers geplaatst, waartegen de planken stonden te drogen.

Galghout Horizontale verbinding tussen de korte schoren en de staart, i.p.v. hangers. Met name in Zuid-Holland, hier hangen de lange schoren aan het galghout.

Gemaal Elektrisch aangedreven watergemaal, veelal voorzien van een vijzel.

Gemaal (*In Zaanse pelmolens*) Hoeveelheid gerst (of rijst) die men tegelijk in bewerking nam. Meestal 10 tot 25 last.

Gemaalbriefje (*in Zaanse pelmolens*) Dit werd door de meesterknecht na het pellen opgemaakt; het vermeldde de soorten gort en meel en de hoeveelheden die waren verkregen uit een gemaal.

Gepelde harp In pelmolens, sorteerinrichting, veijwel gelijk aan de korenharp, alleen is deze harp eens zo breed en door een middenschot in tweeën verdeeld. Hij scheidde de gort van de aanklevende meeldeeltjes, waarna de gort voor de volgende bewerking klaar was. Ook: tweebaksharp.

Gepotdekseld Overnaads geplaatste planken. Betimmering, afdekking tegen inkomend water.

Gerst Gerst is een graansoort. Als de dop verwijderd is, spreken we van gort. Zie ook: pelmolen.

Gerstkaar (*in Zaanse pelmolens*) Het grote kaar, of gerstkaar bevindt zich op luizolderhoogte (overeenkomstig het Groninger *zoadbok* op de steenzolder).

Gestreken staaf Rechthoekige staaf i.p.v. rond.

Gespel of steenbeugel Zwarte ijzeren beugel i.p.v. het steenbord, belegd op de keer- en weerstijl, om het naar voren wegschuiven van de halssteen te voorkomen. Naam wordt in Brabant gebruikt.

Getrapte bemaling Wanneer het water hoger moet worden opgevoerd dan het opvoerwerktuig aan kan, wordt e.e.a. stapsgewijs via tussenboezems door meerdere molens uitgevoerd.

Getrapte weeg Benaming in Noord Holland voor gepotdekselde onderachtkant die direct op de achtkantstijlen is gespijkerd en dus opvallend schuin staat.

Getijmolen Verdwenen type molen voortbewogen door aflopend getij door middel van onderslagrad in waterloop van een spuibassin. Zie ook: onderslagwatermolen.

Gevlucht Ander woord voor wiekenkruis.

Glanzen In rijstpelmolens, nabewerking om de gepelde rijst een mooier aanzien te geven (ook poetsen genoemd).

Gording regel, veldrichel Horizontale balk waarmee het verband in de kap wordt gehouden.

Gording Metalen ring, hoepel, op het kruirad ter bevestiging van de spaken.

Gordingen Ronde geleidebanden, hoepels, aan het waterrad, ter vesteviging van de bevestiging van de schoepen en stevigheid geeft aan het waterrad.

Gort Gepelde gerst.

Gortharp (*in Zaanse pelmolens*) De zeef die de gepelde gerst via perkamenten zeven reinigde. Hij bestond uit twee of soms drie houten bakken naast elkaar, die voorzien waren van drie of vier ramen. Soms rolde de harp op houten rollen, soms hing hij aan esenhouten veren. Hij werd in beweging gebracht door een kleine krukas, aangedreven via de *dooieman*. Zie: korenharp en wuifelaar.

Gortkuipje (*in Zaanse pelmolens*) Een driewielig houten karretje waarin de gort door de molen werd getransporteerd. Het kon ongeveer 7 à 8 schepel gort of meel bevatten.

Gort met een drukkertje (*in Zaanse pelmolens*) Als de gort eerst rond gemaakt en daarna geslepen werd.

Gort met ruig (*in Zaanse pelmolens*) Als er toch korrels van de eerste keer pellen bij die van de volgende keer waren beland.

Gortmout Tussen twee rollen geplette gort.

Görtpiepm (*in Groninger pelmolens*) Meestal drie houten pijpen met trechtervormige bovenzijde onder de *zifterij* die voorzien zijn van schuiven. Vanaf de zeven loopt de gort in deze pijpen en vervolgens in de *romp* van de waaier.

Gouverneur Zie reguleur

Graanzolder Opslagzolder voor het graan, meestal onder de maalzolder.

Grendelhaak Haak tegen het dichtslaan van de klepjes bij zelfzwichting.

Grenen Houtsoort. Groeiplaats: Europa en Noord-Azië. Hoofdkleur: donker geelachtig. Volume gewicht: 0,50. Bijzondere eigenschappen: zacht, vrij vast, harsrijk, sterk. Toepassing: bouwhout binnen- en buitenwerk, heipalen, masthout, dwarsliggers, damwand. Wordt in molens gebruikt voor draag- en geleideconstructie van het luiwerk. Inlands grenen wordt gebruikt voor rietlatten.

Grenen, Amerikaans (pitchpine) Groeiplaats: geheel Noord Amerika. vooral Z.O. der Veren. Staten. Centraal Amerika. Hoofdkleur: geelbruin tot oranjebruin. Volume gewicht: 0,55-0,70. Bijzondere eigenschappen: zeer harsrijk, dicht, sterk, zware maten. Toepassing: buiten- en binnenbetimmeringen, scheepsdekken, buikdenning, meubelen, vloeren constructiehout.

Griesmeel Blijft over na het de eerste keer builen (zeven) van volkoren meel; de groffe zemelen zijn dan verwijderd. Zie ook bloem, grint, zemelen.

Grint Restprodukt van gebuilde volkoren meel. Het wordt gebruikt als ringmeel.

Groep, dustgroep (*in Zaanse pelmolens*) Ruimte naast de kuip op de pelzolder, waar het stof en de doppen terecht komen. De ruimte tussen de pelkuip en de eromheen geplaatste slagbalken.

Groepluiken (*in Zaanse pelmolens*) Luiken die de dustgroep afsluiten. In de Zaanstreek werd hierop de vierkante houten pijp van de stuifpomp geplaatst, die het fijne stof afvoerde via kistjes in het bovenachtkant en lucht toevoerde aan de stenen.

Grondzeiler, grondmolen Een molen zonder stelling waarvan de wieken tot bij de grond raken. De molenaar kan bij deze molens de zeilvoering en het kruiwerk vanaf de begane grond uitvoeren.

Groninger kleuren Roeden met windborden groen; de koppen van de schoren en de staart is wit met rood afgezet; op stellinghoogte is het tussenstuk onder het achtkant wit; de acht velden van de molenromp zijn gepotdekseld met grenen hout; aan de kopse einden is een aluminium strook aangebracht om het inwateren te voorkomen; de vangstok is geslingerd in rood, wit en blauw geschilderd - prinsjeswerk.

Grot Toegang voor schuiten in aan het water gelegen molens.

Grote onderwiel In papiermolens, onderaan de molenspil bevestigd wiel dat de maalbakken aandreef.

Grote spil Andere naam voor molenspil, zie aldaar.

Grote steenwiel Aandrijfwiel voor de kantstenen in olie- en verfmolens.

Grote zandbak Bij papiermolens, reservoir voor het in de witpapiermolens gebruikte gezuiverde water.

Gruttersmolen Een rosmolen waarin licht maalwerk werd uitgevoerd. Zie ook rosmolen.

Haagbeuken en Steenbeuken Houtsoort. Groeiplaats: Midden en Zuid-Europa. Hoofdkleur: grijswit. Volume gewicht: 0,74. Bijzondere eigenschappen: zeer hard en zeer moeilijk splijtbaar. Toepassing: schoenleesten, slagblokken, houten hamers, tandwielen, katrollen etc. Haagbeuk wordt gebruikt voor de kammen in een gietijzeren wiel. Steenbeuk wordt in molens gebruikt voor kammen van de bonkelaar.

Haaklas Houtverbinding. Veelvuldig toegepast in de molen, bijv. van de plooistukken in het bovenwiel.

Haalder In zaagmolens; krabbelaar aan houten rol waaraan het kraantouw wordt opgewonden.

Haalfschilhok (trenzelhok) (*in Groninger pelmolens*) Afgescheiden gedeelte van de pelzolder onder en achter de gortzeef, waar de gezeefde en half gepelde gort (*haalfschillen*) terechtkomen.

Haalfschillen (*in Groninger pelmolens*) Gerst die één keer over zowel de *veurloper* als de *noaloper* is geweest en die via de zeef in het *haalfschilhok* is beland. Ook de naam voor de handeling om *haalfschillen* te verkrijgen. In de Zaanstreek heet deze gerst *eerste snee*, *eerste reis* of *rel*. De eerste keer over de stenen laten lopen van de gerst wordt daar dan ook *rellen* genoemd. Zie ook: *overschillen*.

Haar Zak gemaakt van roshaar, waarin de buul wordt gelegd – in een oliemolen. Zie ook: buul, oliemolen, slagbank.

Hakkelbouten Lange gesmede en gekerfde spijkers waarmee bijv. de kokerbalken aan elkaar zijn bevestigd.

Hakkers Molenmakers, belast met het onderhoud van pelstenen.

Hakscheef (*Zaans*) In koren- en pelmolens. Om, nadat de pelkuip en de spelspil waren verwijderd, de pelsteen op te kunnen hijsen met een takel, moest het spoorwiel meestal eerst worden verdraaid: vaak zaten de armen van dat wiel precies boven de plek waar de takel moest worden gehangen. De onderste roe werd daartoe wat teruggetrokken waardoor de wieken wat scheef kwamen te staan, zoals de tegenwoordige 'vreugdestand': de bovenste wiek iets voor het hoogste punt, gezien in de draairichting. Dit gebeurde ook als het niet noodzakelijk was. Iedereen in de omgeving kon dan zien dat de stenen werden gescherpt. In Twente werd de molen op zondag in deze stand geplaatst en men noemde het dan ook de zondagsstand. Zie ook *timmerscheef*.

Hals Gedeelte van de bovenas dat op het lager rust. Ook baan.

Halssteen Steen met uitholling waarop de wiekenas ligt aan de voorzijde van de kap. Gewoonlijk van natuursteen, arduin, maar ook pokhout wordt gebruikt en soms een modern lager. Draagt 8 à 9 ton. Vergelijk pensteen. Synoniem: baansteen.

Handgat (*in Groninger pelmolens*) Rond gat in de pelsteen, onmiddellijk naast het gat in het centrum uitgehakt. Het dient voor het smeren van de *neuten* in de *stainbus*. Ook kon er via dit gat met behulp van het *neutmes* ruimte tussen *neuten* en *neutbaaitels* worden geslagen, zodat er een blikje tussen kon worden gezet. Zie ook: *stainbus*.

Hanebalk Vaak mooi besneden balk boven in de kap tussen de kapspanten.

Hanekam Latje met kerven, dwars over de kaarbomen liggend, waarover de spekveter wordt gespannen die de ophanging van de schuddebak regelt. Ook hanger. Zie spekveter.

Hanetree Trapje in de kap.

Hangbomen Zware verticale balken waar de trapconstructie van een wipmolen aan hangt. Zie ook kandelaar, nonnen.

Hangeniersbalken Komt voor op de binnenkruiers i.p.v. de steunderbalk. Twee balken die op ca. 40 cm afstand van elkaar op en tussen de voeghouten en voor het bovenwiel, zijn bevestigd. De steunder vindt zijn steun in de buitenste hangeniersbalk, soms in beide. Onder de hangeniersbalken hangen met pen en gatverbindingen de kruipollen.

Hanger Ophanghaak of ophangketting bevestigd aan de einden van de korte spruit en aan de lange schoor, om het doorzweepen te voorkomen. Ook trekstang.

Hangereel Aan het rechter voeghout bevestigde loodrechte balk, voorzien van de haak, duim, klos of klamp.

Hangijzer Extra ophanghaken bevestigd aan het spoorwiel en de koningsspil.

Harenmakersgeheim De als geheim bewaarde en thans verloren gegane methode om haren ter vervaardigen.

Haren In oliemolens van paardehaar en kuiplooiler gemaakte omslagen waarin de bulen met maalgoed onder de heien werden gebracht (onderscheiden in van vorm verschillende voorslags- en naslagsharen).

Harp, harpraam (*in Zaanse pelmolens*) Losse zeef die in de harp kan worden aangebracht. Sorteerinrichting d.m.v. zeven in pelmolens, onderscheiden in korenharp en gepelde gerst harp. Ze werden d.m.v. een wuifelaar heen en weer bewogen.

Harremaat Bij papier-petmolens, verbinding tussen drijfstang en pompstokken.

Hart-op-hart-afstand De afstand tussen de kammen van de wielen, ook wel "steek" genoemd.

Haspel Z.g. zeskanter in verfmolens, bedoeld om kluiten en ongerechtigheden uit de gemalen verfstof te zeven.

Haspelkruis Wiekenkruis waarbij naar de wijze van een haspel vier halve roeden worden bevestigd aan de askop, waarbij ze elkaar overlappen. Vb. De Robonsbospolder bij Alkmaar.

Have, ten Uitvinder van de wiek waarbij de achterzoom in de lengterichting geheel draaiend is bevestigd.

Heelstof In papiermolens; de met water vermengde vezelmasa waaruit het papier wordt vervaardigd.

Heffer In papiermolens; man die het éénmaal tussen vilt geperste papier omlegde en met droog vilt "tussenschoot".

Hegmulder Een rondtrekkende molenaar zonder vaste molen. Zie ook: mulder.

Hei In oliemolens, houten blok dat de slagbeitel indrijft, waardoor de olie uit de zich in de laad bevindende buul met maalgoed wordt geperst. Zie ook: loshei, oliemolen, slagbank).

Heien De zware balken die in de oliemolen met veel lawaai de olie uit de zaden slaan.

Hek, hekwerk, heklatten, hekstokken, hekkens Houten hekwerk door de roede gestoken om er de molenzeilen over te spannen. Gemaakt van pitch-pine of Russisch lerken. In het zuiden: schei, hekschei. Zie ook: wiek, zeil.

Hekwiggen Wiggen waarmee de hekstokken in de roede worden vastgeklemd.

Hel Ruimte onder de steenkuip in een standerdmolen.

Hele bak In papiermolens, maalbak waarin de heelstof werd gemalen.

Helhokje (*in Groninger pelmolens*) Afscheiden gedeelte van de pelzolder ter weerszijden van de trapopgang en de luiken van de luierij, dus tussen muur en *dustgroup*.

Hellend scheprad Mislukte poging tot verbetering van scheprad-watermolens, in 1846 door. Van Harte beschreven.

Hengselmaat (*in Zaanse pelmolens*) Emmer, gemaakt van ijzer en met een lang hengsel die dient om de gepelde gerst op te vangen en verder te transporteren (te vergelijken met de *schootemmer*). Hij stond op de molens in de Zaanstreek (voor de komst van de sleperij en de elevator, vermoedelijk voor 1870) onder de opening in de pelkuip op de pelzolder.

Hennepklopper Een molen waar touw en zeildoek voor molens en schepen wordt gemaakt. In een hennepklopper wordt de hennep gestampt, zodat de vezels die nodig zijn voor touw vrijkomen. Een andere naam is stofmolen. Zie ook: stofmolen.

Hennepkoekmolen Een oliemolen waarin uit hennepzaad de olie geslagen wordt. Zie ook: oliemolen.

Heugel In zaagmolens, getand ijzer aan de zaagslee waardoor deze wordt voortbewogen.

Hocht, hogt Loon in natura voor de molenaar, die een schep (bijvoorbeeld 1/24ste deel) mocht houden. Synoniemen: molster, scheploon.

Hoedenkast (*in Zaanse pelmolens*) Steenbus; een dikke ijzeren houder, aan drie zijden uitgesmeed ongeveer als een aan de punten rechthoekig gemaakte 'Mercedes-ster', waarin drie (bronzen) neuten geschoven zijn die de lagering van de bolspil van de pelsteen vormen. Achter deze neuten bevinden zich de *bekijzers*, ijzeren wigjes die aan de bovenzijde omgebogen zijn. Ze dienen om de neuten vaster of lossier aan te drukken. Steenbussen in de leggerstenen van koren- en pelmolens. Zie ook: bekpootje.

Hoekliseen Pilastervormig uitspringende verticale muurbekleding, die uitgaat van een gemeenschappelijke basis en tot dicht onder het dak reikt. Zie ook pilaster.

Hoekstaander Verticale stellingschoren die op de grond rusten. Ook stellingstutten.

Hoekstijl Verticale hoekbalken van de kast bij standerdmolen en wipmolen.

Hoep Bekleding op de buitenomtrek van de vang, waarmee wordt voorkomen dat plooiën en velgen slijten tijdens het vangen. Deze voering kan van ijzer of hout zijn, bijv. een ingezaagde krom afgewerkte eiken plank, gebogen om het bovenwiel i.p.v. belegstukken, waarom de wilgehouten vangstukken grijpen. Ook voering.

Hoepelvang, bandvang Eén van de twee typen vangen, hiertoe behoren de houten en de stalen hoepelvang. Het andere type is de blokvang. Zie: vang, Hollandse vang, Vlaamse vang.

Hoge hord In papiermolens, voddensorteertafel.

Hoge lijn Zeilstand, waarbij het zeil tot de bovenste slaglijn en naar de roe toe in 60° is opgerold.

Hoger hangen (*in Zaanse pelmolens*) Dit werd gedaan als men parelgort moest maken, dat werd vervaardigd uit het zogeheten middelreisel. De pelsteen werd hoger gehangen door de persbalk met de licht iets hoger te drukken en er vervolgens een dubbel blikje onder te leggen. De gort moest nu rond worden door de pelstenen hard te laten draaien en weinig middelreisel per keer te verwerken. De kaartjes werden daarom gevuld uit de parelgortmaat. Deze keer pellen werd de tweede reis van zomer genoemd, ook al was het wintergerst dat werd verwerkt. Als er vervolgens nog een bewerking op de stenen volgde, werd dit de vierde reis van parelen genoemd. Het meel dat men door dit slijpen verkreeg was geschikt voor menselijke consumptie en werd als parelmeel verkocht. Zo werd soms ook nog een vijfde en een zesde reis gemalen.

Hollander In papiermolens, gangbare benaming voor de maalbak.

Hollandse vang of stutvang Kenmerk is dat deze niet aan het rechter voeghout is bevestigd, maar met een stut onder tegen het linker voeghout steunt. Het buikstuk ontbreekt. Zie: vang, Vlaamse vang, blokvang, hoepelvang, vangstukken.

Hondenhokje (*in Zaanse pelmolens*) Een houten hokje dat over de uitstroomopening van de pelkuip is aangebracht om er voor te zorgen dat de gerst in de pijp naar de schepperij stroomt.

Hondsoren Halfkruis tussen stijl en boventafelement in de velden van de acht- zeskant.

Hondsoren of hondshoofden Zware balken tussen ondertafelement en hoekstijlen in een wipmolen. Ter vergroting van het draagvlak van de hoekstijlen voor het boventafelement.

Hoog of peldershuis (*in Zaanse pelmolens*) Benaming voor de roeden van de pelmolen met hun diepe zeeg in de hekkens en hun brede voorhek. Dit zorgt voor een gelijkmatige gang van de wieken en levert een grote trekkracht.

Houtmolen Eerste type verfmolen, waarmee men zich beperkte tot het fijnmalen van verfhout.

Houttuin Bij wagenschotzagers, terrein waarop het gezaagde hout te drogen werd gezet.

Houtzaagmolen Een molen waar boomstammen tot planken worden verzaagd. Vanwege de lengte van de boomstammen is onderin de molen een grote werkplaats. Zie ook: kap, paltrok.

Houwen Bij getijmolens. Kom of stelsel van grachtjes die men bij vloed vol liet lopen en bij eb over een scheprad terug.

Huigplanken Twee naast elkaar gelegen planken met over de naad een derde plank die tesamen de nok van een rieten kap waterdicht moeten maken.

Hut (*in Zaanse pelmolens*) Soort schaftlokaal voor de pelders, meestal midden in de schuur, soms ook een apart gebouwtje met een puntdak. In de hut was een stookplaats of een kachel waarop de molenaars kookten. Het menu vermeldde alleen gort of pap, afgewisseld met futpannenkoeken. De binnenzijde was bijna altijd okergeel geschilderd. Meestal stond er een lessenaar met de papieren

van de meesterknecht, een paar banken en een tafel. Sommige pelders brachten hier hun halve leven door, aangezien ze maar één keer per week naar huis gingen.

Hutjongen Personeelslid, te vergelijken met de tegenwoordige "corveeër".

Hydraulische demper Onderdeel van een remklep die ervoor zorgt dat de klep niet meteen weer dichtvalt.

Iepen Houtsoort. Groeiplaats: geheel Europa, N. Amerika, Japan. Hoofdkleur: licht -tot donkerbruin. Volume gewicht: 0,55-0,70. Bijzondere eigenschappen: taai, vast, trekvrij en moeilijk te splijten. Toepassing: meubels, wagenmakerij, model- en draaiwerk, landbouw-gereedschap, zuivelindustrie, gietmodellen. Wordt in molens gebruikt voor plooistukken, achtervelg.

IJsschep Metalen strip op de zijkant van de eerste lub en over de eerste ronding van de reeks lubben van een houten vijzel. (De Goliath)

IJzerbalk, slotbalk of busbalk Balk in de kap tussen de voeghouten waarin de tap van de koningsspil is gelagerd. Soms tevens lange spruit.

IJzerbalk of zwaibalk. Hierin is de tap van de pelspil gelagerd. Deze tap is opgesloten door middel van twee neuten, meestal van brons. Lagering voor bovenijzer van de spil.

Impost Belasting op het malen van graan.

In de lijn leggen Om te voorkomen dat het opgerolde zeil onder het malen te veel zou schuren en rollen langs de scherpe kant van voorzoom, of langs de kikkers, wat op den duur zeilen kost, werden de zeilen in de slaglijn gelegd.

In de nesten zitten De molen kruit zwaar doordat hij (te) vaak in één windrichting heeft staan malen (meestal in het zuidwesten). Zie ook overmalen.

In de schere (Twents) Zie overhek of overkruis.

In de vreugd Zie vreugdestand.

In de rouw Zie rouwstand.

In- en uitlaatschuif (*in Zaanse pelmolens*) De lange schuif in de pelkuip. Tijdens het pellen geeft men een uitloper door de schuif neer te laten. Door de schuif op te trekken laat men de uitloper uit.

Industriemolen Een molen met een industriële toepassing, zoals oliemolen, volmolen, houtzaagmolen. Deze molens zijn meestal op houten werkschuren gebouwd. Een uitzondering vormt de paltrokmolen. Zie ook: oliemolen, volmolen, houtzaagmolen, paltrokmolen.

Inkrozingen Kepen in de standerd - in een standerdmolen - voor de bevestiging van de zetel.

Inmaler Een molen die water in de sloten van een polder maalt. Zie ook: uitmaler, polder.

Insteken In papiermolens, het vullen van de halfstof-maalbak.

Insteekkop Gietijzeren askop met aangegoten staart en vleugels, die in een houten bovenas wordt gestoken en opgesloten met knevels of stroppen.

Instructiemolen Een molen waar de lessen van het Gilde van Vrijwillige Molenaars voor de opleiding tot Vrijwillige Molenaar worden gegeven.

Jaagijzers In oliemolens, ijzeren platen aan weerszijden van de laad.

Jachtbanden Bij vijzelwatermolens, ijzeren banden van 1 cm dik en 3½ cm breed, die de lubben van de vijzel verbonden.

Jacobsladder (*in Groninger pelmolens*) Z aans: schepperij) Elevator; een in een houten pijp ronddraaiende riem van canvas of leer waarop op vaste afstanden ijzeren bakjes zijn aangebracht. Hij dient voor het eventuele transport van het product in de molen. Vanaf een stortput of kaar op de begane grond naar de steenzolder liep vaak de *grote ledder* (grote Jacobsladder), die daar de *zoadhokken* vulde. Onder de uitlooppijp van de *veurloper*, dus op de waaierzolder, begon de *dubbelde ledder* (dubbele Jacobsladder). Deze voerde de gepelde gerst omhoog tot boven de pelzolder, waarna ze via een schuinstaande houten pijp in de *romp* van de *noaloper* kwam. Vanuit de uitloop van de *noaloper* kwam de gort onder op de waaierzolder nogmaals op de *dubbelde ledder* die haar weer omhoog voerde, waarna ze vervolgens in de *romp* boven de *zifterij* viel. De werking van de elevator is te vergelijken met een baggermolen.

Jager Uitsteeksel aan de onderste band van de looper dat het meel door de kuip drijft.

Jalouziewieken Wieken met kleppen in plaats van zeilen, voor systeem van zelfzwichting.

Jongen In oliemolens, kleine strijker (voorzien van een oude naslaghaar bij wijze van bezem) die het maalgoed onder de kantstenen schoof.

Juffertje De eerste houtzaagmolen, een soort standerdmolen op een vlot gebouwd. In 1592 uitgevonden door Cornelis Cornelisz. te Uitgeest.

Juk De keer- en weerstijl op de waterpeluw van een vijzel. (De Goliath)

Jukken Houten staanders op het rechter voeghout of rechter daklijst waartussen de vangtrommel is bevestigd.

Kaak In oliemolens wordt de buul met de koek erin gestroopt op de kaak. Iemand of iets aan de kaak stellen.

Kaak In papiermolens, gedeelte van de bodem van de maalbak.

Kaapstander Werktuig dat vroeger bij de molenbouw en het steken van de roeden werd gebruikt om zware lasten te verplaatsen, bestaande uit een wiel op een verticale as met een ketting eraan.

Kaapstander In papiermolens, de pers - gevuld met nat papier en vilten - werd door middel van een kaapstander aangedraaid.

Kaar Een houten trechtervormige toevoerbak midden boven de molenstenen. Het graan verlaat de kaar via de schuddebak en komt door het hart van de bovenste steen (de looper) tussen de molenstenen. Zie ook: molensteen, looper, schuddebak. Synoniemen: tremel, romp.

Het kaar wordt in sommige geschriften ook wel molentrechter genoemd. Het is dan ook niets anders dan een trechtervormige, houten bak die zich boven de molenstenen bevindt en waarin zich een hoeveelheid graan (ca. 50 kg) als tijdelijke voorraad kan bevinden. Feitelijk is het dus een opslag tussen het moment dat het graan uit de zak gegoten wordt en dat het graan zich een weg baant tussen de molenstenen.

Kaarbel Bel waarmee de molenaar gewaarschuwd wordt wanneer de kaar bijna leeg is. Daartoe is onderin de kaar een plankje aangebracht die met een koord verbonden is met een latje op de kaarbomen en vandaar met een bel. Wanneer de druk van het graan op het plankje minder wordt gaat het plankje omhoog en komt het latje middels een veer steeds tegen de nok op de steenspil, waardoor de bel wordt geluid.

Kaarbomen Balkjes waartussen de kaar is opgehangen.

Kaken Steunklossen in de hoeken van de kruis/spouwarmen van het bovenwiel. Ook stutklossen.

Kaken Verhogingen op de askop rond de roedegaten, op de plek waar de roede aan ligt.

Kalf Horizontale korte verbindingsbalk. In oliemolens bodem van het kussen.

Kalksponning Ring van cement op de veldmuren, bij wipmolens, bedoeld om het zijwaarts wegschuiven van de muurplaten te voorkomen.

Kam Een tand in een tandwiel (kamwiel). De kammen van twee in elkaar grijpende wielen mogen nooit van dezelfde houtsoort zijn. Goede combinaties zijn: azijnhout met palmhout, groenhart met bolletrie of met pokhout. De kammen van een waterwiel zijn van eiken perkoenen, dat goed tegen water kan.

Kamkop De brede bovenzijde van de kam, met daarop de beet (het drukvlak, waar hout op hout komt), vervolgens een staart en helemaal onderaan het spiegelat. Zie ook kamstaart.

Kammenluiwerk Bij het kammenluiwerk grijpt een wiel met kammen, het luiwiel, in het op de koningspil bevestigde luibonkelaar en drijft zo de luias aan. Bij een standerdmolen grijpt het varkenswiel langs de binnenomtrek van de kammen in het bovenwiel. Zie ook luiwerk, sleepluiwerk.

Kammensmeer Smeermiddel voor het wassen van de kammen. Bijv. zuivere bijenwas.

Kamnagel Wig die door de opening van de kamstaart wordt gestoken. Ook borgspijker.

Kamstaart Achter(onder)eind van de kam, met werkszijde onder de beet en drukzijde. Helemaal onderaan voorzien van een opening, het spiegelat, waardoorheen een wig (de kamnagel) wordt geslagen. Zie ook kam, kamkop.

Kamwiel Een houten wiel met kammen. Zie ook bovenwiel, bonkelaar, spoorwiel.

Kandelaar Zwارة verticale balken aan de staartbalk in de trapconstructie van een standerdmolen. Zie ook hangbomen, nonnen.

Kantstenen Rechtopstaande stenen voor o.a. het fijnwrijven van de oliehoudende zaden die op een platte steen (het doodbed) liggen. Doordat de kantstenen over een stilliggende steen draaien

ontstaat er zowel een plettende als wrijvende werking. Kantstenen vinden we in oliemolens, verfmolens, etc. Zie ook: kollergang, oliemolen, doodbed.

Kap Het bovenste gedeelte van de molen waar de wieken aan vast zitten. Door de uitvinding van de losse (draaibare) kap kunnen de wieken gemakkelijk naar iedere richting worden gedraaid.

Kapmes In papiermolens, om elke stamper van de z.g. kapperij was een mes bevestigd.

Kapperij In papiermolens, ronddraaiende ton waarin door middel van met kapmesses uitgeruste stampers de vodden enz. werden vervezeld; ook in verfmolens (vervezeling van verfhout) en snuifmolens (kappen van tabak) werden kapperijen toegepast.

Kapsanten Op de spantring geplaatste gebogen balken, in de kap, waaraan de gordingen zijn bevestigd.

Kapzolder Bovenste zolder.

Kardoes Verbindingsbalk tussen uitbreker en achtkantstijl.

Kardoes Op stenen molens: blok boven aan de in muur waarmee een vaste verbinding wordt gemaakt met de kruiring; soms zwaluwstaartvormig.

Kashouten In papiermolens, voorschotten van de z.g. starktekassen, waarin de bewerkte inhoud van de kapperij werd gestort.

Kashouten (*in Zaanse pelmolens*) Planken voor het afsluiten van gedeelten van de schuurruimte, de kas. Ze waren van dezelfde letter of hetzelfde nummer voorzien. Hierin werd de pasklaar gepelde gort gestort en elke soort apart gehouden. Op de zolder van de schuur werd de wintervoorraad gerst opgeslagen, die door middel van pompen (houten pijpen) kon worden afgetapt en in zakken of een karretje opgevangen. Via de luierij of via de kuil van de schepperij kon men de gerst naar het gerstkaar brengen.

Kast Bovenhuis van een standerdmolen. Zie ook: kastmolen, standerdmolen, spieker.

Kastmolen Een standerdmolen waarvan het maalgerei is ondergebracht in de op de standerdmolen beweegbare houten kast. Zie ook: standerdmolen, spieker.

Keephouten Stukken hout waarbij uit een lengtezijde een gedeelte is weggehakt of gezaagd zodat de beide uiteinden ergens omheen kunnen klemmen.

Keerketting Om de staart bij het malen vast te leggen. Zie ook kruiketting, doodketting, vangen met de staart. Ook bezetketting

Keerklamp Eén van de twee klampen ter weerszijden drukkend tegen de askop, die verschuiving van de roede moet voorkomen. Ook keerklamp, wrijfklamp.

Keerklampen Bij het voeghouten- of schuifkruiwerk onder de voeghouten bevestigde klampen die het overkruien moeten voorkomen.

Keerklossen Twee klossen per roe ter weerszijden van de askop, die verschuiving van de roede moet voorkomen. Ook keerklamp.

Keerkuip Houten staande ring, met stalen klembanden versterkt, ter voorkoming van overkruien bij het neuten- en rollenkruierwerk. Vaak voorzien van keerneuten of keerrollen.

Keerneut Eén van de twee delen van de kamer in de spil- of tapbalk; samen vormen ze het lager waarin de tap van de steenspil draait. Vaak van pokhout. Zie maalneut.

Keerschijven Een voorzien i.p.v. keerneuten. Voldeed niet.

Keerstijl Eén van de twee staande balken in het voorkeuvelens, de andere is de weerstijl. Staande balk die de lagering van de hals van de as moet keren. Zie ook keuvelens

Kerf Het hoge gedeelte, richel, naast de groeven, van het scherpsel op de stenen. Zie ook billen, bilsel, uitslag, scherpsel.

Kerfijzer (*Gronings: zogiezer*) Halvemaanvormige, gehard ijzeren versterking aan de rand van de waaikerf. Zorgt ervoor dat de pelsteen hier niet te snel slijt. Bevestigd in de steen door middel van een zwaluwstaart en lood.

Kerkboek (Azijs)houten blok waarmee nieuwe haren in de laad van de oliemolen werden geslagen, teneinde het model van de laad aan te nemen.

Kerven, waaikerven (*Gronings: zoggoaten*) In de Zaanstreek zes uitgehakte gedeelten onder in de pelsteen, halvemaanvormig aangebracht en aan de uiteinden versterkt met kerfijzers.

Kettingkruier Molen die gekruid wordt d.m.v. een ketting die vanaf de stelling een kruimechanisme, dat achter aan de kap is bevestigd en er achter uitsteekt, in werking stelt. Komt nog op enige molens in Vlaanderen voor. Zie Gildebrief 15-3-2000, pag. 20-22)

Keuvelens De houten constructie die de voor- en achterzijde van de kap van de molen vormt. Vandaar: voor- en achterkeuvelens. In Friesland spreekt men in plaats van over keuvelens over 'kezyn', kozijn. Afkomstig van gevel-end.

Keuvelensbalk Bovenste sluitbalk van het keuvelens.

Keuvelensstijltje Stijltje in het keuvelens.

Kieft Klamp met twee uitsteeksels om een lijn op te beleggen.

Kiel Wig.

Kikker Klamp met naar één zijde schuin opwaarts stekend klampje om een lijn op te beleggen.

Kikkerlijn Touw van 3/8" geteerd, driestreng hennep of kunstvezel, door het voorlijk gesplitst en in litsen gelegd, om achter de kikkers op de roe te worden bevestigd.

Kikkers Haken op de roeden waarachter de litsen van de zeilen worden bevestigd.

Kinderbalken Balken op de bintlagen waarop de zolders zijn aangebracht. Ook strijkbalken.

Kistgaten In pelmolens, extra raampjes in het riet boven de borst.

Kistraam Bekisting rondom de kozijnen in de achtkant waar het riet omheen wordt bevestigd.

Klamant of klamander Dun touw dat werd gebruikt bij het borgen van de steen tijdens het omhoog vijzelen van de steen in een standermolen om te worden gebild. Wordt samen met de teers gebruikt.

Klamp Houten kiel, bijv. bevestigd achter de roeden of aan de staart.

Klampen Het oprollen van het zeil en vastzetten achter de zeilklampen of slingerklampen.

Klapbuul In verfmolens, sterke van zijde geweven zak waarin twee stokken (klappers) bewogen die het fijne gemalen goed naar buiten jaagden.

Klapmuts Versierde afdekking van de makelaar bij paltrokmolens.

Klapspaan Verdikking op het staakijzer, dient om de schoe te latten schudden. Zie schoe.

Klapspil In verfmolens, spil die de klappers aandreef, zie klapbuul.

Klauwijzer, kleuwijzer Onderinde van de steenspil. Zie spil.

Kleedhout Bekleding van de kast of kop van de standerd- of wipmolen.

Kleuwaizer (*Zaans*) Klauwijzer aan de onderzijde van de pelspil.

Klepjes Houten of kunststof plankjes die in het gevlucht met zelfzwichting worden gebruikt.

Klepas Bij Ten Have-systeem de as die door ribben loopt en in vijf lagerblokken is gelagerd en waarmee de Ten Haveklep draaibaar is.

Klink Om een bout slingerende haak, onderdeel van de vang.

Klinkpen Stalen pen in de vangbalk die in de haak rust.

Klinkvang Type vang, binnenvang.

Klippen Fries voor penant.

Klis Hardhouten schuifplankje bovenop de vangbalk waar die in de ezel steekt.

Kloofmes Door de molenmakers bij het behakken van een roed gebruikt mes.

Kloofperk In wagenschotzagers, de ruimte van het achterraam waarin de balken doormidden werden gezaagd.

Kloosterhout zie schuifhout.

Klopbakken In de aanvankelijke papiermolens, bakken waarin de lompen door hamers vervezeld werden; later vervangen door de Hollanders.

Kloven In wagenschotzagers, het doormidden zagen van de balken.

Kluft Wigvormige klampen aan de voorzoom, op de hekkens aangebrachte ondersteuning van de bordzijde van de roed, om het windbord te steunen. Zie ook scheerhouten.

Klufthekens (*in Zaanse pelmolens*) Voorzoom van een pelmolen, waar op de uiteinden van de onderste heklatten schuinstaande klufthekens zijn gespijkerd. Een pelmolen had op de onderste 7 à 8 heklatten deze klufthekens.

Knaaien Wringen, aanlopen, knijpen of vast gaan zitten van de vangbalk in de ezel.

Kneppel In houtzaagmolens. Een essenhouten stok ter bevestiging van de te zagen stam op de zaagslee.

Kneppel In wipmolens. Balk ter opsluiting van de vang, met kneppeltouw of pen vastgezet.

Kneppeltouw Touw waarmee vanaf de begane grond de kneppel kan worden bediend.

Kneushamer Hamer met aan één of beide einden een ca. 12 mm dikke plaat waar stalen punten op zitten, bijv. in rijen van zes. Met deze hamer kan men een heel scherpseel van een steen afslaan (afkneuzen) of te hoge gedeelten van het steenoppervlak verwijderen. Zie ook bilhamer.

Knevel In paltrok. Dwarshoutje aan het vangtouw, waarmee dit werd vastgezet.

Kneveltouw Touwwarteling waarmee de poortstokken op spanning worden gehouden. Ook wurgtouw.

Kniehefboom Onderdeel van de spin, op de doorboorde as.

Knolplaat IJzeren plaat achter de pen van de bovenas, voorzien van een gehard stalen knol, waartegen de taats van de pen draait.

Knopjes In papiermolens; oneffenheden in het grauwe of blauwe papier, die tussen rollen werden weggeperst.

Knuppelstrop Metalen strop om bijv. een houten askop. Ook spijlband.

Koebout Ophangijzer, vaak dubbel, bevestigd aan het buikstuk en het rechtervoeghout.

Koeken Vnl. in oliemolens, naslagskoeken en voorslagskoeken; uit de naslagskoeken was de olie grotendeels weggeperst; voorslagskoeken werden door de stampers fijngemaakt en nogmaals geperst.

Koekenbreker Metalen apparaat waarmee lijnkoeken tussen walsen worden fijn gemalen.

Koekenhok Plaats waar de naslagskoeken van onder- en bovineinde werden ontdaan.

Koekenmes In oliemolens, mes gebruikt in koekenhok.

Koekkoek Afdakje met lagering voor de luias van een standerdmolen.

Koepschaarpm (*in Groninger pelmolens*) Scherpen van de pelkuip. De kuip wordt losgemaakt en op lange planken boven de steen gezet. Met de achterkant van de hamersteel worden de vierkante conische kopspijkertjes losgeslagen uit de kuip, door aan de buitenzijde op het blik te slaan. Om de spil moet tevoren eerst een oude zak of iets dergelijks gelegd worden om te voorkomen dat de spijkertjes in de steen vallen. Dan wordt het blik omgedraaid of binnenstebuiten gekeerd en weer

overlappend, vastgezet (met de draairichting van de steen mee). Vervolgens wordt de kuip weer vastgeklemd op de ring rond het doodbed. Zie ook: *koepstik*.

Koepstik (in *Groninger pelmolens*) Latje van ongeveer 11 m m dik (iets langer dan de pelsteen dik is) die soms een klein beetje taps toeloopt. Ze worden bij het vastklemmen van de kuip tussen de binnenzijde hiervan en de steen gezet, dus rondom de steen, zodat de afstand van de steen tot de kuip overal even groot is. Bij de *bek*, dat is naast de *schoef*, komt een *dubbelde koepstik* (dus twee op elkaar) te staan om bij het pellen het uitlaten te vergemakkelijken. In totaal zijn er ongeveer twaalf van zulke latjes nodig om de kuip goed te kunnen afstellen.

Koetser In papiermolens, helper van de schepper, die het papier tussen de vilten legde.

Koetshouten In papiermolens, balkjes waarover de post papier in de pers werd geschoven.

Koffer Uitsparing in de (te kleine) kap van een standerdmolen waar het bovenwiel in draait.

Koker In een wipmolen draait de koningspil in een stevige houten koker en rust op het schaargebint.

Kokerbalken Deze balken in de ondertoren van een wipmolen dragen de koker. De losse kokerbalken zijn bedoeld om het doorbuigen van de koker te voorkomen.

Kokermolen, Wipmolen, Molentype afgeleid van de standerdmolen; meestal watermolen. Werktuig niet in bovenhuis, maar beneden. De wipmolen dankt zijn naam aan het "wippen" (schudden) van de molen tijdens het draaien. De meeste wipmolens zijn poldermolens. Een klein type wipmolen wordt spinnekop genoemd. Zie ook: wipwatermolen, spinnekop, poldermolen.

Kokerstijlen Uit deze balken is de koker opgebouwd, samen met de kokerplaten. Ze zijn met hakkelbouten aan elkaar zijn bevestigd.

Kolderstok Zie wuifelaar.

Kolder of koldergang Zie kantstenen.

Kolk Bij watermolens, in verschillende polders maalden de molens op een gemeenschappelijke kolk uit.

Kollergang Rechtopstaande stenen die ronddraaien over een liggende platte steen (het doodbed), zodat de oliehoudende zaden worden geplet. Zie ook: kantstenen, oliemolen, doodbed.

Komblokken In volmolens, trapvormig bewerkte blokken waarin de stampers het laken "volden".

Kokermolen Andere naam voor wipmolen, waarbij immers de koningspil, die de beweging van de wiekenas overbrengt op de werktuigen beneden in de molen, door een koker wordt gevoerd. Het bovenhuis wordt grotendeels gedragen door de koker en draait daaromheen.

Koning In paltrok-zaagmolens het middelpunt van de rolring, waarover men de molen kruit; in oliemolens: het iets verhoogde middelpunt van de legger.

Koningsas Hoofdas of spil waarmee de beweging van de wieken(as) overgebracht wordt naar de werktuigen in de molen. Zie ook: koningspil.

Koningsbalk Zwارة eiken balk waarop het grote spil steunde; ook (in paltroks) zware balk ter ontlasting van de rolring.

Koningsbint Losse bintbalk in zeskant; zou precies door het midden van de molen moeten lopen, waar zich echter de kongsspil bevindt. Krom gegroeide boom of onderbroken met ravelingsbalken.

Koningsspil Hoofdspil voor de overbrenging van de beweging van de (wieken)as op de werktuigen van de molen. De koningspil loopt verticaal van de kap naar beneden.

Koningsstiep Gemetselde teerling, in een paltrok, waarop het koningsblok rust.

Koningsstijl Centrale steunstijl in een paltrokmolen die de koningsbalk draagt, waardoor niet het gehele molengewicht op de rolring rust.

Koningsstrijker In oliemolens strijker die het maalgoed op de legger onder de kantstenen schuift.

Kooi van Faraday *Michael Faraday (1791-1867) Eng. Natuur- en scheikundige. Verrichtte baanbrekend werk op het gebied van de theorie van het elektromagnetisme.* Rasterwerk van geleidende draden waar elektromagnetische straling moeilijk in kan binnendringen.

Koon Bolle zijde van de kammen van de diverse wielen.

Kop (*in Groninger pelmolens*) Wigvormig stuk hout met een handvat aan de hoge zijde; dient om de pelsteen op te laten rusten als hij door middel van de *kouvout* en het *woagholt* (zie aldaar) voorzichtig omhooggebracht is. Er zijn er minstens drie nodig.

Kopbalk Balk in spinnekop die de koker draagt. Manderbalk in wipmolen.

Kopbalken Voor het stormbint van een standerdmolen uitstekende horizontaal geplaatste balken.

Kopbeitel (*in Zaanse pelmolens*) Koudbeitel in gebruik om de kerfijzers in te korten.

Kopmes In zaagmolens, mesvormig ijzer dat het gezaagde hout over de sleepdeel schuift.

Koppelbalk Verbindingsbalk in de kap van een standerdmolen tussen de beide daklijsten, gelegen voor de penbalk. Ook trekbalk.

Koppelband IJzeren rolring in de rollenwagen van het Engels kruiwerk.

Koppelblok IJzeren koppelstuk in het koningspilletje van een weidemolen.

Koppelhout Zie schuifhout.

Koppellat Achter- of voorzoom bij de Ten Have klep.

Koppelstang Hefboom tussen remklep en reguleur of trekstang. Of tussen treklat en spin op de askop bij zelfzwichting.

Kopstuk Laatste, bovenste, stuk van de vang.

Korenharp (*in Zaanse pelmolens*) Zeef die gebruikt werd om de gerst te ontdoen van zand, klei, onkruidzaden, stof, steentjes, strootjes en de te kleine gerstkorrels. Achter de korenharp werd de gerst opgeschept uit de gerstkas met een maalmaat. Zie ook: gortharp en wuifelaar.

Korbeel Schuingaande stut. Schuine balk tussen achtkantstijl en legeringsbalken.

Kordeel Streng van een touw.

Korenmolen Een molen waarin graan tot meel gemalen wordt.

Korte hals Boveneind van het zeil, wordt op de bovenste heklat naast de roe vastgeknoopt.

Korte spruit Achterste balk in de kap waaraan de korte schoren zijn bevestigd.

Kortzetten Hiermede wordt aangegeven dat men de molen te vroeg tot stilstand heeft gebracht. Het wieken kruis staat dan nog enigszins in de vreugdestand.

Korvijnnagel, konfijnnagel, karvielnagel Zware houten of metalen pen.

Kot In zaagmolens, ruimte onder de vloer, zaagselberging.

Kotbalk In paltroks, balk dwars over de overring; er waren twee kotbalken, aan weerszijden van de koning.

Kotdeur Deur in het ondervierkant van een zaagmolen.

Kotstijl Stijl op de kotbalken.

Kotvloer In paltroks, vloer boven de rollen op de overring.

Koude schepperij (*in Zaanse pelmolens*) Jacobs ladder, van bekers voorziene riem, die de ongepelde gerst naar boven haalt en in het gerstkaar stort.

Kouvout (*in Groninger pelmolens*) Koevoet. Gebruikt om via het *woagholt* (trapse wig) de pelsteen bij het omhoogbrengen voorzichtig op *koppen* te kunnen zetten. Om te voorkomen dat er stukken van de pelsteen afbreken moet er een stukje blik tussen de koevoet en de pelsteen gelegd worden.

Kozijn Zie keuvelensbalk.

Kraag Afsluiting om as en spil (bovenas, wateras).

Kraag Rond de kop van de munnik aangebrachte houten of metalen kraag, ter versteviging van de bevestiging van de spaken.

Kraag Houten ring van de paraplu in een paltrok, die d.m.v. schaarstokken de rolring centreert.

Kraagstuk Rond houten bord, aangebracht rond een houten bovenas net voor het voorschild. Alleen de onderste helft is te zien daar de rest wordt afgedekt door het podhok. De kraag heeft dezelfde functie als het waterhol in een gietijzeren as.

Kraaiennest Zie onderzetel.

Kraaiepoten Hulpschoren. Schuine balken aan de stellingschoren ter ondersteuning van de stelling. Het geheel wordt kraaiepoten genoemd. Komt voor bij de noordelijke molens. Synoniem: schrankschoren hulpschoor, zijschoor.

Kraalschroten Planken met een ronding aan de rand, bijv. in de steenkuip.

Kraan Buiten de molen aangebracht hijswerktuig, vooral bij zaagmolens van belang bij het uit het water hijsen der te zagen balken.

Kraanbeugels IJzeren beugels die in de haken aan de spindel worden gehangen. De oren worden in de kraangaten van de steen gestoken, met ringen ertussen, om schuren tegen de steen te voorkomen. Ook maanijzers.

Kraangaten Gaten in de buitenomtrek van de molenstenen, waarin de beugels van de steenkraan worden bevestigd.

Krabbelaar De krabbelaar, welke scharnierend en verplaatsbaar bevestigd aan de krabbelarm, neemt bij de opgaande beweging van het zaagraam, één of meer tandjes van het krabbelrad mee. Daardoor draait de krabbelas. Krabbelarm, krabbelstok en pal, grijpend in de tanden van het krabbelrad; vooral in zaagmolens, ook in oliemolens.

Krabbelarm De krabbelarm is scharnierend bevestigd aan de krabbelstijl.

Krabbelrad Tandwiel dat door de impulsen van de krabbelaar steeds één of enkele tandjes verdraaide; in olie- en zaagmolens.

Krabbelstok Aan een zijkant van de raamstijl in een houtzaagmolen, bevindt zich een smeedijzeren galg. Hieraan hangt de krabbelstok. Deze is aan de onderzijde verbonden met de krabbelarm.

Krabbelwerk Voorziening om in een houtzaagmolen het te zagen hout voort te schuiven naar het zaagraam, d.m.v. een heugel. Bestaande uit ijzeren palwiel met twee valhaken (een draai- en een remhaak).

Kram Zie kruikram.

Krambout IJzeren staaf of bout met aan de kopzijde een ring. Wordt voor velerlei doeleinden gebruikt om een bevestigingspunt te maken voor touwwerk. Komen bijvoorbeeld voor op iedere achtkantstijl van een binnenkruier om het gevlucht aan vast te zetten, daar bij dit type molens geen kruipalen aanwezig zijn.

Krans In oliemolens, kamwiel op de wentelas, dat via het spinwiel de overwerker in beweging brengt. Ook kranswiel.

Krappellat (*in Zaanse pelmolens*) Lat met inkepingen naast het rekblok om de spanning ervan te kunnen regelen. Stond dwars op de richting van het touw tegen de wand.

Krappe maalders Molens die bij wakkerende wind gauw moesten zwichten.

Krap werk (*in Zaanse pelmolens*) Het 'normale' gaande werk van de pelmolen, waarbij de stenen in de Zaan ongeveer 10 of 11 keer draaien terwijl de wieken 1 keer rond gaan. De combinatie van

het grote ravenwiel en de kleine schijfloop, waardoor de pelsteen een vrij grote snelheid kreeg. Zie ook: loom werk.

Krappellat In pelmolens, lat met inkepingen waarmee de spanning van touwsnaren werd geregeld.

Krapstok In papiermolens, lat met inkepingen waarmee de luiken van de droogschuur werden opengezet.

Kreeftengang De enig juiste wijze van het afdalen van de trappen in een molen: achteruit.

Krek Zaans woord voor krukas in houtzaagmolens.

Krijtmolen Een molen waarin krijt wordt vermalen.

Krimp Bij schepradwatermolens: nauwste gedeelte tussen de krimpmuren van de waterloop.

Krimpemde wind Linksom, tegen de wijzers van de klok in.

Krimpmuur Twee muren waartussen het scheprad draait.

Kroon Boveneinde van de koningsspil. Ook tapijzer.

Kroonijzer Tapijzer van bovineinde van de koningsspil dat om de spil bevestigd is.

Kroonlijst De bovenste rand onder de kap.

Kroonstijl Verbinding in het midden van de zijkant, tussen daklijst en steenlijst, in standerdmolen en wipmolen. Zie ook moerstijl.

Kroonwiel Type kamwiel waarbij de kammen haaks op het draaivlak staan. Zie: bonkelaar, bovenwiel.

Krooshek Bij watermolens, in het water geplaatst hek dat drijvend hout diende tegen te houden.

Krop, kropgat Opening in de bovenste molensteen voor het graan, enz. Ook steenoog, steengat.

Kruias Kruihaspel voor het kruien van de molen (bestaat slechts uit spaken). Bij een kruiad zijn de spaken onderling door een ring verbonden. Zie ook: kruien, kruilier, kruihaspel, windkoppel.

Kruibank Klein houten platform, onderaan de staart hangend of ter hoogte van de munnik bevestigd, waarvan af de molenaar met handen en/of voeten het kruiad kan bedienen. Komt vnl. op Zuidhollandse molens voor.

Kruiblok Blok in kruiroep, bij binnenkruiers, soms ook bij buitenkruiers ("De Onrust" - Oude Pekela). Verdubbelt de door de molenaar uitgeoefende kracht.

Kruibok Zie kruilier.

Kruidraaipunt Plaats waar het kruien plaats vindt, afhankelijk van het type molen. Bijv. onderkruiers, middenkruiers, bovenkruiers. Zie aldaar.

Kruien Een molen draait alleen goed als de wieken recht op de wind staan. Omdat de wind niet altijd uit dezelfde richting komt, moeten de wieken kunnen worden verplaatst. Het op de wind zetten heet kruien. Het kruien van de molen geschiedt als de molenaar begint met draaien. Omdat de wind recht op de wieken moet blazen, moet eerst de hele molenkap met wieken, bovenas en bovenwiel verdraaid worden. Dit gebeurt met een kruirad of kruilier welke onderaan de staart van de molen is bevestigd. Deze staart hangt op zijn beurt aan de draaibare molenkap. Deze zware klus noemt men kruien! Samenstellingen: kruias, kruilier, kruirad, enz. Zie kruierwerk.

Kruien op het gaande wiel Ruimend kruien bij een malende molen. Is gevaarlijk omdat de kap uit zichzelf kan gaan kruien. Het bovenwiel, als onderdeel van het kruise gedeelte zet zich - al malende - af tegen de door het binnenwerk belaste en dus tegenhoudende bonkelaar en wil in die richting de kap meenemen.

Kruihaspel Rad waarmee de molen wordt gekruid. Bezit minder spaken dan het kruirad en er kan niet in worden gelopen. Zie ook kruien, kruirad, kruilier, windkoppel.

Kruiketting of kruidraad Ketting of draad om de kruias waarmee de molen wordt gekruid. Is soms rondgaand uitgevoerd (Sint Jansklooster).

Kruikrammen 16 Krammen bevestigd in het boventafelement waaraan een molen, een binnenkruier, wordt verkruid.

Kruilier of kruibok Een lier waarmee men een molen kan kruien. De kruilier is moderner dan het kruirad. Is voorzien van een kruidraad (Marle) of kruiketting (Sint Jansklooster).

Kruineut Blokken hout bevestigd aan de cirkelvormige onderring waarover de overring van de kap (in het Fries slide, slede) glijdt bij het kruien.

Kruipaal Op gelijke afstanden is een 12-tal gewoonlijk wit geverfde kruipalen in een cirkel om de molen geplaatst waaraan de kruiketting die om de kruias wordt gewonden, wordt bevestigd. Komt alleen bij grondzeilers voor.

Kruipollen In binnenkruiers. Twee recht achter elkaar hangende en met pen en gatverbindingen aan de hangeniersbalken bevestigde balken, die zijn voorzien van een asgat, waarin de munnik van het kruirad is gestoken.

Kruirad Bij binnenkruiers. Een houten rad voorzien van 10-14 spaken, verstevigd met een aantal houten gordingstukken, die meestal niet in elkaars verlengde, maar overlappend (is sterker) naast elkaar op de spaken zijn gespijkerd, waarmee je de molen kunt kruien.

Kruirad Bij buitenkruiers. Een houten rad onder aan de staartbalk, waarmee je de molen kunt kruien. De meeste molens hebben een kruirad. Een kruilier is een modernere uitvinding. Zie ook: kruien, kruilier, kruihaspel, windkoppel.

Kruirail Engels systeem met gebruikmaking van rollen en cirkelvormige rail voor het voortbewegen van de kap bij het kruien.

Kruireep of kruitouw Bij binnenkruiers. Zit met het vaste eind onder aan de buitenste kruipol vast. Het andere eind loopt via het kruiblok naar de munnik.

Kruiring Ring op het boventafelement waarop de kap kruit - bij voeghoutenkruierwerk.

Kruiol Houten rol waarop de kap kan draaien over de cirkelvormige rolvloer. Enige tientallen kruitrollen dragen de overring van de kap.

Kruisarm Balk in het boven- of spoorwiel.

Kruisbalk Dwarsbalk onder de kotzolder van de paltrokmolen. Verbindt de ringmuur met de koningsstiep.

Kruisplaten Kruislings geplaatste zware balken op de teerlingen, met daartussen zonneploeken, waarop op de uiteinden de steekbanden zijn geplaatst. Bij standaardmolen.

Kruisplaatsleutels Leidzame wiggen, die door of in een keep van de kruisplaten tegen de standaard worden geslagen.

Kruisvonder Deel van het lichtwerk; hefboom tussen pasbalk en lichtboom. Biedt een nog fijnere afstelbaarheid mogelijk van de ruimte tussen looper en ligger. Zie licht.

Kruivloer Vloer op het boventafelement waarop de neuten zijn bevestigd (slepers liggen) of waarover de kaprollen rollen. Synoniem: onderring, kruiring.

Kruiwerk Inrichting in een molen om deze op de wind te kunnen zetten. Zetelkruiwerk komt voor bij standaard-, wip-, weidemolens en spinnepoppen. Sleepkruiwerk komt voor op bovenkruiers met voeghouten- of neutenkruiwerk. Rollenkruiwerk (vroeger houten, nu metalen rollen) komt voor bij vele molentypen; gewoon of Engels rollenkruiwerk.

Kruk a) In papiermolens; latje waarmee het natte papier te drogen wordt gehangen; b) in verscheidene soorten molens: ijzeren staaf om krukas, waardoor draaiende beweging wordt omgezet in op- en neer- of heen- en weergaande.

Krukas Van excentrische bochten in 120 graden voorziene ijzeren as in zaagmolens, aangedreven door de onderbonkelaar op de koningsspil.

Krukpol In paltrok.

Kruk wiel Het wiel op de as van de kruk. In paltroks het wiel direct onder het bovenwiel.

Krukzolder In houtzaagmolens, de zolder waar zich de kruk bevindt die de zaagramen hun op- en neergaande beweging geeft.

Kuip Ronde, kuipvormige voorziening waarbinnen de kruit-inrichting van een bovenkruier draait, zodat de kap niet van de romp kan schuiven. Men spreekt ook van een kuip wanneer omlijsting van maal- of pelstenen ter sprake komt.

Kuip De houten bekisting van de koppel stenen.

Kuipband IJzeren klemband rond de keerkuip waarmee de delen tot een hecht geheel wordt samengevoegd.

Kuipboor (*in Zaanse pelmolens*) Lange booromslag, gebruikt om in de rand van de kuip een gaatje te boren waardoor vervolgens een kuipspijker op het ringhout kan worden vastgeslagen.

Kuipbouten Lange spiebouten die schuin omlaag, dwars door de kruivloer en het boventafelement gaan en rond de kruivloer zijn vastgezet.

Kuipje Bij weidemolentjes, het omhulsel van de waaier, zie aldaar.

Kuiplooiler Speciale kwaliteit hard leer, gebruikt door de haremakers.

Kuipneuten Met zwaluwstaartverbindingen bevestigde verticaal staande hardhouten neuten aan de binnenzijde van de keerkuip.

Kuipschuif Uitlaat van de pelkuip in pelmolens.

Kuipring Houten ring om de ligger waarop de kuip rust. Ook steenring, meelring.

Kuipschuif (*in Zaanse pelmolens*) Deze schuif stak boven de maalzolder uit en was eerst van hout met ijzer beslagen, later geheel van ijzer. Hij stond tussen de halve kuipen.

Kuipstok (*Gronings: koepstik*) Platte, houten of ijzeren lat ongeveer ter dikte van een centimeter.

Kunststeen In korenmolens gebruikte maalsteen die is samengesteld uit kwarts, amaril en elektrorund, dat wordt samengevoegd met magnesiet en chloormagnesium (waterglas). Op een ballastlaag van zand en grint (ca. 15 tot 25 cm dik) wordt de kwarts en amaril van 10 tot 15 cm gestort, waarop het scherpstel wordt aangebracht.

Kussen Op de pasbalk gelegen horizontaal verstelbaar blok waarin de taatspot is bevestigd. In oliemolens, blokken van kops iepenhout die door de slagbeitel tegen de jaagijzers werden gedreven, waardoor de olie uit het gemalen zaad werd geperst.

Kussen (*in Groninger pelmolens*) Zwaar stuk hout (dwars op de *brugbaalk* vastgewigd met trek en duwwiggen) waarop de lagering van de bolspil is aangebracht.

Kwern, kwern, kweern Oud woord voor handkorenmolentje; alleen nog regionaal gebruikt. (Middelnederlands *querne*).

Laad In oliemolens, het voorslagsblok; ook: voorslagslade; in de laad werd de met gemalen zaad gevulde en door de haar omgeven buul geplaatst.

Lage hord In papiermolens, lompensorteertafel.

Lage zolder Het lage zolder is een Zaanse naam voor de luizolder.

Lange bord Het tweede zwichtbord op de roed, gerekend van het einde van de roed.

Lange gort (*in Zaanse pelmolens*) Dit werd verkregen door de kuipen strak om de stenen te spannen terwijl men meer gort tegelijk in laat en de molen langzaam laat draaien met het lome werk (het zgn. vijlen).

Lantaarn, lantarenwiel In België gebruikt woord voor ronsel, schijfloop. Diameter is kleiner dan de lengte van de staven.

Lappen Taatsplaten van een waterrad. Binnen- en buitenlap.

Lariks (lerken of lorken) Houtsoort. Groeiplaats: Europa en Noord-Amerika. Hoofdkleur: roodbruin. Volume gewicht: 0,60. Bijzondere eigenschappen: zacht maar vast, weinig neiging tot

werken. Toepassing: water- en scheepsbouw, bouwhout, binnen- en buitenwerk, broeiramen, boompalen.

Latei Muur dragende balk.

Lattenpikker Een kleine houtzaagmolen op een schuur geplaatst, waar "veren" worden gezaagd. Veren zijn dunne latjes waarmee men kieren tussen vloer en zolderplanken dicht maakte. De lattenpikker wordt ook wel "veerzager" genoemd. Zie ook: veerzager.

Legeringbalk Verbindingsbalk tussen achtkantstijlen. Vaste en losse. Synoniem: bintbalk.

Lege zolder In zaagmolens, de niet gebruikte zolder tussen krukszolder en raamzolder.

Legger (meest ligger) Onderste van de twee molenstenen in een korenmolen. De legger draait niet, de legger ligt stil. De steen wordt ook wel ligger genoemd. Zie ook: ligger.

Legger (*in Zaanse pelmolens*) De onderste, vastliggende pelsteen, die het doodbed vormt. In de Zaanstreek meestal van een harde afgedankte rijstpelsteen gemaakt.

Leiers In zaagmolens, de sleebalken die tussen recht gerichte klossen op de zaaggrond schuiven.

Leischijf Houten schijf, bijv. in de evenaar, waar een touw over geleid wordt.

Lekentouw Touw aan het gewicht van de pal om het uittrekken van de pal vanaf de stelling te voorkomen. Soms ook bevestigd aan de wipstok.

Leklatjes Latjes op de staartbalk en schoren om het regenwater te laten afvloeien.

Lendestuk of sabelstuk Eerste vangstuk van de Vlaamse- en Hollandse vang.

Lendenstut Stut met verstelbare wig tegen het sabelstuk van de Hollandse en Vlaamse vang. Geleider van de vang.

Lepelvorm Door Van Bussel ontworpen profiel van de stroomlijneus.

Leugenkop Kop van gietijzeren as met planken verdikt om illusie van een houten as te wekken.

Leugenschoor Verplaatsbare schoor (steekband) voor de standaard van de standerdmolen.

Licht De licht is een speciaal mechanisme wat de bovenste molensteen tijdens het draaien verticaal kan bewegen, zodat de afstand tot de onder- en stilliggende molensteen gevarieerd kan worden. Hierdoor wordt de fijnheid van het meel gereguleerd; een kleine afstand betekent een fijnere kwaliteit meel! Zie kruisvonder, paard.

Lichteboom, lichter Hefboom om afstand tussen de molenstenen (loper en ligger) te regelen. Samenstellingen: lichterbalk, lichterstok.

Lichte gört (*in Groninger pelmolens*) Uitgezeefde gort, die voor de tweede keer beide stenen is gepasseerd en nu via de *görtpiepm* door de *waaierkast* wordt geleid.

Lichtijzer Trekstang aan de lichtboom en vonderbalk.

Lichtstok (*in Zaanse pelmolens*) Met behulp van deze hefboom op de maalzolder kon men in de Zaanstreek de pelsteen tijdens het malen lichten. Hij werd veel gebruikt als de molen langzamer ging lopen: men ging er dan op zitten, waardoor de molen minder zwaar werd belast en weer snelheid begon te krijgen. Zie ook: persbalk.

Lichttouw Touw inplaats van een lichtstok bij het lichtwerk.

Ligger Onderste van de twee molenstenen in een korenmolen. De ligger draait niet, de ligger ligt stil. Deze steen wordt ook wel legger genoemd. Zie ook: korenmolen, legger, looper, molensteen.

Lijk Touw in de rand van het zeil genaaid ter versteviging rondom; 5/8" manilla (17 mm). Voor- en achterlijk.

Lijmen In witpapiermolens, nabewerking om het papier beschrijfbaar te maken.

Lijnkoek Een koek van uitgeperst lijnzaad, waarmee men de beesten voedt. Het is een product uit de oliemolen. Zie ook: oliemolen, buul, lijnolie.

Lijnolie Olie, die in oliemolens uit lijnzaad wordt geslagen. Het is een vlasproduct. Te gebruiken voor het veredelen van hout, voor het zacht houden van verfkwasten, bij een moeilijke stoelgang (1 theelepels per dag) Zie ook: oliemolen.

Lijst Horizontale balk in een houten wand.

Linkse oliemolen Oliemolen waarbij het naslag zich - vanaf de stenen gezien - aan de linkerkant bevond.

Lip Het laatste deel van een lipvang dat de meeste vangwerking heeft.

Lipvang Lijkt op een stutvang. Komt nog veel voor op molens in Oost Duitsland en Polen.

Liseen Pilastervormige uitspringende verticale muurbekleding, die tot dicht onder het dak reikt. Acht stuks bij een achtkantige stenen onderbouw.

Litsen Lussen aan het voorlijk van het zeil. Ook: vestelingen.

Loek (*in Groninger pelmolens*) Luik; meestal de aanduiding voor de kleine luiken naast de schilddeksels in de pelzolder. Voor het *dust ofgooien* worden alleen de *loeken* verwijderd. Zie ook: *schilddeksel*.

Loodbaaitel (*in Groninger pelmolens*) Lange ritsbeitel die vaak van een oude vijl is gesmeed. Dient om lood uit te kappen, bijvoorbeeld rondom een *rijn*.

Looierij (*Gronings*) Luiwerk, zakkentakel van de molen.

Looien (*Gronings*) Luien; omhooghijsen van zakken met het luiwerk van de molen.

Loom werk (*in Zaanse pelmolens*) Mogelijkheid om een kleiner spoorwiel en een groter pelrondsel in te schakelen, zodat de stenen bij dezelfde windkracht langzamer gaan lopen en meer kracht ontwikkelen. De wieken draaien hierbij sneller: de stenen draaien omstreeks 5 keer rond terwijl de wieken 1 keer rond gaan. Gebruikt bij het slijpen of vijlen van gort (vanaf ongeveer

1870). Ge combinatie van het kleine ravenwiel en de grote schijfloop, waardoor de pelsteen minder snel draaide. Zie ook: krap werk.

Loonbiller Iemand die molenstenen bilt in loondienst. Zie ook: billen.

Loopje In oliemolens. de hoeveelheid (geplet) zaad die de kantstenen tegelijk konden verwerken.

Loopklossen Tussen de spaken en de buitenste gording van het kruirad aangebrachte klossen, waardoor in het rad gelopen kan worden tijdens het kruien. Zie ook kruien, kruibank, kruilier, kruihaspel, windkoppel.

Looplatten Bij zelfzwiching, i.p.v. zoomlatten, waartussen de klepjes draaibaar zijn aangebracht.

Loopschoren of loopstaken Kleine steunen aan de staart van een standerdmolen die schuin in de grond werden gestoken en zo de staart vastzetten.

Loper Bovenste van de twee molenstenen in een korenmolen die door de steenspil in beweging wordt gebracht. De looper draait boven de ligger. Zie ook: legger, ligger.

Loper (*in Zaanse pelmolens*) De bovenste, draaiende pelsteen. Meestal van (zachte) zandsteen.

Losbeitel In oliemolens, contrawig waardoor de ingeslagen slagbeitel werd losgeslagen.

Los(t)hei In oliemolens, de linker hei die op de losbeitel sloeg.

Lubben In vijzelwatermolens, de segmenten waaruit de spiralen om de vijzel zijn samengesteld. Over de lubben worden ijzeren banden (jachtbanden) gemaakt om ze onderling te verbinden. Ook duigen.

Luias As waarop het luitouw wordt gewonden om zakken op te hijsen. Zie luiwerk.

Luien Het ophijsen en laten zakken van o.a. zakken graan en meel met behulp van de beweging van het wiekenkruis. De luigaten hebben luiken die alleen naar boven opengaan.

Luiერი In korenmolens, hijsinrichting waarmee de zakken graan naar de stortzolder werden gehesen.

Luifel Afdak boven zaagvloer en achtergrond.

Luigat In korenmolens, gat waardoor de zakken graan werden omhoog gehesen.

Luik Scharnierend luik die een opening in de zolder afsluit, waarlangs de zakken op en neer gaan.

Luikapje Dakje boven het uiteinde van de luias, aan de voorweeg van de standerdmolen. Synoniem: koekoek.

Luiven Bij paltrok-zaagmolens, overkappingen bezijden het molenvierkant en buiten de rolring stekend.

Luiwerk Het luiwerk bevindt zich bovenin de korenmolen en is in feite niets anders dan een hijsinstallatie voor de nieuwe zakken met graan. Een lang hijstouw kan door diverse luiken naar de begane grond worden gehaald, waar de zojuist geleverde zak graan hieraan bevestigd wordt.

Vervolgens kan op wind- of handkracht de zak graan omhoog getakeld worden totdat deze zich bij de molenstenen bevindt. Hier wordt de zak uitgekiept in het kaar. Na afloop van het maalproces kunnen de zakken met meel via hetzelfde luiwerk naar beneden getakeld worden. De benaming luiwerk komt wellicht van de luiende beweging die de molenaar maakt als hij de zak op handkracht naar boven takelt. Zie luien, gaffelreep.

Luizolder of stortzolder De zolder in korenmolens waar de luias zich bevindt en waar vaak het graan werd opgeslagen.

Luns, lunsbout Gespleten spie (als een splitpen) die als borg in een gat wordt gestoken. zie ook scheerbout; ook splitveer.

Maalbak In papiermolens, met water gevulde bak waarin de gescheurde lompen door maalrol en maalplaat werden vervezeld; ook Hollander genoemd.

Maalbaan Laatste deel van de stenen waar het graan wordt vermalen.

Maalders, krappe Molens die bij wakkerende wind gauw moesten zwichten.

Maaleenheden In Groningen was als maalmaat de *schoot* een wisselende hoeveelheid gerst die, afhankelijk van de hoeveelheid wind en de conditie van de pelstenen en de kuip, tot maximaal een half mud kon oplopen.

Gebruikelijker was ongeveer 1/3 hl. Een *bak* gerst in het *schootvat* was een hoeveelheid van ongeveer 25 liter.

Als gewone maat voor meel, gort, bonen en graan werd ook met *spinten* gerekend. Een *spint* was vijf *kop*. Een mud koren, meel, enzovoort is 20 *spint slichte moat*. Bij aardappelen en uien is een mud gelijk aan 16 *spint ronde moat*. Om precies een *spint* te krijgen, werd gebruik gemaakt van het *spintvat*, meestal een rond ijzeren vat met in het midden een rechtopstaande stang die aan de bovenzijde met een platte ijzeren beugel aan het vat verbonden was. Met een ronde *strekkel* (strijkstok) werd vervolgens de bovenzijde precies recht afgestroken.

In de Zaanstreek waren soortgelijke ronde ijzeren vaten als maalmaten in gebruik. Ze waren in oplopende volgorde van grootte geheten: de *kleine maat* of *parelmaat* (ongeveer 15 *kop*), de *middelmaat*, de *grote maat* of het *schepel*. (Officieel is een *schepel* gelijk aan 0,1 hl; in de Zaanstreek had een mud 4 *schepels* inhoud, terwijl een zak 3 *schepels* inhoud had.) Een *gemaal*, dus de hoeveelheid die men achter elkaar verwerkte, bestond in de Zaanstreek uit 10 tot 25 *last*. Een *last* was 30 hl of 2000 kilo.

Maalgang Koppel molenstenen.

Maalkaartje (in *Zaanse pelmolens*) (Gronings: *pelromp*) Klein, trechtervormig houten kaar met een steekschuif, om de gerst (ongeveer 1 *schepel*) in te storten voordat die kan worden gepeld.

Maalkastje In pelmolens, vak van de korenharp waarin het maalgoed werd verzameld.

Maalketting Bezetketting bij een binnenkruier.

Maallaag Laag met het scherpsel op de ballastlaag van kunststenen.

Maalneut Eén van de twee delen van de kamer in de spil- of tapbalk; samen vormen ze het lager waarin de tap van de steenspil draait. Zie keerneut.

Maalrot In papiermolens, de rol in de maalbak.

Maalstoel Verhoog waarop de ligger rust, soms in rijstpelmolens, verhoging op de maalzolder waarop de doppensteen lag. Komt het meest bij onderaandrijving en op watermolens voor.

Maalzolder De zolder waar het gemalen graan in zakken wordt opgevangen. Meestal bevindt het maalzolder zich op stellinghoogte. Onder het maalzolder bevinden zich de pelstenen, erboven de steenspillen, de dooieman, de korenharp en gortharp, de stuifpompen en de lichtstokken. Zie ook: steenzolder.

Maanijzer Stalen beslagstuk gebruikt om de vangstukken met elkaar te verbinden.

Maanstukken (*Gronings: schilddeksels*) In koren- en pelmolens, de dekselhelften van de kuip. Ook kuipdeksels. Halfronde, met blik aan de binnenzijde beslagen luiken boven de pelstenen in de Zaanstreek.

Maanstukken Segmenten iepen platen met een vierkante opening in het midden voor de spil, waarmee een bonkelaar of een rondsel wordt opgebouwd.

Makelaar a) Bij paltroks, versiering op de achterzijde van de molenkap geplaatst; b) Sierspitsje op de kast van een standermolen of het bovenhuis van een wipmolen.

Mantje Gronings voor balk, bijv. roosterhout.

Mantelbalken Onder- en bovenmantelbalken. Zware tussen de hoekstijlen bevestigde balken in de ondertoren van een wipmolen, ze werden later bemanteld en heetten vóór de bedekking van de ondertoren manderbalken (ze moesten iets kunnen 'bemannen'). In spinnekop kopbalk.

Mantelstijlen Stijlen op de mantelbalken in de ondertoren van een wipmolen.

Mastworp Knoop toegepast voor het bevestigen van bijv. het paltouw (Olst).

Matten Afdekking op de bodem van de zandbak van witpapiermolens.

Meelpijp Houten vierkante pijp waardoor het meel van de stenen naar de zak wordt geleid. Synoniem: meelgoot, meelkoker.

Meelring of steenring De houten ring om de ligger waarop de meelkuip wordt geplaatst. Ook kuipring.

Meelzolder Zolder waar het gemalen graan in zakken wordt opgevangen.

Meranti Houtsoort, tropisch loofhout. Groeiplaats: Malakka, Indonesië. Hoofdkleur: roodbruin. Volume gewicht: 0,64. Bijzondere eigenschappen: vrij zacht, vrij vast, matige grove nerf, variabele kleur en gewicht. Toepassing: binnen- en buitentimmerwerk, kozijnen, ramen, enz. De donkerrode meranti komt uit de Filippijnen.

Middelbalk Benaming van de lange spruit in de dwarse hartlijn van de kap, oftewel achter het bovenwiel geplaatst. Soms doet hij tevens dienst als ijzerbalk en is dan niet verstelbaar. Soms is er onder de middelbalk een aparte verstelbare ijzerbalk aangebracht. (in het noorden en Zaanstreek).

Middelbast In de droogschuur van papiermolens. balkje in de middenstijl waarover het bastentouw werd gespannen.

Middelmolens Bij droogmakingen één van de trappen waarin het water werd opgemalen, zie bovenmolens.

Middenkruiers Molentype waarbij het kruidraaipunt zich in het midden van de molen bevindt. Bijv. standerdmolens en wipmolens. Zie ook bovenkruiers en onderkruiers.

Middenraam In zaagsmolens, het middelste van de drie zaagramen.

Middenslag Bij waterradmolen.

Middenslagwatermolen Een watermolen waarbij het water op halve hoogte van het schoepenrad op de schoepen stroomt. Zie ook: schoep.

Minnekracht Geringe kracht.

Moalwind (*Gronings*) Maalwind. Wanneer er voldoende wind is om graan te malen, dus windkracht 5 à 6. Zie ook: *slingerwind* en *pelwind*.

Moerstijl Komt voor in oude standaard- en wipmolens. I.p.v. 2 spoorstijlen naast de steenbalk, zit alleen deze stijl in de kop van de steenbalk (bij wipmolens steenlijst) gewerkt. Zie ook spoorstijl en kroonstijl.

Mol De vorstbalk samen met de huigplanken. Nokplanken van de kap.

Molen Een werktuig dat door de kracht van mensen (een handmolen), dieren (een rosmolen en een tredmolen), wind (een windmolen) of water (een watermolen) wordt aangedreven.

Molenaar Iemand die een molen bedient. Zie ook: mulder.

Molenaartje Stukje palmhout aan luitouw waardoor de zak met graan gemakkelijk kan worden opgehaald. Soms van metaal.

Molenas De as boven in de molen waar de roeden aan vast zitten. Vroeger was deze van een bijzonder zware en taaie eikenstam gemaakt. Zo'n as was wel 5 à 6 meter lang en 70 bij 70 centimeter dik. Tegenwoordig gebruikt men gietijzeren assen. Zie ook: bovenas, roede.

Molenbeek Beek van een watermolen.

Molenbiotop De omgeving van de molen. We spreken van een goede biotop voor de windmolen als de wind de wieken ongehinderd door bomen en gebouwen kan bereiken en weer verlaten.

Molengang Een serie molens achter elkaar, die samen het water omhoog malen. De onderste molen maalt het water een stuk hoger, de volgende molen weer hoger, enzovoort. Zo kan een laag liggende polder droog gehouden worden. Men spreekt hier van getrapte bemaling. zie: 3-, 4-gang.

Molenijzer, rijn Onder aan de maalsteen bevestigd. Zie rijn, tuimelrijn, pennetjeswerk.

Molenkolk Een 'vijver' bij de watermolen achter het waterrad. Het water komt hier met kracht terecht, waardoor de oevers kunnen afkalven. Zo'n molenkolk vinden we o.a. bij De Haller in Diepenheim en De Oostendorper Watermolen in Haaksbergen. Zie ook: molenvijver.

Molenrad Rad van watermolen.

Molenspil De verticale spil in het hart van de meeste molens. Synoniem: koningsspil.

Molenstaart In paltroks, de balk over de koning, die 3/4 over de euvering stak en waaraan de paltrok gekruid werd.

Molensteen Een van de twee stenen waartussen het graan gemalen wordt. Zie ook: looper, ligger.

Molenstomp Overblijfsel van een molen, die meestal bestaat uit alleen maar een romp. Ook doofpot.

Molenvijver Een vijver bij een watermolen die er voor zorgt dat de molen, ook in tijden dat er weinig water door de beek stroomt, kan draaien. In Vasse hebben de molen van Frans en De Mast een molenvijver. Zie ook: watermolen, molenkolk.

Molenijzer Zwaar ijzer om de kop van de bolspil met drie of vier takken die in de loopersteen zijn vastgewigd. Synoniem: rij.

Molster of multer Scheploon in natura voor de molenaar, die kleine partijen graan voor boeren enz. maalt. 1/24^e of 1/16^e deel van het gemalen graan. Synoniem: hocht, hogt, multer.

Monnikmolen Een kleine Friese achtkante poldermolen. Zie ook: achtkante molen.

Mooimakersgoed Door de molenmakers vervaardigde versiering die bij bijzonder feestelijke gebeurtenissen aan draden, in verticale richting gespannen tussen de "overhek" gezette wicken, wordt gehangen, "mooi gezet". Zie ook vreugdestand, rouwstand, een roede voor de borst, overhek.

Mooizetten Op hoogtijdagen, bij bruiloften enz. werd de molen in kruis (overhek) gezet waarbij de roeden werden versierd.

Mospapier In "De Schoolmeester" vervaardigd speciaal soort papier.

Mosterdmolen Een molen waar mosterd wordt gemaakt. Eerst wordt mosterdzaad vermalen, vervolgens vermengd met verzuurde wei waarna dit mengsel weer vermalen wordt tot een brijachtige pap. In de molen De Huisman aan de Zaanse Schans wordt nog op deze wijze mosterd gemaakt.

Mounds Klein formaat molen, vaak met glooiende uitbrekers in het molenlijf. Komt alleen in Friesland voor.

Moutmolen Een molen die voor branders gemoute granen maalt en waar van mout, een afvalproduct van de bierbrouwerijen, veevoeder wordt gemaakt. Synoniemen: brandermolen en rauwmolen.

Mulder Iemand die een molen bedient. Daarnaast is de mulder ook een handelaar in gemalen en ongemalen producten. Zie ook: molenaar.

Munnik of kruias Ronde balk door de staart waarop het kruirad is bevestigd en waarop de kruiketling wordt gewonden. Tegen overmatig slijten voorzien van stalen schenen.

Muts Om de pen van de houten bovenas geslagen stalen omhulsel dat in de pensteen draaide.

Muuranker Extra bevestiging van de stellingschoren in het molenlijf.

Naaf Rond gedeelte in het midden van een gietijzeren wiel.

Naaigaren Voor zeil en lijken: nylon of polyester garen of kunststof polypropyleen (ziet eruit als natuurtoew).

Nachtblokmaalter In oliemolens, plaatsvervanger van de blokmaalter als de molenaars in ploegen werkten.

Naslag In oliemolens, gedeelte van de molen waar voor de tweede maal olie uit het maalgoed werd geperst.

Naslagskoeken In oliemolens, koeken die in het naslag werden verkregen en van onder- en bovenkant ontdaan als veekoeken werden verhandeld.

Naslagsmeelbak In oliemolens, de bak waarin het gezeefde voorslagmael werd verzameld voor het naslag.

Naslagszeef In oliemolens, zeef waarin de gestampte voorslagmael van kluiten werden ontdaan.

Natte pers In papiermolens, pers waarin het natte papier werd geplaatst en waardoor het water werd weggeperst in de vilten.

Neusremklep Ontwikkeld door molenbouwer Bremer. Veel toegepast op Van Bussel-systeem.

Neut Neuten zijn uitstekende gedeelten, bijv. op de stampers van de kapperij in een papiermolen, waarmee deze stampers op de reebalken stuiten.

Neutbaaitel (*in Groninger pelmolens*) Wigvormig stuk ijzer met de dikste kant boven, waaraan een lange stang is bevestigd met aan het eind daarvan een krulmoer of schroef. Hij dient om de neuten rond de hals van de bolspil in de *stainbus* strakker om die bolspil te kunnen zetten. Als hij niet verder kan, wordt hij omhooggetikt en wordt er via het *handgat* een blikje tussen de neuten en de *neutbaaitel* gezet. Dit gebeurt door middel van het *neutmes*. Zie ook: *stainbus*.

Neuten Beukenhouten blokken, aan de bovenzijde voorzien van een plaat blik, bevestigd op de kruivloer, waarover de kap wordt rondgekruid.

Neutenkruiwark Een sleep- of schuifkruiwark waarbij de kap over houten blokken, neuten, wordt rondgekruid. Zie ook kruiwark, voeghoutenkruiwark, Engels kruiwark, rollenkruiwark.

Neutmes (*in Groninger pelmolens*) Lange ijzeren stang die aan één kant plat uitgesmeed is en aan de bovenzijde een nok heeft. Hij wordt via het *handgat* tussen de neut en de *neutbaaitel* geslagen en door een tik onder tegen de nok weer verwijderd, waarna er een blikje kan worden aangebracht.

Nok In koren- en pelmolens, tapse pen aan het einde van de bolspil.

Nokiezer (*in Groninger pelmolens*) Noksleutel; stuk ijzer dat precies op de nok van de bolspil past en door de opening in het midden van de rijl wil. Het wordt boven op de nok gezet, nadat de

rijn op *peerdjes* (*pittjes*) steunt. Vervolgens wordt er met een moker of een voorhamer een flinke klap op gegeven tot de bolspil los schiet.

Nokplaatjes In koren- en pelmolens, verstelbare plaatjes van de z.g. Engelse rijn, waardoor de lopersteen stelbaar aan de bolspil was bevestigd.

Noksleutel (*in Zaanse pelmolens*) IJzeren staaf met een soort klauw aan het uiteinde, die zo lang is dat hij vanaf de rand van de pelsteen bij de bovenzijde van de nok van de bolspil kan komen om deze te verdraaien, zodat de steen met de rijn precies passend op de nok kan worden neergelaten. Hierna wordt met de hand geprobeerd of de steen met de rijn goed vast op de bolspil ligt, of hij goed nokt.

Nokstempel (*in Zaanse pelmolens*) Dikke, rechthoekige ijzeren staaf van ongeveer 30 cm, iets kleiner in doorsnee dan het gat in de rijn, om de nok van de holspil uit de rijn te kunnen slaan.

Nonnen Tweede stel hangbomen of kandelaar in de trapconstructie van een standerdmolen.

Oetsloagn rijn (*in Groninger pelmolens*) Als de klauw van de pelspil en de nokken van de rijn zijn uitgesleten. Dit betekende vroeger het vervangen van de rijn, dus het uitkappen ervan door middel van *loodbaaitels* en het opnieuw vastwiggen, concentrisch afstellen en vastgieten met lood van een nieuwe rijn d.m.v. de *stainkroan*.

Ojief Profiel op de koppen van uitstekende balken. Zie ook duivejager.

Oliebakken In oliemolens, gemetselde bakken waarin de olie werd verzameld.

Oliemolen Een molen waar door middel van slagpersen olie uit oliehoudende zaden wordt geslagen. Hier komt de naam slaolie en olieslagerij vandaan. Overijssel telt nog vier oliemolens, twee op waterkracht en twee op windkracht. Bij dubbele door waterkracht aangedreven molens bevindt zich de oliemolen links en de korenmolen rechts. Zie ook slagbank.

- dubbele - oliemolens met een voorslag.

- enkele - oliemolens zonder voorslag, z.g. hennepkoekmolens.

- linkse - oliemolens waarbij het naslag zich - vanaf de stenen gezien - aan de linkerkant bevond.

- rechtse - oliemolens waarbij het naslag zich rechts bevond, zie boven.

Oliepompen In oliemolens, pompen waarmee de olie uit de oliebakken in vaten werd overgebracht.

Olieslagers De werkers in een oliemolen.

Omloopvang Vang met duim en beugel.

Onderachtkant Onderste deel van een achtkante molen dat via een tussentafelement overgaat in het bovenachtkant.

Onderbonkelaar Tandrad onderaan de molenspil, dat het wentelwiel aandrijft.

Onder de wind Het wiekenkruis staat krimpnd t.o.v. de windrichting.

Onderdollen De dollen (van palmhout) op het onderbonkelaar.

Onderhoektouw Linker of rechter touw aan de onderzijde van het zeil bevestigd.

Onderkruier Molentype waarbij het kruidraaipunt zich onderin de molen bevindt. Bij dit type wordt de molen in zijn geheel op een kruivloer gekruid. Het enige voorbeeld van zo'n molen is een paltrokmolen.

Ondermolens Onderste trap bij de droogmakingen, zie bovenmolens.

Onderring Houten cirkelvormige rolvloer op het boventafelement waarop de neuten zijn bevestigd en of de kruivloeren lopen. Ook kruivloer, rolvloer, zie aldaar.

Onderslag Bij waterradmolens met weinig verval.

Onderslagrad Diameter 7 à 8 meter.

Onderslagwatermolen Een watermolen waarbij het water aan de onderkant tegen de schoepen van het rad valt. Zo'n rad draait de andere kant op dan bij een bovenslagwatermolen het geval is.

Ondersluiting Een rond de romp (vnl. bij houten onderachtkanten) aangebrachte ring van balken waarop de liggers van de stelling zijn bevestigd en rusten. Komt een enkele keer ook bij stenen molens voor. Zie ook binnensluiting, buitensluiting.

Onderspanhoofd In zaagmolens, de onderste verbinding tussen de stijlen van het zaagraam.

Ondertafelement Zware balken waarop de achtkantstijlen staan. Aan de bovineinden van de stijlen bevindt zich het boventafelement waarmee de houten romp wordt afgesloten.

Ondertoren Het onderste piramidevormige deel van de wipmolen.

Ondervierkant Bij sommige bovenkruier-zaagmolens, daar het gebruikelijke achtkantige grondplan voor zaagmolens bezwaarlijk was.

Onderwiel. Grote in papiermolens, onderste wiel van de molenspil, waardoor de maalbakken werden aangedreven. In wipmolens en poldermolens het waterwiel.

Onderzetel Balkenconstructie rond de koker op het boventafelement, bij een wipmolen, waarover de molen kruit.

Oogsplits Een permanente lus in een touw.

Oor Uitstekende constructiedelen van houten achtkant in sommige Zuid-Hollandse watermolens onder het boventafelement waarneembaar (o.a. in Delfland).

Op de wind Het wiekenkruis staat recht op de wind.

Opépe Houtsoort, wordt gebruikt voor de bepotdekselde delen, stellingdeuren.

Ophanger In papiermolens, werknemer die de natte vellen over het bastentouw te drogen hing.

Ophekken Het aanbrengen van de hekken aan de roeden door de molenmaker.

Oplage Kunstmatige laag, aangebracht op versleten stenen van koren- en pelmolens.

Oplanger Bij borstroeden op de voorkant van de borst met stroppen en bouten bevestigde houten roede enden.

Opleider Drempel in de waterloop bij een scheprad watermolen; leidt het water tussen de schoepen omhoog.

Opperdan halen (*Zaans*) De molen iets boven de wind zetten (om hem gelijkmatiger te laten lopen).

Op slop nemen Het nemen van een voorschot op het loon.

Op snit Het wiekenkruis staat haaks op de windrichting.

Optafelen Het pasklaar maken op de molenmakerswerf van de roed, compleet met hekkens en borden.

Opvoerhoogte Bij watermolens, de hoogte waarover het water werd opgemalen. Het verschil tussen het polderpeil en het boezempeil.

Oregon pine (douglas fir) Houtsoort. Groeiplaats: W. van N. Amerika en Canada. Hoofdkleur: geelbruin tot oranjebruin. Volume gewicht: 0,54. Bijzondere eigenschappen: zacht, tamelijk harsrijk, weinig werken, zware maten. Toepassing: voor waterwerk onder water. Fijner kwaliteit: rifvloeren lijst- en paneelwerken, triplex, ladderbomen. Bouwhout binnen- en buitenwerk.

Oudhollands Wieksysteem waarbij er alleen aan de linkerkzijde van de roe hekstokken steken. Zie ook wieksystemen.

Overbrengingsverhouding Voorbeeld: Bij een bovenwiel met 68 kammen, de bonkelaar 32 en het spoorwiel 120 en de beide rondsels met 43 staven, betekent dit dat de versnelling zodanig is dat de loper bij elke omwenteling van het wiekenkruis 5,93 keer rondgaat. Oftewel de overbrengingsverhouding is: $1 : (68 : 32 \times 120 : 43) = 5,93$.

Overhek Deze stand was voorheen de ruststand. De wieken stonden zo laag mogelijk en liepen daardoor de minste kans op blikseminslag. Tegenwoordig is deze ruststand niet meer nodig, vanwege het gebruik van een bliksemafleider. Ook overkruis.

Overkruien De neiging van de kap om zijdelings van de kruivloer af te schuiven. De keerkuip voorkomt dit.

Overkruis Deze stand was voorheen de ruststand. De wieken stonden zo laag mogelijk en liepen daardoor de minste kans op blikseminslag. Tegenwoordig is deze ruststand niet meer nodig, vanwege het gebruik van een bliksemafleider. Ook overhek.

Overlopers In pelmolens, de grote gort- of rijstkorrels die bij het sorteren boven de gepelde harp bleven.

Overmalen Te vaak in het zuidwesten staan malen, met als gevolg het "in de nesten zitten" van de kap en dus zwaar kruien.

Overring Bij bovenkruiers, Basis van de kap. De houten cirkelvormige rolvloer onderaan de kap en waarmee de kap kruiet op het kruimechanisme. Verdeelt het gewicht en brengt het over op de kruivloer. Zie kruivloer, rolvloer.

Overring Bij patroks, de ring boven de rollen waarop de molen over de ringmuur draait.

Overschillen (*in Groninger pelmolens*) Opnieuw over beide pelstenen laten lopen van de één keer op beide pelstenen gepelde gort. Na het *overschillen* loopt de gort via de zeef in de *görtpiepm* en vervolgens over de waaier. Zie ook: *haalfschillen*.

Overwerker In oliemolens, door de krans (kamwiel om de wentelas) aangedreven wiel, dat het roerijzer in de vuister bewoog.

Paaltjasker Een tjasker die op een paal rust, waaromheen de tjasker wordt gekruid. Ze staan in het laaggelegen gebied van Noordwest Overijssel en dienen voor bemaling. In Friesland staan ook tjaskers die op een soort driepoot rusten, de boktjaskers. Zie ook: tjasker, boktjasker.

Paard Verticale balken waartussen de pasbalk is bevestigd. Inrichting om de lopersteen verticaal te verstellen, dus lichter of zwaarder te laten malen. Zie: licht.

Padiën In aanvankelijke rijstpelmolens, het van de dop ontdoen van de nog ongepelde rijst op de doppensteen.

Pakkamer In papiermolens, afdeling waar de vellen werden nagezien en ingepakt.

Pal Constructie om het bovenwiel tegen teruglopen te behoeden d.m.v. het paltouw, meestal scharnierend op het linker voeghout bevestigd.

Pal In binnenkruiers. Houten balk die horizontaal door het kruirad wordt gestoken teneinde deze te borgen. Komt soms ook bij buitenkruiers voor (Twello).

Pal De pal, welke schamierend is bevestigd aan de krabbelstijl, houdt het krabbelrad tegen bij de neergaande (zaagslag) van het zaagraam in een houtzaagmolen.

Palmhout Houtsoort. Wordt gebruikt voor de kammen van een onderbonkelaar. Verkregen van de in ons land als struik voorkomende buksboom of *buxus sempervirens*, een altijd groene heester.

Palstok Bij de z.g. krabbelaar en het krabbelrad, zie aldaar, balkje waarmee de krabbelende beweging kon worden vergroot of verkleind.

Paltouw Touw verbonden aan de pal en via geleiderollen en ogen in de kap en aan de staart vastgemaakt op een kief (Olst). Soms is het laatste eind een ketting (Twello).

Paltrokmolen Molentype uitsluitend als houtzager gebruikt, waarvan de vorm overeenkomt met een kledingstuk uit de zestiende eeuw: wijd naar beneden hangend en in het midden geplooid, een paltrok. De molen wordt in zijn geheel op rollen over een ingemetselde ijzeren ring gekruid. Zie ook: houtzaagmolen, onderkruier, Cornelis Cornelisz.

Pan (*in Zaanse pelmolens*) Rechthoekige ijzeren bak op de putbalk aan de binnenzijde voorzien van vier stevige vierkante ijzeren pennen, waar de put door middel van houten wiggen tussen wordt geklemd. De pan kan met water worden gevuld om de bolspillen de put enigszins af te koelen. Aan de onderkant van de pan zijn vier enigszins schuin lopende ijzers gesmeed. Door middel van houten wiggen kan de pan zo op de persbalk worden veresteld.

Pandenscherpstel Bepaald type bilsel, zie scherpsel, bilsel.

Pandselbilsel Bepaald type bilsel, zie aldaar.

Pandselzwaabilsel Bepaald type bilsel, zie aldaar.

Pannevis Fabrikant van roeden te Oudekerk aan de IJssel.

Papiermolen Een molen waar papier wordt gemaakt. Bij de papiermolens stond vroeger vaak een aanbrengrer. Deze pompte heel zuiver water van grote diepte op. Dit water bevatte geen ijzer. IJzer geeft namelijk bruine vlekken op het papier. Zie ook: aanbrengrer.

Parana pine Houtsoort. Groeiplaats: Brazilië, Argentinië. Hoofdkleur: lichtbruin-geelachtig, soms met rode strepen. Volume gewicht: 0,55. Bijzondere eigenschappen: vrij hard, rechtdradig, goed te verwerken. Toepassing: bouwhout binnenwerk, gereedschapstelen, meelstortkokers: veel gebruikt voor betimmeringen kerkbanken gelamineerd).

Paraplu Het boven de ommuring van een standerdmolen aangebrachte kegelvormige dak.

Parelgort (*in Zaanse pelmolens*) De mooiste en helderste gort. Zie ook: hoger hangen. Parelmeel ontstaan tijdens het pellen hiervan, werd ook gebruikt voor menselijke consumptie. Zie: fut.

Parelmeel Pelmeel als bijproduct van de ronde gort, dit meel was geschikt voor menselijke consumptie, zie fut.

Pasbalk Zwarte balk als onderdeel van het paard ter verstelling van de lopersteen. Ook vunderbalk.

Pasbrug Vormt samen met de lichtboom het deel van de constructie van het luiwerk waarmee het in en uit het werk is te zetten.

Pas malen (*in Zaanse pelmolens*) Het gereed worden van de gort zodat die kan worden uitgelaten.

Passtuk In pelmolens, verwisselbaar stuk in de pelkuip waardoor de grootte hiervan aan de grootte van de steen kon worden aangepast.

Peer Fraai gevormde onderend van de borstnaald van een standerdmolen. Ook eikel.

Peerdjes / pittjes (*in Groninger pelmolens*) Twee stukjes kops azijnhout, meestal van oude kammen gemaakt en van dezelfde breedte als het middendeel van de rij, die tijdens het lichten van de pelsteen onder de rij worden gezet, waarna de bolspil er door middel van het *nokiezer* en een voorhamer uitgeslagen kan worden. Ze voorkomen dat de rij uit de steen breekt.

Peerijzer Benaming in Zeeland en op Zuid-Hollandse eilanden voor de kleine spil (zie spil). Zie bolspil.

Peilmalen Malen met de bedoeling exact een bepaald peil te houden.

Peilmolen De molen laag in de polder die de anderen laat weten dat het (minimum) polderpeil is bereikt en dat dus de bemaling moet worden gestopt. Zie ook seinmolen, getrapte bemaling.

Pelblik Om de pelsteen liggende opstaande plaat blik, doorboord met gaatjes. Het vliesje om de gerst wordt door de opstaande randen van de gaatjes van de korrel gepeld.

Pelblik (*in Groninger pelmolens*) Bekleding van de pelkuip; gemaakt van blik waarin op regelmatige afstanden met de *deurslag* (blikpen) gaatjes zijn geslagen. De aldus vervaardigde scherpe binnenzijde van het blik zorgt er voor dat het omhulsel van de gerstkorrel wordt afgepeld. In Groningen is het pelblik tweezijdig geslagen, dus de scherpe kantjes zitten zowel aan de binnen als aan de buitenzijde. Het blik kan dus in principe vier keer worden gebruikt: het kan worden gekeerd en het kan binnenstebuiten worden aangebracht. In de praktijk gebeurde dit echter meestal niet. Pelblikken werden onderscheiden in *haile blikken* ('hele blikken', vier per kuip) en *haalve blikken* ('halve blikken', acht per kuip).

Pelkoep (*in Groninger pelmolens*) Pelkuip; meestal vervaardigd uit iepenhout en bestaande uit twee ringen die door *mantjes* (stijltjes) op afstand worden gehouden. De *pelkoep* is samengesteld uit 8 tot 10 stukken, elk opgebouwd uit twee ringstukken en twee mantjes, koud tegen elkaar aan, met boven en onder een ijzeren band met spanners. Als de steendiameter afneemt kunnen ze door ze af te zagen ingekort worden.

Pelkoorts Soort allergische reactie op het stof en de schimmels die vrijkomen bij het pellen, vooral bij het *haalfschillen*. Het uit zich door rode, prikkende en tranende ogen, vaak achter elkaar niezen, een heet en droog gevoel in de keel en een koortsig gevoel. Vaak voelt de betreffende persoon zich in een toestand van algehele malaise. Door uit de stoffige omgeving weg te gaan zijn de klachten te verhelpen, al duurt het wel even voordat ze helemaal over zijn. Als beroepsziekte onttaardt dit verschijnsel in stoflongen (kortademigheid).

Pelkuip (*in Zaanse pelmolens*) Bestaat uit twee halve cirkels van lindehout, gevormd uit zogeheten dikke en dunne kuipkrommers, gespannen rond de loper, voorzien van houten kuipstutjes. De kuip is van binnen voorzien van pelblik. Door het passtuk, een apart stuk hout, kan men de cirkel groter of kleiner maken en zo de omtrek van de kuip aanpassen aan de slijtage van de steen. Meestal had men drie of vier stellen kuipen met verschillende diameter in voorraad om de cirkel rond te kunnen houden. De pelkuip wordt strak afgesteld rondom de pelsteen door middel van kuipstokken en vervolgens vastgespijkerd op het ringhout (niet, zoals in Groningen, vastgezet met klemmen). Dubbelwandige kuip met blikken binnenwand.

Pellen Het omhulsel verwijderen van gerst, rijst en bijvoorbeeld spelt. Voor het maken van gewone gort (gepelde gerst) is de gunstigste snelheid voor een pelsteen van 1,80 m ongeveer 1600 toeren per minuut. Dit betekent dat de molen ongeveer 60 tot 70 enden moet lopen (15 tot 17 toeren per minuut). In Groningen is het toerental van de pelsteen ongeveer 9 à 10 per omwenteling van de wieken. In de Zaanstreek is het toerental van de pelsteen iets hoger, namelijk 10 à 11 per omwenteling van de wieken. Bij gelijkblijvende gunstigste snelheid van de pelsteen bij het pellen betekent dit dat de Groninger pelmolen harder draaide dan de Zaanse. Zie ook: *pelstain*.

Pelmeel Pelafval, ontstaan na de tweede keer pellen. Uitstekend veevoer.

Pelmolen Een industriemolen waarin gerst tot gort gepeld wordt. Voor het pellen is veel windkracht nodig. Om zo goed mogelijk van de wind te profiteren werkte men vaak zeer lang door. De knechten en meiden kwamen soms dagen niet thuis van het werk. In akkerbouwgebieden waren pel- en meelmolen vaak gecombineerd. In Rijssen staat De Pelmolen.

Pelromp (*in Groninger pelmolens*) Maalkaartje; kleine, trechtervormige houten kaar met een steekschuif boven de pelsteen, om de gerst (ongeveer 1/3 hectoliter, maximaal 1/2 mud) in te storten voor dat die kan worden gepeld.

Pelspil (*in Zaanse pelmolens*) Aandrijving van de pelsteen, aan de bovenzijde voorzien van het pelrondsel en aan de onderzijde van het staakijzer met de klauw. Deze laatste grijpt in de rijen van de pelsteen. In de Zaanstreek meestal geslingerd rood-wit-blauw geschilderd.

Pelstain (*in Groninger pelmolens*) Pelsteen; steen van zandsteen, gebruikt voor het pellen. Er werd wel gezegd dat de beste afkomstig waren uit Engeland (Derbyshire Peak District), maar ook Duitse Bentheimer zandsteen werd veel gebruikt. Een pelsteen moest 'zulver' bevatten, dat wil zeggen dat er glimmertjes in zaten als je er een stukje afsloeg. Stenen die dat niet hadden werden zwart aan de omtrek, wat de kleur van de gort niet ten goede kwam. In de pelsteen is een extra opening aangebracht, naast de ronde opening in het centrum (kropgat). Dat is het *handgat* om bij de lageringsneuten te kunnen komen. Verder zijn aan de onderzijde van een Groninger pelsteen vier *zoggoaten* (waaikerven) en *zogieziers* (kerfijzers) aangebracht. De pelsteen weegt omstreeks 2000 à 2500 kilo. Als hij nieuw is, heeft hij een doorsnee van ongeveer 1,80 meter, als hij afgedankt wordt omstreeks 1,40 meter. De dikte was 28 à 35 cm. Oude pelstenen werden wel als slijpsteen gebruikt of kapotgestampt tot schuurpoeder. Zie ook: pellen.

Pelsteen Steen in een pelmolen waarmee gerst tot gort wordt vermalen. De steen heeft opgaande groeven in de zijkant die de gerst naar boven opjagen. Aan de onderkant bevinden zich 6 grote sleuven van 2 à 3 cm diepte (waaikerven) die een windeffekt doen ontstaan waardoor de gerst tegen de pelkuip wordt geslingerd. De steen draait op de legger. De steen is meestal van uit Engeland afkomstige zandsteen en heeft (nieuw) een diameter van 1,80 tot 2 meter en nieuw een dikte van ca. 30 cm.

Pelwind Als er voldoende wind is voor het pellen: minimaal windkracht 6, maar beter nog 7 à 8 Bft. Zelfs met windkracht 9 werd soms nog wel gepeld! Zie ook: *slingerwind* en *moalwind*.

Pelzolder Zolder onmiddellijk boven de pelstenen, meestal tevens de stellingzolder/maalzolder.

Pen Het achtereinde van de molenas, gelagerd in de pensteen.

Penanten In het noorden klippen elders teerlingen, porren, poeren, stieps en op de molens pilaren genoemd. Elk van de gemetselde steunpilaren van het fundament van een gebouw, standerdmolen, paltrok.

Penbalk Balk achterin de kap, tussen de voeghouten waarin de pensteen is gelagerd.

Pennetjeswerk In koren- en pelmolens, ophanging van de loopersteen aan de bolspil. Loperlager op een vaste stut, die rond of vierkant door de steenbus naar de pasbalk gaat. Een hardstalen pen onder de tweetaksrijn draagt de rijen en de spil. De bolspil staat stil. Zie ook Engelse rijen, molenijzer en tuimelrijn.

Pensteen Stenen blok, veelal van arduin, waarin het achtereinde van de molenas (wiekenas), de pen, draait. Rust op penbalk. Draagt ca. 20% van het gewicht. Zie ook: halssteen.

Pereput Bij oliemolens, bepaalde vorm van de holte in het stamperblok, zie appelpot.

Pers In papiermolens, zie ook natte pers.

Persbalk (*in Zaanse pelmolens*) (Gronings: *brugbaalk*) Draagbalk onder de bolspil, de pelsteen en de pelspil. In tegenstelling tot Groningen is deze balk in de Zaanstreek te lichten door middel van een lichtijzer en een lichtstok. Zie ook: lichtstok.

Pestel Belgisch voor het borststuk van een borstroede.

Pet Afdekplankje op de schoor. Zie ook klapmuts.

Petten Zaanse verbastering van putten, zie aldaar, waaruit de naam van de petmolens en papierpetmolens is afgeleid.

Petmolen Zaans woord voor kleine weidemolen (pet = put) of voor pompmolen, waarmee van soms grote diepte schoon water voor de papiermolens werd opgepompt.

Peulhout, peulsteen Ligt op penant, waarop het ondertafelement rust (NH).

Pezen Van kuiplooiler gemaakte bevestiging der slagbeitels in oliemolens.

Pilaster Ornament dat als een vierkante, platte zuil uit een wand of uit de hoek van twee wanden naar voren komt. Zie ook hoeksileen.

Pitch-pine Houtsoort. Wordt in molens gebruikt voor de vangstok.

Plakken, de molen staat te Gezegde bij pelmolens wanneer deze met voorgelegd zeil stil stond met de buitenroede voor de borst, omdat er te weinig wind was.

Platte gört, sleepgört (*in Groninger pelmolens*) Gort die in totaal vier keer over beide stenen is geweest (normaal gesproken was de gort na drie keer klaar). Bij deze laatste bewerking werd *de noad der oetslepen*. De molen moet zo langzaam mogelijk lopen en er wordt met extra grote *schoten* gewerkt. De korrel mag tijdens het slijpen niet over de kop gaan en de molen moet zeer regelmatig lopen.

Platform Plankier boven de staart van een paltrok.

Platte stenen Korenstenen, dus liggende legger- en lopersteen.

Pletjongen Personeelslid dat de pletterij in een oliemolen bediende.

Pletterij In oliemolens, inrichting waarmee het te malen zaad werd voorgekneusd.

Plooi of plooistuk Elk van de segmenten die samen de omtrek van een kamwiel vormen. Houten afsluiting van de kruisarmen en spouwarmen die de velgen dragen.

Plukhaak Haak aan lange stok waarmee het vuil voor het krooshek wordt verwijderd.

Poeren Vierkant gemetselde penant, pilaar, waarop de kruisplaten van de standerdmolen rust. Synoniem: stiepen, teerling, penanten.

Poets

Poetsen In rijstpelmolens, zie glanzen.

Pokhout Houtsoort. Groeiplaats: West-Indië, Centr. Amerika. Hoofdkleur: groenzwart tot olijfgroen geel spint. Volume gewicht: 1,23. Bijzondere eigenschappen: zeer hard en dicht, moeilijk te bewerken, voelt vetig aan: wordt per gewicht verkocht. Toepassing: schijven voor rol- en blokwerk, voering voor kussenblokken: riemschijven, kegelballen. Wordt in molens gebruikt

voor de neuten. Heeft het voordeel van naast hardheid de eigenschap te bezitten van enigszins zelfsmarend te zijn.

Polder Een laag gelegen stuk land, waarvan de waterstand wordt beheerst door een gemaal of molen. Zie ook: poldermolen, bemalen.

Poldermolen Een molen die gebruikt wordt om het waterniveau van een polder op peil te houden, zodat de polder niet onder water komt te staan. De poldermolen werd ook gebruikt om meren droog te malen. Bij sommige droogmakingen als onderste trap gebruikte watermolens, zie bovenmolens. Een kloeke schepradpoldermolen kan 68 m^3 per minuut verzetten, bij een opvoerhoogte van 1,1 meter.

Polderpeil De hoogte van het water in de polder.

Pollen O.a. bij zaagmolens, in het pollestuk gemaakte balkjes, terbevestiging van de te zagen balk; ook balkjes waaraan een kruirad is bevestigd.

Pollen In binnenkruiers (poldermolens) op de kapzolder. De aan de steunder opgehangen balken waartussen het kruirad werd bevestigd.

Pol(le)stuk Zwarte balk in de zaagslee van de molen.

Pomp In de petmolens die bij de papiermolens voor zuiver water zorgden en dit van grote diepte oppompten.

Pompas Koningsspil van een aanbrengetje die eindigt in de roerom. Ook de as in bijv. een centrifugaalpompe.

Pompdraam Loos zaagraam in houtzaagmolen die slechts twee zaagramen hadden, terwijl de kruk in drieslag was geplaatst, aangebracht terwille van de evenwichtige gang van de kruk, de 'krek', om de kruk in balans te houden.

Pompstukken Bij papier-petmolens, verbinding tussen de harremaai en de pomp.

Poortstok, poortstut Stok(ken) tussen de ijzerbalk en de penbalk ter opsluiting van de slotplaat.

Poppetjesdak Gepopt dak, stropoppen tussen de dakpannen om het instuiven van sneeuw te voorkomen.

Populieren Houtsoort. Groeiplaats: geheel Europa, N. Amerika. Hoofdkleur: wit tot grijsachtig wit Volume gewicht: 0,45. Bijzondere eigenschappen: zacht, fijn en dicht van nerf. Toepassing: klompen en lucifers, lichte emballage, autovloeren, keukengerei. Wordt in molens gebruikt voor slijtplankjes van luitafel.

Poring, bogt Verbastering van sporing. Gebogen lijn in de binnenroe ten opzichte van de buitenroe. Zie ook: biljoening, zeeg, schoot.

Post In papiermolens, afgetelde hoeveelheid van 128 nog niet gesorteerde vellen.

Potdekselen Overnaads geplaatste planken. Betimmering, afdekking tegen inkomend water.

Pot Roedefabrikant te Elshout, Kinderdijk, maakte geklonken roeden.

Potbalk De balk waarin het onderlager van een vijzel is bevestigd bij een poldermolen.

Pothok Een op het voorkeuvelens bevestigde kast, waaronder de kraag van de as draaide, om het inwateren te voorkomen.

Potplaat In oliemolens, vervangbare bodemplaat van de appel- en peregotten.

Potroeden, Potstaart, Potwieken IJzeren geklonken roede of staartbalk vervaardigd in de fabriek van gebr. Pot. Bij de vervaardiging gebruikte men verzonken klinknagels.

Praam (*Limburgs*) Zie vang.

Prang (*Zuid-Nederlands*) Zie vang. Een onderdeel om een molen tot stilstand te brengen. Het is een rem, die aangebracht is om het aswiel. Het wordt ook vang of praam genoemd.

Prinsenmolenwiek Gestroomlijnde wiek, toegepast en beproefd van 1936 tot 1940 op de Prinsenmolen te Hillegersberg te Rotterdam.

Prins van Oranje Fabrikant van vele bovenassen, gevestigd te Den Haag.

Proefkuip In oliemolens speciale kuip waarin het zaad werd gestort.

Proefmolens Oliemolens, speciaal aangewezen ter bepaling van het vetgehalte van partijen zaad.

Proefstok Gladde ijzeren maatlat ter bepaling van de hoeveelheid olie in het sester van de proefmolens.

Putbalk of spilkalf In vijzelwatermolens, balk op de molenvloer waarop de spil rust.

Putten Bij papier-petmolens, het water werd uit diepe putten ("petten") opgepompt.

Raak lopen Aanlopen (van de vang).

Raak zetten Klem zetten.

Raam, loos Zie pompraam.

Raamkalf Bij zaagmolens, verbinding tussen bovenspanhoofd en draaihoofd van het zaagraam.

Raamstijlen De stijlen van een zaagraam in houtzaagmolens.

Raamzolder of stellingzolder In zaagmolens, de eerste zolder waar de bovenkanten van de zaagramen door de vloer staken.

Raapolie Olie, die in een oliemolen uit raapzaad wordt geslagen. Raapolie kan gebruikt worden voor het bakken van pannenkoeken. Zie ook: oliemolen.

Rabatdelen Schroten met een veer en een groef.

Radiaal Straalsgewijs. Wijze van plaatsing van de kammen in een wiel, vb. varkenswiel.

Rafelwiel Een molenwiel, waarvan de tanden in het verlengde staan van de wielschijf.

Rauwbaaitel (*in Groninger pelmolens*) Met dit stuk gereedschap maakt men de buitenzijde van de pelsteen geruwd en ook weer rond. Dit gebeurt via het gat in de zolder voor de *schootemmer*. De molenaar gaat hierin staan, trekt de *schoef* omhoog en verwijdert het losse luikje dat er voor zit. Zo kan hij de buitenzijde van de steen *rauwen*. De *rauwbaaitel* is een platte plaat ijzer, aan één kant voorzien van een scherpe kant, aan de andere zijde van een ijzeren handvat in het midden. Hij is meestal even lang als de pelsteen dik is. Bij het *rauwen* wordt hij enigszins scheef op de steen geplaatst, zodanig dat de ontstane groeven de *schoot* tijdens het draaien omhoog willen werken. Bij het weer rond maken van de steen wordt er gebruik gemaakt van een houten winkelhaak en *haalve* (kleinere) en *aindaarde baaitels*. De winkelhaak wordt na het verwijderen van de luiken en de kuip op de ring rond het *doodbed* vastgeklemd. Het dunne lange blad van de winkelhaak komt bij de steen langs en is tevens uitgevoerd als schietlood. Door de steen langs de haak te draaien kan men zien waar delen van de steen verwijderd dienen te worden.

Rauwmolen zie brandersmolen.

Raveelbalk Overbrugging van de koningsbint in een 6-kant, om de koningsspil.

Raveling Dwarsbalk tussen de vloerbalken, bij de luiluiken.

Ravenwiel, ravelwiel In pelmolens het aandrijwingswiel via een schijfloop van de pelsteen. Zie ook krappe werk en lome werk. In korenmolen spreekt men van spoorwiel.

Ravenwielszolder In pelmolens, de tweede zolder.

Rechter wang-regel De molen zo kruien dat, bij het krui-rad staande, de wind op de rechterwang wordt gevoeld. De molen staat dan ietsje krimpnd.

Rechtketting Enkele ketting aan de roe.

Rechtse oliemolen Oliemolen waarbij het naslag zich - vanaf de stenen gezien - aan de rechterkant bevond.

Redwood Californisch Houtsoort, afkomstig van de sequoiaboom. Groeiplaats: N.W. van N. Amerika (Californië, Oregon). Hoofdkleur: roodbruin. Volume gewicht: 0,34-0,45. Bijzondere eigenschappen: zeer zacht, rechtdradig, weinig werken, grote afmetingen. Toepassing: binnen- en buitenwerk, lichte duurzame constructies, chemische industrie. Wordt in molens gebruikt voor de windborden.

Ree, boven- en onderree In papiermolens, de zware stijlen waar tussen de stampers van de kapperij door de wentelas op en neer werden bewogen. In oliemolens de dwarsbalken om de heien te geleiden.

Reep Dikke ketting of dik touw, o.a. voor het kruien.

Regel, richel Horizontale balk in romp van de molen.

Regulateur In korenmolens inrichting waardoor bij grotere snelheid van de molen de lopersteen automatisch zakt. Er zijn duwregulateurs (die duwen naar beneden - negatieve) en trekregulateurs (die trekken naar boven - positieve). Ze zijn of aan de bolspil of aan de koningsspil gekoppeld. Ook gouverneur.

Regulateurgewicht Bij remkleppen toegepaste methode waarbij het gewicht mede het moment van het opengaan van de kleppen bepaalt.

Regulateurveer Bij remkleppen toegepaste methode waarbij de instelbare veer bij normale windsterkte de klep dicht houdt.

Rekblokken Blokken gebruikt om touwsnaren, die aan rek en krimp onderhevig waren, te spannen. Zie trekblok.

Rellen (*in Zaanse pelmolens*) Het voor de eerste keer over de pelsteen laten lopen van de gort. Deze wordt de , eerste snee, eerste reis of rel genoemd.

Relmeel (*in Zaanse pelmolens*) Meel met een bruinachtige kleur dat vermengd is met veel gerstopjes. Het ontstaat bij de eerste keer relLEN, de eerste snede van de gort, afvalprodukt.

Rembranders Korenstenen van een betere kwaliteit zandsteen. Natuurprodukt, wordt voor het vermalen van graan echter niet meer gebruikt. Wel voor het pellen van gerst tot gort.

Remkleppen Uitgevonden door molenmaker Bremer, daarna ook door anderen toegepast. In stroomlijnroeden en wiekverbeteringssystemen naderhand aangebrachte kleppen waarmee een regulerende werking op de snelheid van het gevluicht werd uitgeoefend. De kleppen werken via centrifugaalkracht of via een zwichtketting.

Reppelhout Zie revel.

Reservegoed Bij de aanvankelijke watermolens, daar de dennehouten roeden veelvuldig braken was altijd een reserveroed aanwezig.

Reuzel Komt van het bladvet uit de buikholte van het varken. Smeermiddel voor de hals- en pensteen.

Revel Houten steunstaven tussen de schoepen van een onderslagrad. Ook reppelhout of ringveer.

Ribben Versterking van de staart van een gietijzeren as; meestal vier stuks en soms verzwaard.

Rien (*Gronings*) Rijn of molenijzer; in de pelmolen een zware viertaksrijn.

Riet, van Molenmaker uit Zeeland, bouwde in de jaren 30 een wieksysteem volgens hetzelfde principe als Bilau.

Rietlatten Op de spantring bevestigde verticale latten in de kap waarop de rinkellatten worden gespijkerd. Ook rietsporen.

Rietpels Rieten dakbekleding.

Rietplank of duisplank Plank waarmee de onderkant van het rietdek op de achtkant wordt afgesloten.

Rietplankstijl Korte stijl in de tussenachtkant, van het ondertafelement naar de uitbrekers en kardoezen.

Rietsporen Zie rietlatten

Rij De rij is uit drie even dikke planken (van beukenhout) van 2½ cm samengesteld, die staan tegen elkaar gelijmd en geschroefd zijn en wel zo dat de houtnerf van de middelste plank tegengesteld is aan de van de bovenste en onderste plank. De zuiver rechte en overal even dikke balk is 20 cm langer dan de diameter van de steen, ca. 12 cm breed en 7½ cm dik.

Rijke steen Een rijke steen (meestal loper) is in feite een versleten steen, er is nauwelijks nog een entree aanwezig. Een te rijke of te bolle ligger is aan de buitenrand rond afgesleten. Zie ook arme steen.

Rijklamp Klamp aan het teenstuk van de vang, passend in een schuine keep in de rust. Synoniem: reeklamp, teen.

Rijn Molenijzer bevestigd aan de bovenste molensteen (loper) waarin zowel het klauwijzer (steenspil, staakijzer) als de kleine spil (peerijzer, bolspil) op een bepaalde manier grijpen. Zie molenijzer, tuimelrijn.

Rijschoentje Metalen halve bus in de loper, waar de tap van de schommelrijn in wordt geborgd.

Rijstpelmolen Molen voor het pellen van rijst, in de Zaan na 1830 ontstaan. Meestal waren het de grotere pelmolens. Rijst liep drie keer over de stenen, gort meestal wel zes keer. Was de rijst nog voorzien van de dop, dan werd ze eerst gepadied. Padiën was het met een klein maalsteentje van ongeveer 90 cm doorsnee van de doppen ontdoen van de rijst. Na het drie keer pellen van de rijst werd ze nog geglansd of gepoetst. De rijst werd gestort in de stortkuil van de schepperij, waarna een beetje heldere minerale olie en een beetje talk werden toegevoegd. Door het transport vermengde zich alles. Vervolgens kwam de rijst op de poets terecht. Dit was een iepenhouten schijf met een doorsnee van 90 cm à 1 m, die zich net als een korensteen bewoog. Aan de onderzijde was hij bekleed met stevige, in hoogte verstelbare borstels, die over een holle, met gaas beklede bodem ronddraaiden. De mazen van het gaas waren kleiner dan de rijstkorrels. Het aanhangende rijstmeel werd er zo afgestreken en door de olie en de talk werd de rijst glad.

Rijzing Oplopend gedeelte van de vloer van de maalbak in papiermolens.

Rijzing Bij schepradmolens, kromming in de vloer van het metselwerk waarover het scheprad draait.

Ring Zie velg.

Ringblik In pelmolens. Met gaatjes voorzien blik in de kuip waarmee de gerst werd gepeld. De gaatjes werden op een blikbord met een blikhamer en blikpen erin geslagen.

Ringhout / rinhout In koren- en pelmolens, houten ring op klossen op de maalzolder, waarop de kuip is geplaatst. (*in Zaanse pelmolens*) Houten cirkel rond de legger (doodbed). Hierop is dun plaatijzer (het ringblik) aangebracht. Het rinhout is ongeveer 7,5 cm dik, en 15 cm breed iepenhout. Synoniem: meelring.

Ringmuur Bij paltroks, rond gemetselde muur, waarop - over de rolring - de molen d.m.v. rollen wordt gedraaid.

Ringveren Rondgaande verbinding tussen de schoepen van een waterrad.

Rinkellat Op de rietlatten of rietsporen horizontaal bevestigde latten op de rietsporen waarop het riet (in de kap) wordt vastgebonden.

Roapeulie (*Gronings*) Raapolie, om de lagering van de bolspil in het *potje* te smeren. (Het potje is later meestal vervangen door een druklager met vet.)

Roede De lange balk die door de askop gestoken de twee wieken vormt. Een windmolen heeft dus 4 wieken en twee roeden. Vroeger werden ze van zeer zware dennen of Amerikaans grenen gemaakt. Tegenwoordig gebruikt men metaalijzer. Dikte in de askop 40 cm, bij de enden 10 cm. Plaatdikte in askop 12 mm, bij de enden 6 mm. Zie ook: *wiek*.

Roedeketting Met de roedeketting (met haken) wordt de roe vast gezet aan de roe en achter een stellinglijger. In de Zaan aan haken in de achtkantstijlen.

Roedenschuif In de sluisdeuren aangebrachte schuif, voor het transport te water van de houten molenroeden, die dikwijls langer dan de sluis waren.

Roedgaten De gaten in de bovenas waarin de roeden werden gestoken.

Roedhout De balk waaruit op de molenmakerswerf de roed werd gehakt.

Roedkloof Vrijkomende blokken hout bij het kloven van de "dunne" enden van de roed uit het roedhout.

Roedwigen Wigen of kielen waarmee de roede in de askop wordt vastgezet. 8 per roe.

Roef Het beplankte gedeelte naast het waterrad van een wipmolen.

Roerbakken In papiermolens, maal bakken met houten maalrol ter vermenging van de heelstof met water.

Roerijzer In oliemolens, ijzer met enkele takken dat binnen de ring op de vuister draaide, opdat het door de vuister verwarmde meel niet "aanbrandde".

Roerom Waaiervormige constructie aan het onderend van de pompas in een weidemolen, waarmee het water wordt uitgeslagen. Ook waaier.

Roerstok In oliemolens, houten spil, door de overwerker aangedreven as van het roerijzer.

Roetzolder Zolder direct onder de kapzolder in een (bewoonde) poldermolen.

Rok Het soms ver onder de waterlijsten doorlopend kledhout van een standerdmolen.

Rollenhakker Doorgaans aan papier molens verbonden personeelslid, die botte maalrollen en maalplaten scherp hakte.

Rollenkruiwerk Kruiwerk voorzien van licht kegelvormige rollen, die vroeger van iepenhout waren en vanaf de 2^e helft van de 19^e eeuw van gietijzer. Zie ook kruiwerk, Engels kruiwerk, voeghoutenkruiwerk.

Rollenschop Schop waarmee een rol in de sluis wordt opgevangen.

Rollensluis Plek in het boventafelement waar de rollen uit de rollenwagen kunnen worden genomen.

Rollenwagen Rolring waarin de kruitrollen zijn gevat, bestaande uit een binnen- en een buitenvelg, door dammen van elkaar gescheiden. De rollen zijn op gelijke afstanden tussen de velgen gelagerd d.m.v. uitneembare asjes, de afstandhouders.

Rollers Bovenkruiers, waarvan de kap over rollen draaide, in tegenstelling tot schuivers, zie aldaar.

Rolring Bij bovenkruiers. De in een aantal rollenwagens gevatte rollen. Zie ook rollenwagen.

Rolring Bij paltroks, de op de ringmuur gelegde, tot een ring verbonden kromme eikehouten platen waarover de molen werd "gekroden". Zie ook rollenwagen.

Rolvloer Cirkelvormige strook aan bovenkant van het molenlijf, binnen de daarop aangebrachte kuip, waarover de kruitrollen lopen. Ook wel kruivloer en onderring genoemd.

Romp Het vaste deel (het molenlijf) van een bovenkruier. In het oosten en noorden des lands gebruikt woord voor kaar, de graantrechter boven de molenstenen. Niet te verwarren met de molenromp in de betekenis van het vaste deel van de bovenkruier, het molenlijf.

Ronde gort (*in Zaanse pelmolens*) Dit werd verkregen door de kuipen wijd om de stenen te spannen, een kleine hoeveelheid in te laten en de molen snel te laten malen.

Ronden Het zuiver rondmaken van vnl. pelstenen. wat door de molenmakers geschiedde.

Rondsel, schijfloop. Een rondsel bestaat uit twee houten schijven van elk vier maanstukken, hier omheen ijzeren hoepels waartussen staven en stutstaven zijn gestoken. Zie ook lantaarnwiel, schijfloop, bonkelaar. Ook ronsel.

Rondzaag Bij verenzagers, verschillende kleine zaagmolens werkten met rondzagen i.p.v. met zaagramen.

Roodkamer In sommige verfmolens, afgesloten ruimte waarin rode verfstoffen werden vermalen.

Roosbouten Verbindingsbout. In standerd: verbinding tussen steen- en waterlijsten met de hoekstijlen. In achtkanten in het boventafelement.

Roosterhout Elk van de horizontale verbindingsbalkjes die straalsgewijs tussen voeghout en spantring zijn geplaatst. Ook roosterbalken, zonnestrallen, kapspruitje.

Rooster- of hemelluiken Luiken tussen de roosterhouten, veelal blauw geschilderd. Ook roosterborden, roosterblinden, windluiken

Rosmolen Een kleine molen die door een in de rondte lopende paard (ros) in beweging wordt gebracht. In het Stedelijk Museum van Kampen en in het Openluchtmuseum te Arnhem is een rosmolen te bezichtigen. Deze molen wordt ook paardenmolen genoemd. Zie ook gruttersmolen.

Rouwstand Met deze stand werd aangegeven dat men in de rouw was. De "gaande" wiek wordt daartoe vlak na het laagste punt vastgezet. Het "gaande" drukt hierbij het vergankelijke, de

droefheid uit. Er zijn regionale verschillen. Zie ook vreugdestand, een roede voor de borst, overhek.

Ruimende wind Rechtsom, met de wijzers van de klok mee.

Runmolen Een molen waar van gedroogde eikenschors run wordt gemalen. Run werd gebruikt in leerlooierijen en voor het tanen van netten, touwwerk en molenzeilen. Ook wel schors-, bark- of eekmolen genoemd.

Rust Klamp op het voeghout van de vang.

Ruststand Stond de molen voor korte tijd stil, dan werden de wieken horizontaal en verticaal gezet (één roede voor de borst), zodat het werk zo vlug mogelijk hervat kon worden. Ook werkstand.

Sabelijzer Groot verstelbaar plat stuk ijzer, dat door de vangbalk is heen gestoken en met het andere einde aan de vang is bevestigd.

Sabelstuk of lendestuk Eerste klemstuk van de vang. Vangblok waaraan het sabelijzer hangt en trekt. Wordt aan de zijkant gestut door de lendestut.

Sagebierenrad Scheprad met gebogen schoepen die bijna tot aan het midden van het rad doorlopen.

Sarrieshutten Sarries is een verbastering van het franse chercher. De hutten waren de verblijven van de ambtenaren belast met de controle op de belasting op het gemaal. De chercherswoning, gebouwd in de 17e eeuw, stonden meestal op enkele tientallen meters van de (Groningse) korenmolens. In de tijd van Napoleon zaten de Franse sarries er in. Ging een boer naar de molen met zijn koren, dan ging hij bij de sarrieshut heffing betalen. De molenaar kreeg voor het malen geen geld, in plaats daarvan kreeg hij scheprecht. D.w.z. hij mocht een schep nemen van het gemaalde koren, dit kon de molenaar dan weer verkopen of zelf gebruiken. In 1855 werd deze belasting opgeheven.

Schaarbalken Twee horizontale balken in het achtkant, boven het spoorwiel en een halve meter onder de legeringsbalken, waartussen de twee tapbalken zijn geborgd (in molen te Warnsveld).

Schaargebint In de ondertoren van een wipmolen, bestaande uit kokerbalken welke liggen op de ondermantelbalken, schaarstijlen, spilbalk en draagbalk.

Schaarstijlen In schepradmolens, de twee stijlen waarin het spilbalk (waarop de grote spil rust) is gewerkt.

Schaarstijlen In paltrokmolens, de schuin geplaatste stijlen onder de krukzolder, op de plaats waar de kruk is bevestigd.

Schaarstokken In paltrokmolens, de ribben, als stralen van een cirkel, van de rolring. Ook spoorstokken.

Schalie Houten lei voor dakbedekking. Schaliën zijn kleine plankjes van geteerd eikenhout, die de molenromp bekleden. Ze liggen in drie rijen over elkaar en zijn typerend voor de molens van Oost-Twente, de Gelderse Achterhoek en het aangrenzende Duitsland.

Schampstenen Stenen aan weerszijden van de inrijpoort om beschadiging van de muren te voorkomen. (Twello)

Scharesliiep, dubbele In oliemolens, pletterij waarin het te malen zaad werd voorgebroken of gekneusd.

Scharnier vang Vang met scharnieren tussen de vangblokken. Ook slappe vang. Zie ook stijve vang.

Schavot Korte stelling op een paltrok.

Scheen Verstaalde latten in de wentelas, op de plaatsen waar deze in de halssteen en de pensteen gelagerd is. Smalle ijzeren strook, waarmee o.a. de houten as werd versterkt op de plaats waar hij in de halssteen draaide. Raakte zo'n scheen los dan leverde dat gevaar voor brand op. Ook in de munnik zijn schenen verwerkt.

Scheen In papiermolens, weekijzeren gegroefde strippen in de maalrol van de Hollander.

Scheer, scheerbout Spie (niet splijtbaar) die als borg in een gat wordt gestoken. zie ook lunsbout.

Scheerhouten Tussen de eerste en de tiende heklat aangebrachte dunnere soort kluften. Wordt toegepast in het westen van het land. Zie kluften.

Scheerlat Ook buitenzoom. Zie achterzoom.

Scheerlijn Ook slaglijn, schinkellijn. Zie zwichtlijn.

Scheg Aan de buitenzijde van de achtkantstijlen op de overstekende boventafelementhoeken bevestigde blokken.

Schei (*Zuid Nederlands*) Dwarslat van het hek. Zie heklat.

Schei In oliemolens, scheidingsstuk tussen slagbeitel en losbeitel, ook skai genoemd.

Scheiplank Plank waarmee de afvoeropening van de maalbaak kan worden afgesloten.

Schelpzandmolen Molen waar stenen en schelpen tot gruis worden gemalen. Zie ook: cementmolen, trasmolen.

Schelrad In oliemolens, krabbelrad met bel, verbonden aan de hei; hiermee werd de tijd van het persen in het voorslag bepaald. Bij te lang heien "over de schel heien" werd er iets gedaan wat niet mocht.

Scheluw Scheef.

Schenkels Steunbalken van de fokken (tegenhanger van kluften).

Schenkelstrop IJzeren band, bestaande uit een aantal in elkaar stekende schenkels.

Schepel of grote maat Oude inhoudsmaat voor droge stoffen 0,1 hl. Maalmaat in een pelmolen. Eveneens kleine of parelmaat en middelmaat.

Schepels In oliemolens, zaadmaten in de zaadwagen.

Schepkuip In papiermolens, de met heelstof en water gevulde kuip waaruit de schepper met de schepvorm het blad papier schepte.

Scheploon De hoeveelheid meel die een molenaar als loon uit een zak mocht scheppen. Het loon varieerde van 1/24 tot 1/16 deel van het gemalen graan. De molenaar werd er vaak van verdacht te veel te scheppen.

Schepper Werknemer in papiermolen.

Schepperij (*in Zaanse pelmolens*) (*Gronings: Joacobsledder*) Elevator; te onderscheiden in de koude schepperij (transport van de gerst van beneden naar het gerstkaar boven) en de warme schepperij (gorttransport).

Schepperij, koude In pelmolens, de van bekens voorziene riem die de nog ongepelde gerst naar boven transporteerde.

Schepperij, warme In pelmolens, eveneens een van bekens voorziene riem waardoor de gepelde gort naar de gepelde harp werd gevoerd.

Scheppieszakkies (*in Zaanse pelmolens*) Extra grote *stukkezakke*: hierin mochten de pelders voor eigen gebruik gort of rijst meenemen, een gewoonte op alle pelmolens.

Schepraam Het raam in een papiermolen waarmee het papier werd geschept.

Scheprad Opbrengrad van windmolen in schepradwatermolens waarmee water wordt uitgeslagen, doorgaans 40 tot 60 cm breed en met een diameter tot ruim 5 meter en voorzien van ca. 24 schoepen. Later vaak vervangen door vijzel.

Scheprad, hellend Inmiddels vergeten poging om de opbreng van scheprad-watermolens te verbeteren.

Schepvorm In papiermolens, houten raam met koperdoek bekleed waarmee het papier uit de schepkuip werd geschept.

Scherpen Zie billen.

Scherpkamer In papiermolens, afdeling waarin de rollenhakker de botte maalplaten en -rollen behakte, soms ook schaftlokaal.

Scherpsel Kerven = richels; uitslagen = groeven. Vorm van de ingehakte kerven in de molensteen, bijv. panden-, zwaai- en recht- of stralenscherspel. Synoniem: bilsel. Zie ook uitslag, bodemsel.

Scheurbank In papiermolens, werkbank waarop de lompen tegen een mes werden stukgetrokken.

Scheurkasten In papiermolens, vakken waarin de op kleur gesorteerde, gescheurde lompen werden gestort.

Schietstaaf Kan van bovenaf in een rondsel gemonteerd worden zonder dat het rondsel uit elkaar hoeft te worden genomen. Zie ook gestreken staaf.

Schijfloop Wiel met staven, zie rondsel. De bovenste schijfloop brengt de beweging van het aswiel (bovenwiel) over op de koningsspil. Schijfloop wordt ook wel aangeduid als lantaarn,

lantaarnwiel of lantaarnrad. Worden gemaakt uit coromandelhout - 100 jaar. Synoniem: rondsel of ronsel, in 't zuiden: wieg.

Schijfloop In oliemolens, in het grote steenwiel grijpend aandrijfwiel van de kantstenen; in aanvankelijke paltroks, aandrijfwiel vanaf het bovenwiel; in pelmolens zie krappe en lome werk; in schepradmolens, aandrijfwiel van het waterwiel.

Schilddeksel (*in Groninger pelmolens*) Losse gedeelten van de pelzolder; grote luiken boven de pelstenen, die nauw om de staak van de pelspil heen sluiten. Er is een vierkant gat in aangebracht waarin de *pelromp* past. Meestal zijn ze boven de pelkuip met pelblik bekleed. Ze rusten behalve op de pelkuip ook op de *dustgroupbaalken*. Zie ook: *loek*.

Schinkellijn (*Zaans*) Drie of vier lijnen om het achterlijk van het zeil op het hekwerk te kunnen vastmaken. Zie ook zwichtlijn, slaglijn.

Schoe of schoen, schuddebak In koren- en pelmolens, trogvormige bak boven de lopersteen, die door zijn schokkende beweging het graan regelmatig met kleine hoeveelheden tegelijk in het kropgat deed belanden. Open bakje dat in schuddende beweging wordt gehouden. Op dit bakje stroomt het graan uit het kaar. Van de schoe (in Vlaanderen tremelschoen genoemd) komen de korrels in het kropgat van de bovenste molensteen, de loper.

Schoef (*in Groninger pelmolens*) Schuif om de gort uit de steen te kunnen laten; aangebracht over de volle hoogte van de kuip, bestaande uit een iepen plank van 5 cm dik en 25 cm breed, volgens de ronding van de *koep* geschaafd. Aan de bovenzijde bevindt zich een handgreep die boven de zolder uit steekt. Aan de binnenzijde is hij bekleed met een 3 mm dikke ijzeren plaat, die met de draairichting mee het pelblik van de kuip er naast iets overlapt. Aan de andere zijde overlapt het pelblik de *schoef* enigszins. Met werveltjes zit aan de buitenzijde van de *koep* een los luikje over de opening van de *schoef* heen. Hierdoor wordt de stroom gortkorreltjes bij het uitlaten van de schoot naar beneden in de *schootemmer* gedirigeerd. Dit luikje is meestal met pelblik bekleed om slijtage tegen te gaan.

Schoen (*in Zaanse pelmolens*) (Gronings: *verdailbred*) Platte houten bak die naar voren breed uitloopt, verbonden aan een klein krukasje, waardoor hij een naar voren en achteren gaande beweging maakt, boven de harp.

Schoep Een bord of blad van een waterrad, waartegen het water valt of stroomt zodat het rad gaat. Deze waren zo geplaatst (tangenciaal, ca 30 graden, rakend aan een afschotcirkel) dat ze niet het water schepten maar omhoog streken. Een schoep met afschot geeft een grotere wateropbrengst. Ook schoffel.

Schommellager Halslager bestaande uit horizontale delen. Het bovenste deel kan zich voegen in het onderste deel. Aanwezig in de poldermolen te Nieuw-Scheemda.

Schoor, korte Verbinding van de molenstaart met de korte spruit aan de achterzijde van de kap.

Schoor, lange Verbindingsschoor tussen de lange spruit die door de kap steekt en het onderende van de staart waar zich het kruiwiel of de kruilier bevindt.

Schoot (*in Groninger pelmolens*) Hoeveelheid gerst die op de steen werd gelaten vanuit de *pelromp*. Meestal 1/3 hectoliter, maximaal 1/2 mud, afhankelijk van de wind en de conditie van de pelsteen en de pelkuip. In de Zaanstreek werd deze hoeveelheid 'schepel' genoemd. *Schoot inloaten* is het op de steen laten stromen van de gerst vanuit de *pelromp*; *schoot oetloaten* is het

ophalen van de *schoef* en daarmee uit de kuip laten stromen van de gort in de schootemmer of op de (dubbelde) Jacobs ladder. Zie ook: maaleenheden.

Schoot Holle loop van de hekken van een molenwiek of de mate waarin het hekwerk terugwijkt t.o.v. het draaivlak en de daaraan gekoppelde voorwaartse stand van de windborden. Men spreekt van een diepe of een vlakke zeeg. Zie ook: zeeg, porring, winsing, biljoening.

Schoot Zeeg (Zaans: diepte van het gevlucht).

Schootemmer (*in Groninger pelmolens*) Emmer, gemaakt van linden- of kastanjarahout, met twee ijzeren banden rondom en met een lang, trapvormig hengel. Diende om de gepelde gerst in op te vangen en verder te transporteren van *veurloper* naar *noaloper* of van *noaloper* naar *görtzeef*. Hij stond onder de opening in de pelkuip op de pelzolder. De *schootemmer* was in gebruik vóór de komst van de elevator (Jacobs ladder). Zie ook: hengelmaat.

Schootijzers Steunijzers, uitgehakt in de roed, ter versteviging van de bordzijde. Vooral toegepast bij het gevlucht van pelmolens.

Schootsteek, dubbele Knoop die wordt gebruikt om een dunne lijn op een dikke tros te steken, bijv. de vlaggelijn aan de vlag (Wijhe).

Schootvat (*in Groninger pelmolens*) Vat met twee handvaten; gemaakt van linden- of kastanjarahout, verstevigd met twee ijzeren banden, dat diende om de *haalfschillen* vanuit het *haalfschilhok*, dus nadat ze over de gortzeef waren gelopen weer naar de *veurloper* te brengen. Verdween met de komst van de elevator. Met het schootvat werd een bak (ongeveer 25 liter) gerst of *haalfschillen* op de *veurloper* gebracht.

Schootzijde De holle lijn der hekkenlatten, die voor elk molentype verschilde.

Schorsmolen Een molen waar van gedroogde eikenschors run wordt gemalen. Run werd gebruikt in leerlooierijen en voor het tanen van netten, touwwerk en molenzeilen. Zie ook: eekmolen, runmolen.

Schorten, opschorten Het uitschakelen van het heien in een oliemolen.

Schortkneppel In oliemolens, hefboom waarmee de hei werd in- en uitgeschakeld.

Schortkneppel In papiermolens, hefboom aan de stampers van de kapperij, waardoor deze in en uit het werk werden gezet.

Schotel Kruisvormig ijzer waarmee in een binnenkruier de doodketting op een kram wordt geborgd.

Schotels In zaagmolens, dwarsbalkjes op de leiers van de zaagslee. Balk waarop de te zagen boomstam in de zaagslee wordt geplaatst.

Schouderstuk Deel van de vang, het vangblik dat tussen het kopstuk en het teenstuk is bevestigd.

Schranken Scheefzakken.

Schrankschoren Hulpchoren. Schuine balken aan de stellingschoren ter ondersteuning van de stelling. Het geheel wordt kraaiepoten genoemd. Komt voor bij de noordelijke molens.

Synoniem: hulpschoor, zijschoor.

Schroefgang De rondgaande schroef (2 à 3) van een vijzel, of de schroefvormige opstaande rand (2 à 3) die rond de vijzelbalk loopt.

Schroefpomp Pomp volgens het principe van Archimedes, werkt met een helling van ca. 22 tot 30 graden, diameters variërend tussen 1 en 2,30 meter, opvoerhoogte tot ca. 4 meter. Toegepast in sommige moderne watermolens.

Schroten Houten delen op de stelling.

Schuddebak Het onderste beweegbare deel van de kaar dat de graankorrels gedoseerd tussen de stenen brengt. Synoniem: schoe of schoen. Zie ook: kaar, molenstenen.

Schuif of lade Houten raam in de ezel. Is met wiggen verstelbaar waardoor de vangbalk in de hoogte is af te stellen.

Schuifhout Houten lat onder de fundering van een achtkant, voorkomt verschuiven van de stenen op de vloerdelen. Ook kloosterhout, koppelhout.

Schuifijzer, zeilroe Rail waaraan het zeil wordt opgehangen.

Schuifkruiwerk of sleepkruiwerk Hierbij wordt de kap over houten blokken (neuten), of over de voeghouten rondgekruid. Zie ook kruiwerk, voeghoutenkruiwerk, Engels kruiwerk, rollenkruiwerk.

Schuifluik Luik in de vloer van de kapzolder. Kam voorheen alleen voor bij poldermolens. Is later in vele variaties ook op korenmolens aangebracht (Twello).

Schuinte aan de voorzoom Het volgens een bepaalde lijn schuin naar voren steken van de bordzijde van de roed.

Schuivers Bovenkruiers waarvan de kap niet over rollen draaide (zie rollers), maar over met blik beslagen bolvormige klossen.

Schulp In oliemolens, schepje waarmee het meel in het z.g. uithaaldersbakje werd geschept.

Schulp Boor gebruikt voor het uithollen van het gat in waterpompen.

Schulpraam In zaagmolens, het achterste (derde) zaagraam.

Schut Verticaal beweegbare sluisluiken.

Schuur In de Zaanstreek is een pelmolen meestal voorzien van een aangebouwde schuur, die verdeeld is in kassen.

Seinmast Mast of boomstam waarmee de poldermolens meldingen betreffende het malen werd gedaan.

Seinmolen Daartoe aangewezen bovenmolen die aan andere molens door middel van de zeilen of met behulp van seinlampen e.d. aan de andere molens laat weten dat de buitenboezem zijn maximaal toelaatbare peil heeft bereikt en dat men moet ophouden met malen. Zie ook peilmolen.

Sester In oliemolens, houten hectolitermaat waarin de olie uit de bekkens onder de laden werd gegoten.

Sintelstuk Verbastering van centerstuk. De 2 schijven van het scheprad die op de wateras bevestigd zijn en waaraan de schoepen met hun uiteinden of veren zijn verbonden. Vaak 4-spakig en met een vierkante spiegel, maar ook 6-spakig met een rond gat.

Sint Victor Schutspatroon der molenaars. De heilige Victor van Marseille was op het einde van de 3de eeuw Romeins officier in Marseille, waar hij heel wat martelingen moest ondergaan omdat hij weigerde zijn geloof af te zweren, en integendeel zelfs, wanneer hij werd gevangen genomen, zijn bewakers Alexander, Felicianus en Longinus tot het christelijk geloof bekeerde. Hij werd dan veroordeeld om verbrijzeld te worden tussen twee molenstenen. Wonder: de molenstenen braken en uiteindelijk heeft men hem moeten onthoofden.... Zijn feestdag is op 21 juli. Er zijn meerdere vchutspatroon van de molenaars.

Sjatozen *Gronings* Keerklampen.

Slaai Grote houten hamer.

Slab Loden plaat aan de voorzijde van de houten askop, geborgd door een strop.

Slagbalk In vijzelwatermolens, zware balk die was ingemetseld in de muren van de waterloop en waartegen de maalstijl rustte.

Slagbalken (*in Zaanse pelmolens*) Zware balken onder de pelzolder en in een vierkant rond de pelstenen, die onder andere dienen om de brokstukken van een brekende pelsteen op te vangen. De middelste en zwaarste heet de middelbalk.

Slagbank De slagbank vinden we in de oliemolen, de olieslaggerij. De olie wordt op de slagbank uit het in zakken verpakte en verhitte zaad geslagen. Dat gebeurt door verticale eikenhouten balken die op en neer gaan. Zie ook: buul, oliemolen, vuister, heien en stampers.

Slagbeitel In oliemolens, wig die door de slaghei in het blok werd gedreven, waardoor de olie uit het gemalen zaad werd geperst.

Slagdorpel Drempel of dorpel van het wachtkozijn bij een poldermolen waartegen de wachtdeur sluit.

Slaghei In oliemolens, de hei die op de slagbeitel sloeg.

Slaglijn Synoniem: dchinkellijn, zwichtlijn. Zie ook 'in de lijn leggen'.

Slagringen Ronde koperen plaatjes in het achterlijk van het zeil waardoor de bokkepoot wordt bevestigd.

Slagstijlen Deurstijlen van de wachtdeur in de voorwaterloop, onderdeel van het wachtkozijn.

Slagstuk Wigvormig stuk hout op de overring, tussen de voeghouten, ter ondersteuning van de tempelbalk (burgemeester) en de windpeluw en die de krachten over de overring verdeelt.

Slak Zie neut.

Slee Het rollend balkgebint in een houtzaagmolen waarop de boomstam door de zaagraam geleid wordt. Bestaande uit: twee langsliggers met daaronder een tandheugel, voor- en achterhoofd, polbalk met daarin bevestigd de polstukken.

Sleepdeel In zaagmolens, op de zaaggrond bevestigd deel waarover het door het schulpraam gezaagde hout door het kopmes wordt voortgeschoven.

Sleephelling In bovenkruier-zaagmolens in plaats van de kraan, de te zagen balken werden langs de sleephelling in de molen getrokken.

Sleepluiwerk Bij het sleepluiwerk loopt een wiel zonder kammen, het lui- of sleepwiel, over de luitafel en drijft zo de luias aan. Zie ook luiwerk, kammenluiwerk.

Sleeprad Zie sleepwiel.

Sleepstuk Van wilgenhout vervaardigde vangstuk dat het eerst op het bovenwiel aangrijpt wanneer de molen wordt gevangen. Is met koebouten aan het rechter voeghout bevestigd. Ook buikstuk.

Sleeptree Balk onderaan de trap in standermolen.

Sleepwiel Wiel van het luiwerk dat op de luitafel draait. Synoniem: sleeprad.

Slekken Slijtplaten onder voegburries; deze schuiven over de zetel tijdens het kruien; in standermolen.

Sleper Zie neut.

Sleperij (*Zaans*) De voorloper van de elevator: een rondgaande ketting met daaraan dwars bevestigde plankjes, die het product door een schuinstaande houten pijp transporteren (slepen). Gebruikt om de gort van de eerste pelsteen naar het maalkaartje van de harp te brengen. Later vervangen door de warme schepperij.

Sleutel Wig in de zetelplaten om de standerd.

Sleutelbalk In paltromolens, de balk die op het koningsblok draait en die d.m.v. de koningstijl de steenbalk en de hele kast draagt. Ook molenstaart.

Sleutelstuk Later aangebrachte steun onder een legerings(bint)balk. Vaak in veldmuren verankerd.

Sleutelstenen In pelmolens, soms ook in oliemolens, verbeterde kantstenen, zo geconstrueerd dat ze minder kantelden.

Slijpmolen Een molen waarin met grote slijpstenen ijzeren voorwerpen worden geslepen. Het waren meestal rosmolens. Zie ook: rosmolen.

Slijtvoering Het vangvlak op het bovenwiel bestaande uit dwars geplaatste hardhouten latjes. Ook belegstukken.

Slikhout Eerste dwarsverbinding van de heipalen. Ook kespen.

Slingerponsen Gereedschap, gebruikt bij het uitkuilen van de zagen der zaagmolens.

Slingerwind Wind die soms wel, soms niet voldoende is om te malen, dus zo rond windkracht 3 à 4. Zie ook: *moalwind* en pelwind.

Slof (*in Zaanse pelmolens*) De oude (grote) bekervorm die op de riem van de elevator was aangebracht op grotere onderlinge afstanden dan tegenwoordig de bakjes op de elevator. Deze bekervorm liep nogal eens vast; dit is opgelost door het aanbrengen van meer en kleinere bekers.

Slof In paltrok. Balk onder koningsbalk.

Slof In wipmolens. Balk onder de trapbomen.

Slot Uitgehakte ruimte voor de tap van een spil.

Slotbalk Zie ijzerbalk of busbalk.

Slotplaat Afsluiting op de ijzer- of busbalk van de tap van de koningsspil. Ook busdeur.

Sluisschuif Zie schut.

Smeerkettinkje Kettinkje bevestigd aan de taats in de penbalk, die in het achtereind van de pen is gestoken, en welke door een bakje met olie loopt en voor een continue smering zorgt.

Smeerklos Houten blok aan de keerstijl in het voorkeuvelens, die voorkomt dat de as van de steen rolt.

Smeermiddelen Varkensreuzel, wonderolie of cardanolie, zeep, Shell-vet, grafietpoeder, bijenwas.

Smeerspaan Houten spaan waarmee de hals van de bovenas wordt gesmeerd.

Smeertzolder De bovenste zolder onder de kap van een bovenkruier, waar de as en neuten gesmeerd worden. Ook kapzolder.

Snik Brede beitel, gebruikt door de molenmakers.

Snijbanken In de latere verfmolens, inrichting waarbij het verfhout door rondzagen of messen werd verdeeld, i.p.v. door de kapperij.

Snuif- en specerijmolen Molen waarin specerijen en tabaksbladeren werden fijn gehakt en vermalen.

Sommerzager balkenzager, houtzaagmolen Ontleend aan het Franse woord *sommier*, zware balk. Ook wel *dommekracht* genaamd.

Sous Ferté Vindplaats van de z.g. Franse steen.

Spaak Nok op de wentelas van een oliemolen die de heien omhoog trekt.

Spaakkettinkje Ketting aan staartbalk met aan het eind een ring welke om een spaak van het kruirad wordt gestoken om terugdraaien te voorkomen.

Spaanijzer (*in Zaanse pelmolens*) Een langwerpige staaf, die aan één uiteinde plat is uitgesmeed. In gebruik om de kuip los te maken van het ringhout.

Span In zaagmolens. Een aantal zagen bevestigd in een zaagraam.

Spanhoofden In zaagmolens, verbindingen tussen de stijlen van de zaagramen, zie bovenspanhoofd, onderspanhoofd en draaihoofd.

Spanhoutje Gebruikt in zaagmolens om de zagen in het raam nauwkeurig evenwijdig op de gewenste afstand te stellen.

Spanketting Ketting aan een of meerdere vangblokken om ze goed passen om het bovenwiel te situeren.

Spansleutel Bevestigingsstuk tussen zaagblad en zaagraam.

Spant In zaagmolens, een stel zagen.

Spantbeen Verticale dakbalk die in de spantring begint en in de vorstbalk uitloopt. Ook kaspant.

Spantring Houten ring die, buiten de voeghouten, de kap van de bovenkruier een cirkelvorm geeft. Draagt de beide kaspanten.

Speelman Vierkante spil in de bolspil bevestigd en boven de koppel stenen uitstekend, die de schuddebak beweegt - alleen voorkomend bij onderaandrijving.

Speelmolentje Fors model voor de tuin e.d. dat door de wind in beweging wordt gebracht.

Spekveter Leren riempje dat via de hanger aan schuddebak is bevestigd. Synoniem: pees.

Speldengeld (*in Zaanse pelmolens*) Het kleingeld dat werd verdiend door de doppen en het korenstof te verkopen, bestemd voor de vrouw van de baas.

Spelt Spelt is een soort tarwe, van een oud ras. In de omgeving van Vilsteren (gem. Ommen) wordt weer spelt verbouwd. Het wordt door de Vilsterse molen gemalen, waarna de bakkers van het meel speltbrood bakken. Dit project heet 'boer-molenaar-bakker' (BMB). Duits: Dinkel.

Spiebaan Uitgefreesde baan in het ronde middengedeelte van een gietijzeren wiel.

Spiegelgat Vierkante opening in het (boven)wiel of waterrad waar doorheen de (boven)as steekt. Ook spiegel.

Spieker (*Twents*) Benaming voor de kast van een standermolen. Spieker is huisje; vb. bakspieker, waar het brood werd gebakken. Zie ook kastmolen.

Spijl In zaagmolens, de ijzeren wig waarmee iedere zaag in het zaagraam wordt vastgezet. staander in oliemolens, het buitenste jaagijzer, zie aldaar.

Spijlband Strop, bijv. naast de kraag om een houten as of om de koker in een wipmolen.

Spijlbout Bout gebruikt om delen met elkaar te verbinden.

Spil Verticale as voor de krachtsoverbrenging in de molen. Koningsspil, grote spil, kleine spil. De grote spil of bovenspil, steenspil, loopt van de schijfloop naar de rijn onder aan de bovenste molensteen. Het onderste deel van deze spil is van ijzer. De kleine spil grijpt met de bovenkant in de rijn (molenijzer) en rust met de onderzijde op de pasbalk. Zie koningsspil, staakijzer, tapijzer

Spil, grote Andere naam voor molenspil, zie aldaar.

Spilbalk, tapbalk Horizontale lagerbalk waarin de tap van de steenspil wordt gelagerd. Vaak voorzien van een 'kamer' waarin twee pokhouten 'neuten' passen, waarvan een demontabel. De kamer is voorzien van een opening naar de zijkant van de balk, zo breed dat de tap er juist doorheen kan. Door een neut uit te nemen kan de tap en dus ook de spil in- of uitgedraaid worden.

Spilkalf Zware horizontale lagerbalk waarin de taats van de koningsspil wordt gelagerd.

Spilkalf Bij schepradmolens, de zware balk op de molenvloer waarop de grote spil eindigt. De spilkalf tussen de schaarstijlen in een wipmolen wordt ook wel binnenlap genoemd.

Spilluiken De uitneembare luiken in de kapzolder om de kongsspil.

Spin Ijzeren hefboompjes die zich recht voor de (doorboorde) askop bevindt en is bevestigd aan de zwichstang die door de as loopt. Treft men aan bij zelfzwichting, Bilau-, Van Riet- en Ten Have wieksysteem.

Spinbol Klein kroonwiel van het roerwerk (oliemolen).

Spindel Draadspindel met moer, hijsdeel van de steenkraan. Ook wormijzer. Zie steenkraan, kraanbeugel.

Spinnekop Een kleine (Friese) watermolen met een piramidevormig onderhuis. De spinnekop is een minder forse uitvoering van de wipmolen. De naam dankt de molen aan zijn kleine bovenlijf en zijn brede grondvlak. Zie ook: wipmolen.

Spinnekopstellingmolen Een spinnekopmolen op een stelling. Van deze soort molens bestaan er maar drie in Nederland. In Koudum in Friesland staat een spinnekopstellingmolen die dienst doet als korenmolen. Zie ook: stellingmolen, spinnekop.

Spinhout Buitenkant van de stam; het hout is daar zachter.

Spinwiel In oliemolens, kamwiel benodigd om de overwerker in beweging te brengen.

Spitijzer Knevel, ijzers, voor het opsluiten van de roedwiggen in de askop; door het asgat gaande ijzeren bouten.

Spits (*in Zaanse pelmolens*) Puntige beitel in gebruik bij de stenhakker om grotere hogere gedeelten van de onderzijde van de pelsteen vlak te krijgen. Voor de rest gebruikt hij de platte beitel.

Spleetwiek of half-Dekkerwiek Stroomlijnneus ontwikkeld door Dekker. Niet verder ontwikkeld i.v.m. het octrooi erop door Ir.FaueI.

Splitspen Voor het splitsen van touw benodigd. Ook marlspijker.

Splitspijl Soort grote splitpen.

Spoed De hoek tussen de bladen van één schroefgang en de as, dus de afstand tussen 2 overeenkomstige punten op de vijzel 360 graden verderop of terug.

Spoed De snelheid van het zaagproces in een houtzaagmolen.

Spoorstijl In standerdmolens. Aan weerszijden van de steenbalk bevestigd en met een zwaluwstaartverbinding in de steenlijst gewerkt. Zijn met korte regels aan elkaar verbonden. Zie ook moerstijl.

Spoorstok Boom tussen de slotplaat op de ijzerbalk en de penbalk.

Spoorwiel Type kamwiel waarbij de kammen aan de buitenomtrek zijn bevestigd en dus in het draaivlak staan (radiaal). Groot wiel aan de onderzijde van de koningsspil dat de beweging doorgeeft aan de ronsels van de steenspillen. Gronings: takrad; in pelmolen ravenwiel, in oliemolen steenwiel. Zie ook het andere type: kroonwiel.

Spouw De spleet tussen de beide armen van een spouwarm.

Spouwarm Uit twee delen bestaande kruisarm van het bovenwiel waartussen de enkeldelige kruisarm wordt opgesloten.

Spreeuwenbord Bedekt de buiten de kuip uitstekende hoeken van de waterborden. Ook spreeuwenplank.

Spreeuwenplaatje Plaatje in het eind van de roe bevestigd.

Spreng Kunstmatige molenbeek.

Sprengel Spanbout, trekbout in een driehoek op de voeghouten, met tussen het hoogste punt en de voeghout een zware stijl, die ervoor moet zorgen dat de voeghouten niet kromtrekken.

Sprengelstraat Bestrating aangebracht bij watermolen met een open scheprad, zoals gebruikelijk in de Alblasserwaard, ter wille van de afvloeiing van het wegspattende water tijdens het malen.

Springbeugel of stormbeugel Metalen beugel boven het penlager, bevestigd aan de penbalk.

Spruit, korte Dwarsbalk die aan beide zijden iets naar buiten steekt en deel uitmaakt van de achterzijde van de molenkap. Met twee korte schoren verbonden aan de staart. Bij binnenkruisers wordt de korte spruit de achterbalk genoemd.

Spruit, lange Deze loopt meer naar voren dwars door de kap en steekt veel verder uit. Hieraan zijn de lange schoren bevestigd. Spruiten en schoren maken deel uit van het kruimechanisme. O.a. bij Zaanse molens loopt de lange spruit door het midden van de molen; elders ligt de lange spruit ervoor en vervangt hij meestal de steunderbalk. In de Zaanstreek en in het noorden wordt de lange spruit middelbalk genoemd.

Spruitluiken Luiken in de kap boven de lange spruit. Zijn niet in elke molen aanwezig.

Staafl In schijflopen en lantaarnwielen aangebrachte houten staven, die aan de uiteinden zijn voorzien van een vierkante pen. Veelal gemaakt van palmhout, bolletrie of azijnhout. Staven

kunnen acht maal worden gekeerd alvorens ze geheel moeten worden vervangen. Zie ook schietstaaf en stutstaaf.

Stakijzer Eén van de twee uitvoeringen van de steenspil: de doorlopende ijzeren as - die de loper aandrijft. zie ook tap- en klauwijzer, spil.

Stakmolen (*Belgisch*) Zie standerdmolen.

Staantijd Tijd waarin de molens werden stilgezet opdat de nodige reparaties konden worden uitgevoerd.

Staart In verfmolens, de door de klapbuul of de zeskanter uitgesorteerde grove verfstof die nogmaals vermalen moest worden.

Staart Een uit schoren (verbindingsstukken) en staartbalk bestaande constructie, gewoonlijk geheel van hout, aan de achterkant van een bovenkruier. Deze staart brengt met behulp van een kruirad of een kruilier de molenkap in een juiste positie ten opzichte van de wind. Bij standerd- en wipmolens is de constructie anders (met een trap) en speelt de staart bovendien een rol als tegenwicht voor het wiekenkruis. Zie ook: staartbalk, bovenkruier, kruirad, kruilier, kap.

Staartbalk Een grote verticale balk in het midden van de staart. Bij de standerdmolen en wipmolen vinden we de staart tussen de traptreden.

Zie ook: standerdmolen, wipmolen, buitenkruier, bovenkruier, staart.

Staartkruier Molen die gekruid wordt d.m.v. een kruimechanisme op de staartbalk. Zie ook buitenkruier.

Stain aansloagn (*Gronings*) Steen in het werk zetten.

Stainbus (*in Groninger pelmolens*) Meestal iepenhouten afsluiting in het *doodbed* waarin de bolspil lagert en waarin drie pokhouten neuten en vetkamers zijn ingelaten. Omdat deze lagering slechts zelden uit elkaar komt zijn er achter de neuten, om deze strakker te kunnen zetten, wigvormige stukken ijzer (*neutbaaitels*) met lange stangen naar beneden door de steenbus heen aangebracht. Met behulp van krulmoeren of schroeven kunnen zo de wiggen naar beneden worden aangetrokken waardoor de neuten krapper om de bolspil gaan sluiten.

Stainkroan (*Gronings*) Steenkraan; in gebruik bij het vlak en concentrisch afstellen van de rijn in de pelsteen. De bolspil wordt omgekeerd op de rijn gezet. De rijn is op de omgekeerd liggende steen vastgewigd met houten wiggetjes. Deze steenkraan is een houten apparaat ongeveer zoals een winkelhaak met een korbeel, die met een blind gat op de taats van de bolspil past en aan het onderind met een halfrond gat tegen de hals van de bolspil rust. De plank die aldus tegen de bolspil rust, loopt door tot de buitenkant van de steen, waar er een verstelbaar houten pennetje ingeslagen is. Nu wordt de rijn met de wiggetjes net zo lang versteld tot dat het pennetje overal even ver van de buitenzijde van de steen draait en bovendien de afstand van het pennetje tot de steen overal even hoog is. Vervolgens wordt de ruimte tussen rijn en steengat opgevuld met klei, zodat bij het volgieten het lood niet weg kan lopen. De klei moet eerst drogen, omdat anders het lood bij het gieten wegspat.

Het afstellen kan het meest nauwkeurig gedaan worden met behulp van een stukje glas. Dit wordt tussen de steen en het verstelhare pennetje gelegd. Daarna wordt het pennetje voorzichtig strak op het glasplaatje getikt en er vervolgens naast gedraaid. Dan wordt het glasplaatje 120graden verplaatst en wordt de passing van het pennetje gecontroleerd; enzovoort.

Stain ofsloagen (*Gronings*) Steen uit het werk zetten.

Staketsel Het hekwerk rondom de galerij van een standerdmolen.

Stampers In oliemolens, ruim 100 kg wegende balken waarmee de voorslagskoeken werden fijngestamp.

Stampers In papiermolens en volmolens. Met messen voorzien stampers die de lompen verpulverden tot pulp.

Stamperblok In oliemolens, het blok waarin de appel- of perepotten waren uitgespaard; zie ook bij volmolens.

Stander In standaardmolens, de zware spil waarop het bovenhuis van de molen hangt en draait.

Standerdmolen Oudste type windmolen, bestaande uit een houten kast die op een stander (standaard, staander, staak) rust en daaromheen kan draaien. Onderbouw kan open, halfgesloten of geheel gesloten zijn. Maalwerktuigen zijn in de kast. Een molen met een rechthoekig molenhuis (de kast) rond een zware verticale houten spil (as), de standaard of stander. De hele kast wordt bij het kruien om deze spil op de wind gedraaid. In Overijssel staat de enige overgebleven standerdmolen in Usselo. Synoniem: stenderkast, standaardmolen.

Standvinken De rustplaats van de zetel van de standerdmolen op de steekbanden.

Stap(p)eling Hellende richting van de bovenas. Hoek van het gevlucht met de loodlijn 12 à 13 m. Bij de spinnekop is dit groter i.v.m. het bredere grondvlak.

Starktekassen In papiermolens, de ruimten waarin de gekapte lompen werden gestort.

Steek De afstand tussen de hartlijnen van de kammen (of staven). Als de kammen van de wielen niet "op steek staan", is dat te horen aan het bonkend en stotend geluid.

Steekband Elk van de acht schuine steunbalken tussen de stander of de zetel en de kruisplaten. Binnen- en buiten steekbanden of meester- en oksel steekbanden.

Steekbord Onderste bord in een wiek. Synoniem: stormbord.

Steekcirkel Omtrek van alle kammen in een wiel; steek = $\pi \times \text{diameter}$.

Steekschuif Schuif in de meelpijp.

Steen, zelfscherpende In korenmolens. stenen die niet gebild behoefden te worden, in de praktijk geen succes gebleken.

Steenbed Houten noestvrije vurenhouten plankjes onder de hals van de bovenas, bestaande uit steenbedwiggen, -blokken en opvulplankjes.

Steenbeddebalk Balk in het stormbint in een standerdmolen.

Steenbedwiggen Wiggen onder het steenbed, waarop de halssteen ligt.

Steenbeugel In het zuiden vaak toegepast i.p.v. een steenbord. Ook gessel. Zie steenbord.

Steenbeuk Houtsoort, wordt gebruikt voor kammen van de bonkelaar. Zie ook haagbeuk.

Steenbord Dikke houten of metalen plaat of ijzerbeugel die het naar voren wegschuiven van de halssteen voorkomt. Bevestigd met ijzeren beugels op de keer- en weerstijl.

Steenburrie De bovenste, de koker omsluitende, balklaag in de kop van de wipmolen. Rust op de bovenzetel.

Steenbus In koren- en pelmolens, eertijds een stuk van een boomstam, vastgewigd in het steengat van de legger, waarop de bolspil rustte; later van ijzer, zie hoedenkasten; weer later rondgegoten ijzeren bussen.

Steen door het blik malen (*in Zaanse pelmolens*) Als de pelsteen uit elkaar springt.

Steen over en weer malen (*in Zaanse pelmolens*) Met een steen over en weer malen bedoelt men dat men beide stenen gebruikt terwijl de uitlopers achter elkaar plaatsvinden. Hierdoor houdt de molen een gelijkmatiger gang, maar de productie is wel iets kleiner dan wanneer er met twee stenen tegelijk wordt gemalen.

Steengat Gat in de ligger; hierin is de steenbus opgesloten, waarin de bolspil is gelagerd. Ook steenoog.

Steenjijn (*in Zaanse pelmolens*) Steentakel.

Steenkneppel In oliemolens. zware hefboom waarmee de kantstenen in en uit het werk werden gezet.

Steenkraan Heftuig in de vorm van een draaibare galg waarmee de looper voor het scherpen (billen) opgetild en gedraaid wordt. Onderdelen: ijzeren spindel, spindelmoer, kraanbeugels; *scheren* (steenbeugels).

Steenkuip Ronde houten bekisting om de molenstenen.

Steenlijst Regel uit de zijden van de kop, behorend tot de steenburrie.

Steenooog Gat in de ligger; hierin is de steenbus opgesloten, waarin de bolspil is gelagerd. Ook steengat.

Steenoor Bevestigd aan de as van de kantstenen, waardoor deze verstelbaar was.

Steenplankje Luikje tussen de beide maandelen van de steenkuip.

Steenraam Vierkant gebint om de steenspil in een oliemolen waarin de kantstenen draaien.

Steenreep Dik touw waarmee de steen in een standerdmolen werd opgetakeld om te worden gebild.

Steenring of meelring De houten ring om de ligger waarop de meelkuip wordt geplaatst. Ook kuipring, meelring.

Steenschijf Rondsels op de steenspil. Ook steenschijfloop.

Steenschild Veelal zinken bekleding.

Steenspil In molens met kantstenen. de spil die de kantstenen in beweging brengt. zie spil, staakijzer.

Steenwervel In molens met kantstenen, draaibare balk waarin de bovenkant van de steenspil was gevat; door de steenknepel kon deze balk worden verschoven, waardoor de kantstenen uit het werk werden gezet.

Steenwiel grote In molens met kantstenen, het door de schijfloop aangedreven grote wiel dat de kantstenen in beweging bracht.

Steenwig (*in Zaanse pelmolens*) (Gronings: *kop*) Taps toelopend stuk hout met een handvat om de steen op te zetten.

Steenzagersmolen Een fabrieksmolen, waar stenen gezaagd worden.

Steenzolder De zolder waar zich de molenstenen bevinden. Zie ook: maalzolder, molensteen.

Steigergaten Rechthoekige gaten rondom in de stenen molenromp, $\frac{3}{4}$ meter onder de bovenkant van het metselwerk, t.b.v. de steigerbouw. Meestal afgesloten door houten klossen.

Stelling Omloop van de stellingmolen, van waar de molenaar de molen kan bedienen. Synoniem: omloop, galerie, balie.

Stellingdeel of stellingplank De planken op de liggers van de stelling.

Stellingdeuren Deuren waardoor men van de zolder op de zwichtstelling kon komen, bij pelmolens waren dit er verscheidene. In Groningen zijn ze dubbel uitgevoerd.

Stellingmolen Een molen met een omloop (een stelling of balie) waarop de molenaar het kruiwerk en de vang kan bedienen en de zeilvoering uitvoeren. In tegenstelling tot de grondzeiler is dit type molen zo hoog, dat een stelling (of balie, of zwichtstelling) nodig is voor het bedienen van de wieken en het rondkruien van de kap. Zie ook: baliemolen, kruien, zeilvoering, vang.

Stellingstutten Verticale stellingschoren die op de grond rusten. Ook hoekstaander.

Stellingwipmolen Een wipmolen met een stelling. De molen Het Haantje te Weesp is een voorbeeld van dit zeldzame molentype. Zie ook: stellingmolen, wipmolen.

Stempel Stut op het einde van de vangbalk onder het voeghout. Zie ook stutten.

Stenderkast (*Zuidnederlands*) Zie standerdmolen.

Sterrewiel Een wiel met naar buiten gerichte tanden, zoals dit op de krukas (of krek) van een houtzaagmolen is bevestigd. De tanden grijpen in die van het aswiel. Woord afkomstig van vergelijking met stekelvarken. Ook varkenswiel, varken.

Steunbord In zaagmolens, bord op de zaagslee waarmee het opwippen van de te zagen balk werd tegengegaan.

Steunder (in Friesland kalf, in Gelderland beer, in de Zaanstreek burgemeester). Zware op de steunderbalk en overring liggende balk in de molenkap die de windpeluw ondersteunt, waarop de

wiekenas ligt. Deze middelste ondersteuning van de windpeluw wordt soms geflankeerd door nog twee steunders, (ook wel wethouders genoemd, al slaat die naam nergens op en is het een modern modewoord). Functie: het neergedrukt houden tot horizontaal van de overring en het dragen van de windpeluw en het overbrengen van een gedeelte van het gewicht daarvan op de ring.

Steunderbalk (in Gelderland tempelbalk, in Groningen stormbalk). Brengt d.m.v. vaste houtverbindingen verband tussen de voeghouten. Het achtereind van de steunder (tempelbalk, stormbalk of burgemeester) is onder of in de steunferbalk bevestigd. In molens waarin de lange spruit voor het bovenwiel ligt, is die tevens de steunderbalk. Komt niet voor op de binnenkruiers, daar bevinden zich de hangeniersbalken - zie aldaar.

Steunklos of vissebek Steunstuk onder de verbinding van schoor en spruit. Zie ook vink.

Steutplaat (*in Groninger pelmolens*) Een gedeelte van de ronde ijzeren plaat die als een ring op het *doodbed* ligt. Bij de *schoef* is er een los gedeelte ingezet dat versteld kan worden: dat is de *steutplaat*. Hij mag niet buiten de schoef steken en daarom kan hij door middel van houtschroeven in sleufgaten versteld worden. De zijkanen zijn daartoe evenwijdig uitgevoerd en niet, zoals bij de andere platen, naar het midden gericht. Zie ook: *doodbed*.

Stiepen Vierkant gemetselde penant, pilaar, waarop de kruisplaten van de standerdmolen rust. Synoniem: poeren, teerling, penanten.

Stijl Verticale staande balk in houten wand.

Stijve vang Vang waarbij de blokken stijf tegen elkaar zijn bevestigd. Zie ook scharnier vang.

Stinkmolen Bijnaam voor de runmolens. Het is een molen waar door veelvuldig stampen het weefsel van het laken werd vervilt zodat afzonderlijke draden niet meer te zien waren. Men noemt dit vollen. Daarbij gebruikte men in kruiken verzamelde urine van de mensen die in de buurt woonden, vandaar de naam. Zie ook: volmolen.

Stoelbalk Zie dons balk.

Stofkastje In papiermolens, uitloopreservoir van de heelstof-roerbakken.

Stofmolen Een molen waar touw en zeildoek voor molens en schepen wordt gemaakt. In een stofmolen wordt de hennep gestampt zodat de vezels die nodig zijn voor touw vrijkomen. Dit veroorzaakt veel stof. Een andere naam is hennepklopper. Zie ook: hennepklopper

Stofpijp In pelmolens, om het stof uit de pelkuip af te voeren.

Stofpomp / stuifpomp (*in Zaanse pelmolens*) Vierkante houten pijp die boven op de maanstukken of de groepluiken werd gezet en stof via een kist in het riet van de bekleding van het achtkant naar buiten afvoerde.

Stofschort Lap stof of jute zak aan de meelpijp en boven de meelbak, om het stuiven van het meel te temperen. Vaak ook aangebracht onderaan achter de kaar.

Stomp draaien (*Zaanse uitdrukking*) Bij weinig wind de molen toch laten pellen: hierdoor slijt het blik snel en wordt het stomp.

Stompe stenen (*Zaans*) Als de stenen veel van hun scherpte verloren hebben na veelvuldig rellen.

Stootgat In het wiel, ter hoogte van de kruisarmen aangebracht gat, waardoorheen met een ijzeren staaf de kam uit het wiel kan worden gestoten. Zie ook armkammen.

Stoppingen Vulstuk onder de steen van de wateras.

Stopschuif In papiermolens, schuif in de maalbakken.

Stormbalk Groninger benaming van de steunderbalk. Zie aldaar.

Stormband In standerdmolens aan trapbintzijde aan de steenbalk bevestigde en om de standerd heengaande metalen band.

Stormbint Voorzijde van de kast van de standerdmolen en wipmolen. Soms van dubbele bekleding voorzien. Ook borst genoegend.

Stormbord Onderste windbord. Ook steekbord.

Stormeindje Kleinste maat van de zeilvoering.

Stormklamp Horizontaal geplaatste klamp aan ondereind van de roedenden om de stormketting aan vast te maken.

Stormluiken Houten luiken in het voorkeuvelens.

Stormpen Draaipunt op de top van de standerd waarover de steenbalk (vaak voorzien van een brasem) draait.

Stormproef Deze proef dient in 1 minuut per zeil te kunnen worden afgelegd. Vangen, zwichtlijnen losmaken, linker onderhoektouw vast laten zitten, aangezien de wind dan al vaak achter in het zeil slaat, rechter onderhoektouw losmaken, met rechterhand zeil in het midden vast pakken, met linkerhand linker onderhoektouw losmaken, zeil achterlangs naar binnen slaan en los oprollen, klampen en vastzetten. Vervolgens het gevluucht halffrond laten draaien en het zeil op het andere end wegnemen.

Stormschild Driehoekig wolfseind aan de voorkant van de kap, vanaf de keuvelensbalk tot de nok. Vaak gepotdekseld.

Stortebed, stortbak Gedeelte van de waterloop tussen opleiding en wachtdeur. Ook vlotwerk.

Stortpunt van een vijzel Het punt waar de vijzel op het boezempeil (= bovenkant boezemwater) ligt.

Stortzolder of luizolder De zolder in korenmolens (boven de steenzolder) waar de luis zich bevindt en waar vaak het graan werd opgeslagen.

Strekel (*in Groninger pelmolens*) Lange platte stok, die aan één kant breed uitloopt. Hij dient om de *schoot* in de *schootemrner* plat te strijken, zodat de emmer bij het ophalen niet omkiept.

Streng Deel van een touw. Ook kordeel.

Strijkbalken Balken op de bintlagen waarop de zolders zijn aangebracht. Ook kinderbalken.

Strijken Strijkmolens die het water vanuit een boezem overmalen in een afwateringskanaal dat in contact staat met de zee.

Strijker of jager Een aan de zijkant van de looper bevestigde strip waarmee het ringmeel in de kuip naar de uitloop (een gat in de meelring) boven de meelpijp wordt gevoerd.

Strijker In molens met kantstenen, door de strijkers werd het maalgoed onder de stenen geschoven.

Strijkhout In de kollergang de afloper, koningsstrijker, aanstrijker en jongen.

Strijkmolen Watermolen die een boezem (derhalve niet een polder) bemaalt, 'afstrijkt', om het op een andere boezem te brengen, die, zoals in Hollands Noorderkwartier met Schermerboezem het geval is, wel een natuurlijke lozing op zee heeft.

Strijkoo Uitroep bij het ophalen van balken door de kraan van de paltrokzaagmolens.

Strijkplaten In zaagmolens, ijzeren platen aan de stijlen van de zaagramen, waarmee deze langs de neuten op en neer bewegen.

Strodok Sommige schuren bij molens en boerderijen zijn gedekt met zogenaamde mulder-pannen. Om wind en regen buiten de deur te houden, werd onder die pannen een dubbel gevouwen bosje stro geschoven, van binnen uit, een zogeheten strodok.

Stroomlijnneus Wiekverbetering, Van Bussel, Dekker.

Stroomlijnprofiel Wiekverbetering, Van Bussel, Dekker. Zinken of aluminium platen die op voorgevormde houten profielen of schenkels worden gespijkerd. Afhankelijk van de ontwerper heeft het profiel een bol en/of hol verloop.

Stropwiel Uit standerdmolens afkomstig armwiel die later is vermaakt tot wiel met vier armen die de as omsluiten. Zie ook armwiel.

Stuitblok In papiermolens, zwaar blok onder de ton van de kapperij.

Stuitneuten In molens met een kapperij, neuten op de stampers waardoor deze werden opgevangen op reebalken en de bodem niet konden bereiken.

Stut Bij Hollandse vang het plankje in de stutkast en het teenstuk.

Stutkast Ruimte onder het linker voeghout en in het teenstuk, waarin de stut is bevestigd.

Stutklamp Klamp op linker voeghout die het teenstuk op zijn plaats houdt.

Stutklos Klos in het water- of onderwiel op de punten waar de armen elkaar kruisen. Ook kaak.

Stutstaaf Staven in een schijfloop om de afstand tussen de boven- en onderplaat te waarborgen.

Stutten Op de steunderbalk aangebrachte stutten die (evt. met wiggen) onder de kruisarmen van het bovenwiel geplaatst worden als extra beveiliging bij storm. (Wijhe, Garderen)

Stutvang Andere naam voor Hollandse vang. Zie aldaar.

Stuurtoew Wordt gebruikt om het luiwerk te bedienen. Zie luien.

Stuw Een beweegbare afsluiting van een waterloop om een hoger peil te bereiken.

Sweveln (*in Groninger pelmolens*) Met behulp van zwaveldampen verduurzamen en witter maken van de gort. Dit gebeurde op de eest.

Taaie rel (*Zaanse uitdrukking*) Gebezigd voor gerst die moeilijk wil doppen, die moeilijk gepeld kan worden.

Taats Dun ijzeren lageringsuiteinde van een spil (los of vast). Draait in een taatspot op een stalen plaatje, meermalen aan het onderende van de grote spil.

Taatsplaten Zie lappen.

Taatspot Lager voor een taats.

Tafelement Samenstel van zware balken (onderling verbonden), waarmee de opgaande stijlen van het molengeraamte horizontaal werden verbonden Benaming voor de houten platen, waarin de boven- of onderuiteinden van de hoekstijlen van de houten molenromp zijn bevestigd Men onderscheidt een boven- en een ondertafelement.

Taillering Vormgeving van de romp voor betere aerodynamische eigenschappen.

Takeling Dun touw om eind van een tamp, bijv. zwichtlijn, om uitrafelen te voorkomen. Een benaaid takeling wordt toegepast op kunstvezeltouw.

Takrad Groninger benaming voor het spoorwiel.

Tand Zie kam.

Tandheugel Tandbaan o.a. soms toegepast bij de Ten Have klep.

Tandheugel Tandbaan bevestigd onder de beide sleestukken van de zaagslee in een houtzaagmolen.

Tangentieel a. met de raaklijn samenhangend; b. volgens, in de richting van de tangens; c. middelpuntvliedend. De wijze van het aanbrengen van de schoepen in een waterrad. Ca. 30graden.

Tap, tapeinde Eén van de twee uitvoeringen van de steenspil: boveinde van de steenspil die de looper aandrijft. Onderaan zit het klauwijzer. Beide zitten in een houten spil. zie ook klauwijzer, staakijzer en spil.

Tapijzer Boveneinde van de koningsspil. Ook kroon.

Tasting Bij schepradmolens, de diepte waarmee de schoepen van het scheprad in het water steken.

Teen Zie lip.

Teenstuk Bij Hollandse vang. Het onderste om het bovenwiel klemmende stuk van de vang. Bij Vlaamse vang het één na onderste stuk.

Teerdeel Door de schilders gebruikte plank op de kapzolder, die naar buiten werd geschoven en waarop men plaats nam om de onderzijde van de kap te schilderen.

Teerdeur Deur of langwerpige raam aan de Zuidoostkant van het molenlijf, waardoor de teerdeel werd geschoven, een zware, lange plank, waarop de schilder plaats nam om de onderzijde van de kap te schilderen. In sommige molens deurtje aan de bovenkant van de romp.

Teerling Vierkant gemetselde penant, pilaar, waarop de kruisplaten van de standerdmolen rust. Synoniem: poeren, stiepen; afkomstig van dobbelsteen.

Teerlingblokken Houten blokken tussen teerling en kruisplaten. Synoniem: zonneblokken.

Teers Houten balkje of ijzeren staaf dat door de lussen van een dun touw werd gestoken, dat werd gebruikt bij het borgen van de steen tijdens het omhoog takelen van de steen in een standerdmolen om te worden gebild. Wordt samen met de klamant (het dunne touw) gebruikt.

Tegel, tegelplaat Keerplaat aan het peneind van de as. Uitgevoerd in brons of steen.

Tegelsteen Arduinen plaat achter de pensteen, in de broekbalk geplaatst.

Tempelbalk, steunder of burgemeester Zware op de steunderbalk en overring liggende balk in de molenkap die de windpeluw ondersteunt waarop de wiekenas ligt.

Ten Have Molenmaker uit Gelderland, bouwde eind jaren 30 een wieksysteem als vervolg op het Bilau- en Van Rietsysteem.

Ten Have-wiekssysteem Het door molenmaker Ten Have ontwikkelde wiekverbeteringssysteem, de Ten Have remklep, waarbij gebruik werd gemaakt van een doorboorde as, spin en koppelstangen.

Teuven (*in Zaanse pelmolens*) Op de lichtstok gaan zitten en/of vangen als de molen te zacht of te hard gaat draaien: het bijregelen van de snelheid van de molen door allerlei ingrepen.

Te zak oetpellen (*Gronings*) Uit de zak pellen; werd gezegd als de tweede keer pellen (*overschillen*) van de *haalfschillen* plaats vond, nadat die eerst bij de *waaierkast* waren opgezakt en vervolgens met het luiwerk naar de pelzolder waren getakeld. Dit in tegenstelling tot het omhooggluiven naar de steenzolder, waar dan een *zoadhok* werd gevuld, dat vervolgens via een *touwoerpiep* de *pelromp* van de *veurloper* kon vullen.

Tieren De groeven tussen de strengen van een touw.

Timmerraauw (*Gronings*) Als de molen wegens herstelwerkzaamheden niet malen kan, komt hij in *timmerraauw*. De bovenste molenwiek staat dan iets voor het hoogste punt. Deze stand wordt in Groningen helaas niet meer gebruikt omdat deze lijkt op de tegenwoordig landelijk gebruikte vreugdestand. Zie ook: hakscheef. De X-stand, evt. met twee vlaggen op de wieken, was vroeger in Groningen vreugdestand.

Timmerscheef of te kort (*Zaans*) Wiekstand waarbij de molen gevangen is vóór de aankomende wiek voor de borst komt. In deze stand werd de molen gezet wanneer de timmerman een reparatie moest verrichten. Zie ook hakscheef.

Tjasker Een poldermoleentje. Eenvoudige windmolen om water weg te pompen. Gering hoogteverschil met behulp van schroefvijzel. Deze molen is met de hand op de wind te zetten. De molen heeft een lange as waaraan bovenin de wieken zijn bevestigd. Onderaan de as zit een vijzel (een schroef van Archimedes) met daaromheen een houten koker (de ton). De tjasker wordt in zijn geheel gekruidd. De tjasker komt voor in het veengebied van Friesland en Overijssel. Ze bestaan in twee uitvoeringen, nl.: boktjasker en paaltjasker. Zie ook aldaar. Ook tonmolen.

Toakel (*Gronings*) Takel. In de pelmolen hoort een vier- en een drieschijfs touwtakel aanwezig te zijn voor het ophijzen van de pelspillen en de pelstenen. Hij werd opgehangen aan het boventafelement, meestal aan een speciaal daarvoor aangebrachte oogbout. Aan het halende eind werd bij het hijsen van de pelsteen eerst 50 kg (*twij vieftig ponders*) gehangen, omdat je anders in je eentje de steen niet kon lichten.

Tonmolen Tjasker, boktjasker en paaltjasker; zie aldaar.

Toog De gemetselde kromming, de kom, waarin de vijzel draait.

Toognagel Nagel met een gat, voor opsluiting van de kammen in een wiel.

Torenmolen Een bovenkruier en tegelijk een binnenkruier met een zware cilindervormige stenen romp. Het was het eerste type stenen windmolen. In de late middeleeuwen ontwikkeld. Kleine kap met wieken, is vaak op een oude vluchttoren of op een berg geplaatst. De toren diende als bescherming in tijden van gevaar. Functie: graanmolen. Torenmolens staan in Zevenaar "De Buitenmolen", in Zeddam, beide in de provincie Gelderland in Gronsveld Limburg en de Zwaan te Lienden.

Torenstijlen of hoekstijlen De vier stijlen in de hoeken van de ondertoren van een wipmolen.

Touvoerpiep (*in Groninger pelmolens*) Toevoerpip; houten pijp met steekschuiven, tussen *zoadhok* op de steenzolder en *pelromp* op de pelzolder.

Touwsnaren Aandrijving door middel van touw (o.m. in pelmolen), doordat touw aan rek en krimp onderhevig is werden deze snaren dikwijls gespannen met rekblokken, zie aldaar.

Touwwarteling Wordt gebruikt om de poortstokken op spanning te houden. Synoniem: wurgtouw.

Transportvijzel In latere verfmolens voor het transport van de gemalen verfstoffen.

Trapbint Achterzijde van de standerdmolen en wipmolen. Ook achterbint. Zie ook stormbint.

Trapboom Bij wip- en standerdmolens. Zijbalk aan de trap, deel uitmakend van de staartconstructie, lopen van de achterzomer naar de slof. Bij oudere molens lopen ze door tot aan het midden van de hoekstijlen.

Tras Tras is fijngemalen duif- of tufsteen, een vulkanische natuursteen uit de Eifel. In de 18e eeuw was de handel in deze steen een monopolie van de stad Dordrecht. De Dordtse kooplieden hadden met de eigenaars van de Duitse steengroeven een overeenkomst gesloten, waarbij was bepaald dat dezen zich hier te lande met geen andere handelaren mochten inlaten. Alle trasmolens in ons land moesten derhalve de bonken tufsteen uit Dordrecht betrekken. Behalve de uit Duitsland ingevoerde tufsteen werd ook wel tufsteen vermalen, die afkomstig was van afgebroken tufstenen gebouwen. Zo vermaalde de Wormer trasmolen De Rietvink in 1796 en 1797 de van de

sloop van het Valkhof te Nijmegen afkomstige tufsteen. Tras levert vermengd met gezeefde schelpkalk en water een uitstekende metselspecie, die vooral gebruikt werd bij het metselen van waterbouwkundige werken, zoals kaden, sluizen en waterlopen van poldermolens, maar ook bij kelders, omdat het, onder water toegepast, zeer hard wordt. Bij gebouwen werkte men om het opstijgen van vocht in de muren te verhinderen met zogenaamde trasramen, bestaande uit acht tot tien lagen met sterke specie gevoegde klinkers, die zich deels onder het maaiveld bevonden. Thans is tras, dat zeer langzaam versteent, grotendeels vervangen door Portland-cement, maar bij restauraties en renovaties vindt het nog toepassing.

Trasmolen Een molen waar tufstenen en schelpen tot gruis en krijt en tras (metselspecie) d.m.v. stampers werd fijn gebeukt en daarna onder kollergangers tot poeder vermalen. Het werken was er vanwege het zeer fijne stof zeer ongezond. De molen d'Admiraal te Amsterdam, gebouwd in 1792, is de enige nog bestaande door wind gedreven trasmolen. Een door waterkracht aangedreven trasmolen bestaat thans nog aan de Rijn bij de vesting Ehrenbreitstein tegenover Koblenz. Zie ook: industriemolen.

Tredmolen Poldermolen waarbij in de schoepen gelopen werd om het water uit te slaan.

Trekbalk Verbindingsbalk in de kap van een standerdmolen tussen de beide daklijsten, gelegen voor de penbalk. Ook koppelbalk.

Trekblok (*Gronings*) Riemspringer; houten sleestructuur met daarin een rol waarover de riem loopt. Door via een palwiel een touwtje op te rollen, wordt het sleetje met daarin de rol aangetrokken en aldus de riem gespannen. Noodzakelijk om de slip en daarmee de snelheid van de *zifterij* te regelen.

Trekbouten In rondsels aangebrachte bouten die de boven- en onderplaat bijeenhouden.

Treklaf Lat waaraan de klepjes van de zelfzwichting zijn gekoppeld.

Trekreguleur Reguleur waarbij de schuifring om zijn as naar boven wordt getrokken. Ook gouverneur. Positief. Zie ook (due)reguleur.

Trekvang Komt alleen in de Zaanstreek en op spinnepoppen voor. Vangstelsel met een trektouw aan de vangbalk, zodanig bevestigd dat via een katrol de vangkracht kan worden versterkt. De vang wordt met een touw aan de staartbalk vastgezet.

Trekwig Wig waarmee het kussen, waarin de taats is gelagerd, op z'n juiste plek wordt geduwd, samen met de duwwig.

Tremel Kaar, romp, graanbak boven koppel maalstenen. Zuid-Nederlands woord.

Trenzelhok (*in Groninger pelmolens*) Afgescheiden gedeelte van de pelzolder onder en achter de gortzeef, waar de gezeefde en half gepelde gort (*haalfschillen*) terecht komen; wordt ook wel *haalfschilhok* genoemd.

Triem In paltrok. Balk onder zaaggrond.

Trieur In de latere pelmolens, ter zuivering van de gerst, waardoor een betere kwaliteit gort werd verkregen.

Trog Zie vijzelkom.

Trommelvang Zie vangtrommel.

Trommelvel In pelmolens, de bodem van de korenharp, zie aldaar.

Tuimelaar Hefboom aan een zelfzwichtende wiek.

Tuimelklep Vaak ook wachtdeur. Bij schepradmolens, afsluiting van de waterloop, waardoor het opgemalen water niet kon terugvloeien. Een "deur" in de waterstroom van een poldermolen (tussen voorwaterloop en stortebed). De tuimelklep gaat alleen open met de maalstroom mee, (wanneer er gemalen wordt; eindigt het malen dan valt deur door druk buitenwater dicht) waardoor wordt voorkomen dat het water weer terugvloeit in de polder. Zie ook: poldermolen.

Tuimelrijn In koren- en pelmolens, ter vervanging van de molenijzers (zie aldaar), verbeterde ophanging van de lopersteen aan de bolspil. Zie ook Engelse rijen en penntjeswerk.

Turbine In watermolens toegepast i.p.v. waterrad. Er zijn verschillende uitvoeringen.

Tussenschoot Middelste horizontale lat van het balie- of stellinghek.

Tussentafelement Komt voor bij molens met een houten onder achtkant (Marle).

Twaalfkante molen Een molen waarvan de romp uit een twaalfhoek bestaat. Vb. de Lijkermolen 1 en 2 in de Veender- en Lijkerpolder bij Rijpwetering (Alkemade).

Tweebaksharp Andere naam voor de gepelde harp, zie aldaar.

Tweede end In oliemolens, het rechtse kussen, zie aldaar.

Tweeslagkrukas Krukas in een houtzaagmolen. O.a. in de Salamander te Leidschendam.

Unster Weegtoestel. Balans met ongelijke armen. Zie evenaar.

Uitbreker Gebogen stukken hout die aan de buitenkant van de achtkantstijl is bevestigd waardoor de bekleding van de romp een gebogen vorm krijgt.

Uithaaldersbakje In oliemolens, bakje waarin het meel van de fijngestampte voorslagkoeken uit de appel- of perepot werd geschept.

Uitkuilen Bij zaagmolens, het scherpen en stellen van de zagen.

Uitlegger In zaagmolens, bovenarm van de kraan.

Uitlichten Het vergroten van de afstand tussen de molenstenen tijdens het maalproces. Ook oplichten. Zie eveneens: bijhouden.

Uitloper In pelmolens, goot waardoor de gepelde gort uit de pelkuip werd gelaten.

Uitmalen Ander woord voor het malen van graan. Oud molenaar Kelderman sprak vaak van: stuk malen, kapot malen.

Uitslag, bodemsel Groef ontstaan door het weghakken van steen in de looper. Het lage gedeelte tussen de kerven op een steen. Zie ook billen, bilsel, kerf, vijlkant.

Uitstrijken In papiermolens, het uitlopen van de halfstof uit de maalbak.

Uitmaler Een molen die water uit een polder maalt. Zie ook: inmaler, poldermolen.

UTM grid Universal Transverse Mercator-Coördinatiestelsel. Zie Zuid-Hollands molenboek.

Uitwaaisel (*in Zaanse pelmolens*) Fijne gort, na de eerste keer rellen verkregen; bevat veel gebroken korrels (werd verkocht als kippen- en eendenvoer).

Van Bussel neus, Van Busselwiek Door de molenbouwer Van Bussel ontwikkelde wiek, waarbij aan de voorzoom-zijde van de roed een gestroomlijnde metalen bekleding werd aangebracht. Zie ook stroomlijnneus, wiekverbetering, Dekkerwiek.

Van top Met vol zeil draaien.

Vang Een onderdeel om een molen tot stilstand te brengen. Het is een rem, die aangebracht is om het aswiel, dat daarom ook wel vangwiel wordt genoemd. Een ander woord voor vang is prang of praam. De vang van een molen is de rem van een molen. Om het hoofdwiel van de bovenas (de as bovenin de molen waar de wieken ook aan zijn gemonteerd) zit een band van houten blokken die door middel van een zware hefboom (vangbalk) strak getrokken kan worden. Deze slippende beweging doet de molen tot stilstand komen. Zie ook: Hollandse en Vlaamse vang, blokvang, hoepelvang, prang, vangtrommel, met klink, met kram en duim. Synoniemen prang of praam.

Vangbalk Zware balk, scharnierend in de ezel bevestigd en wordt opgehangen aan een haak, of op een duim, of op een klos

Vangen met de staart Wanneer je niet meer kunt vangen, bijv. bij breuk van een vangonderdeel, dien je ruimend te kruien en daarbij steeds te bezetketting iets te laten vieren. Eventueel werken met een derde ketting (roedeketting).

Vanghaak Zie haak of klink.

Vangketting Een ketting waarmee men de vangstok naar beneden kan trekken, zodat de vang in werking treedt. De wieken komen daardoor tot stilstand. In het noorden is, ter verbetering van de grip, het ondereind voorzien van houten kralen. Zie ook: vang, vangtouw.

Vangstok De stok waarmee de vang (de rem) wordt bediend. Door de vangstok omlaag te trekken treedt de vang in werking en komt de molen tot stilstand. Een ander woord voor vangstok is wipstok. Vaak zijn ze voorzien van een rondgaande beschildering het "prinsjeswerk". Een binnenkruier en een molen met een vangtrommel heeft er geen. Zie ook: wipstok, vang, vangtouw, vangketting.

Vangstukken De delen van de vang om het bovenwiel, opgebouwd uit 4 - 5 stukken, blokken kromgegroeid wilgehout, die met maanijzers aan elkaar zijn gekoppeld en een rondgaand geheel vormen, al dan niet scharnierend. T.w. sabel- of lendestuk, kopstuk, schouderstuk, teenstuk en buikstuk.

Vangtouw Een touw waarmee men de vangstok naar beneden kan trekken, zodat de vang in werking treedt. De wieken komen dan tot stilstand. Zie ook: vang, vangketting.

Vangtrommel of vangrol Een onderdeel waarmee de vang wordt bediend. Het vangtouw rolt over een houten trommel; een aparte ketting of kabel is verbonden met de vangbalk. Het vangtouw loopt via de roosterhouten over een schijf aan de spantring en van hier langs het molenlichaam naar beneden.

Vangwiel Het aswiel in een standerdmolen.

Vangwielkje Wielkje op een tjasker waarover de band van de vang loopt.

Van Rietsysteem Een door molenmaker Van Riet ontwikkeld wiekverbeteringssysteem. Vb. op vier enden de ronde stenen beltmolen te Nispen

Varken Een handveger zonder steel, wordt in oliemolens gebruikt.

Varkenswiel, varken Een wiel met naar buiten gerichte tanden, zoals dit op de krukas (of krek) van een houtzaagmolen is bevestigd. De tanden grijpen in die van het aswiel. Woord afkomstig van vergelijking met stekelvarken. Ook sterrewiel.

Varkensreuzel Ongezouten en ongesmolten voor de zware bovenas .

Veerzager, verenagers Een kleine houtzaagmolen op een schuur geplaatst, waar "veren" worden gezaagd. Veren zijn dunne latjes waarmee men kieren tussen vloer en zolderplanken dicht maakte. De veerzager werd ook wel "lattenpikker" genoemd. Zie ook: lattenpikker, houtzaagmolen.

Verbusseld Zie Van Busselneus.

Verdekkerd Zie Dekkerwiek.

Veer Houten latje op roe en/of achterzoom waar het rechter- en/of linkeronderhoektouw op wordt belegd.

Veren Dunne latjes waarmee men kieren tussen vloer en zolderplanken dicht maakte.

Veren De uiteinden van de schoepen van een waterrad.

Veld Vlak tussen twee kantstijlen, gevuld door veldkruizen. Ware en valse velden.

Veldkruis Kruislings aangebrachte balken tussen de (acht)kantstijlen. Kruisgebint.

Veldregel Horizontale balk in gedeelte van de romp van de achtkant tussen twee opeenvolgende stijlen.

Veldstijl Verticale balk in de achtkant van de romp van de achtkant tussen twee opeenvolgende stijlen en geplaatst door de kruispunten van de veldkruizen.

Velg Ringen (voorvelg, achtervelg) van iepenhout op het wiel waar doorheen de kammen worden gestoken. Verbreed het bovenwiel waardoor een groter aangrijpingsvlak voor de vang ontstaat.

Vellingrand Rand van het wiel waarin de kammen zijn gestoken.

Ventiwieken Wiekverbeteringssysteem dat ontwikkeld is door Bilau. Vb. te Norg.

Verbreedsellatten Houten strippen aan de zijkant van de schoepen van het scheprad.

Verbusseld De roeden voorzien van Van Bussel-wieken.

Verdailbred (*in Groninger pelmolens*) Plat bord onder de *romp* van de *zifterij* naar beneden aflopend en met opstaande randen, waar de gort eerst op valt. Het *verdailbred* beweegt met de zeef mee en verdeelt aldus de korrels over de volle breedte van de zeef. De afloop is verstelbaar in hoogte.

Verfhoutmolens Aanvankelijke verfmolens, die nog uitsluitend verfhout vermaalden.

Verfmolen Een molen, waar men de poedervormige pigmenten voor de verfindustrie maakt. In de molen De Kat aan de Zaanse Schans kan men zien hoe het bereidingsproces verloopt. Tevens is er een winkeltje waar talloze kleurstoffen te koop zijn.

Verhaegeroede IJzeren geklonken roede vervaardigd in de fabriek van de Belgische firma Verhaege uit Ruddervoorde.

Verhangmalen Door het uitslaan van grote hoeveelheden water is bij de molen het peil lager dan verderop; er is dus verschil in hoogte tussen het peil in de achterloop en in de polder. Oorzaak vaak dichtgegroeide waterlopen.

Verhefstoel In papiermolens, plaats waar de vellen papier na de eerste persing werden omgelegd.

Verleestafel In papiermolens, tafel waarop de droge vellen papier werden nagezien.

Verval Het verschil in het waterpeil tussen de bovenstroom en benedenstroom.

Verzijgkasten In papiermolens, bakken waarin de halfstof (ook de heelstof) werd bewaard.

Vestelingen Lussen aan het voorlijk van het zeil. Ook: litsen.

Vetkamers Kamers tussen de drie neuten, bij de latere metalen steenbussen, ter smering van de bolspil.

Viergang Een molengang bestaande uit vier molens (getrapte bemaling van vier niveaus). Beroemd en uniek is de molenviergang te Aarlanderveen. Zie ook: molengang.

Vijlbank Op het platform van paltrok, bank waarop de zagen werden gescherpt.

Vijlkant Scherpe kant in het scherpstel op de steen waar het graan wordt vermalen. Ook maalkant. Zie ook billen, bilsel, kerf, uitslag.

Vijzel Een houten of ijzeren spil (as), waaraan een soort kurkentrekker is bevestigd. Diagonaal onder een helling van 22 tot 30 graden geplaatst. Door middel van een vijzel maalt een poldermolen of een tjasker het water omhoog. Een andere naam voor vijzel is "schroef van Archimedes". Zie ook: schoep, tjasker, poldermolen.

Vijzelbalk Houten kern (as) van de vijzel, waaromheen zich meestal 3 spiralen slingeren.

Vijzeldiameter 2 maal de afstand, loodrecht gemeten, tussen hartlijn van de as en de buitenkant van de schroefgang, dus de diameter van de gehele vijzel.

Vijzelkom Omhulling van de vijzel, aanvankelijk van hout, later gemetseld en ook in beton uitgevoerd. Ook trog.

Vijzelwiel Het vijzelwiel zit bovenaan de vijzelbalk en wordt aangedreven door de onderbonkelaar.

Vilten ook vilden In papiermolens, werden tussen de natte vellen gelegd voor het papier werd geperst.

Vink Steunstuk onder de verbinding van schoor en spruit. Houten of stenen steunpunt voor de schoren van de stelling. Is in de buitenmuur aangebracht. Ook steunklos of vissebek.

Vissebek Vink.

Vlaamse kap Bij een Vlaamse kap is het voorkeuvelens even hoog als het achterkeuvelens. Het wolfsdak ontbreekt dus. Komt in Nederland alleen in IJzendijke (Zeeuws-Vlaanderen) voor.

Vlaamse vang Opgebouwd uit 4 - 6 stukken, blokken kromgegroeid wilgehout, die met maanijzers aan elkaar zijn gekoppeld en een rondgaand geheel vormen, al dan niet scharnierend. Zie: vang, Hollandse vang, blokvang, hoepelvang.

Vlerken, vleugels Ribben aan een insteek askop.

Vlieger Lange driehoekige borden, die aan de toppen van de wieken, naast de bestaande borden konden worden aangebracht om de molen bij zwakke winden een groter windvangend oppervlak te geven, waardoor toch gemalen kon worden. Kwam o.a. voor bij de wipmolens van Spengen en Kockengen.

Vloeren Het vlakhakken van de onderkanten van pelstenen.

Vloke gort (*in Zaanse pelmolens*) Gort met een fijne korrel die weinig over de stenen is geweest.

Vlucht De afstand tussen de uiteinden van één molenroede. Je kunt ook zeggen de afstand tussen de uiteinden van twee wieken. De vlucht van de molen is de afstand in meters van de ene wiektop naar de top van de tegenoverliggende wiek. De vlucht is dus tweemaal de wieklengte. De vlucht wordt als algemene maatstaf gebruikt bij de onderverdeling van molens in grootte. De meeste molens in Nederland hebben een vlucht variërend tussen 22 en 28 meters.

Voegburrie Bij een wipmolen. Basis van de kop, bestaande uit voeghouten met kalven, de voor-, midden- en achterzomen en de waterlijsten. Ligt op de onderzetel. Zie ook steenburrie.

Voeghout, voegbalk Basisbalk. Verbinding tussen het voorgedeelte van de molenkap met het achterste gedeelte. Linker en rechter voeghout. In standerdmolen: burrie.

Voeghoutenkruiwerk Een sleep- of schuifkruiwerk waarbij de voeghouten in de kap over de kruiring (de kruivloer) wordt rondgekruid. Zie ook kruiwerk, Engels kruiwerk, rollenkruiwerk.

Voering Bekleding op de buitenomtrek van de vang, waarmee wordt voorkomen dat plooiën en velgen slijten tijdens het vangen. Deze voering kan van ijzer of hout zijn, bijv. een ingezaagde

krom afgewerkte eiken plank, gebogen om het bovenwiel i.p.v. belegstukken, waarom de wilgehouten vangstukken grijpen. Ook hoep.

Volmolen In een volmolen wordt gevold. Vollen is het bewerken van wollen weefsel tot een dichte massa door het langdurig te stampen. Het wordt dan vilt. Bij het vollen gebruikte men urine die verzameld werd in stenen kruiken, vandaar ook de bijnaam stinkmolen. Zie ook: stinkmolen.

Vol zeil Met geheel uitgerold zeil draaien.

Vonderbalk Zie pasbalk.

Vorbijliggend De wijze waarop het scherpsel op de stenen is aangebracht. Zie bilsel, scherpsel.

Voorbril Is samen met de achterbril bevestigd aan de hangbomen, ertussen is de kruilier bevestigd.

Voorhangen van de zeilen Het op de wieken aanbrengen van de zeilen.

Voorkalf Balk tussen de voegburries aan de voorkant van de zetel.

Voorkeuvelens Voorkant van de kap. Zie: achterkeuvelens.

Voorlijk Voor de roed staande het touw aan de rechterzijde (roezijde) van het zeil.

Voorlopen (*in Zaanse pelmolens*) Vierde reis, vijfde reis en zesde reis gebroken parelgort.

Voormolen Het grootste maalkoppel in een standerdmolen – boven de standerd gelegen, wordt direct via steenspil en voorvelg van het bovenwiel aangedreven.

Voorraam In zaagmolens, het voorste zaagraam.

Voorslag In oliemolens, de inrichting waarin het vermalen zaad voor de eerste maal geperst werd.

Voorslagsblok In oliemolens, de "laad" van het voorslag.

Voorslagsbuul In oliemolens, wollen zak waarin het voorslagsmeel werd geperst.

Voorslagshaar In oliemolens, zie haren, de voorslagsharen waren breder dan naslagsharen.

Voorslagskoeken In oliemolens, de van het voorslagsmeel geperste koeken.

Voorslagslade In oliemolens, zie laad.

Voorslagsmeel In oliemolens, het door de kantstenen gemalen zaad.

Voorslagsmeelbak In oliemolens, hardhouten bak waarin het voorslagsmeel werd verzameld.

Voorvelg De velg aan de voorzijde van het bovenwiel.

Voorwaterloop Waterloop uitkomend op de boezem. Ook buitenwaterloop.

Voorzomer Balk in het stormbint van de standerdmolen.

Voorzoom Voorzijde gerekend naar de draairichting van de wiek; tussen voorzoom en roe bevinden zich bij de Oudhollandse wiek de windborden.

Vork Onderdeel van een Vlaamse of Hollandse vang, om deze te geleiden.

Vorkstut Steun aan de kapbalken om het zijdelings bewegen van de vang te beletten.

Vorst Hoogste horizontale balk van het dak. Synoniem: nokbalk.

Vreten Bij een onjuiste afstelling van de kammen en staven ten opzichte van elkaar beschadigen ze elkaar = vreten.

Vreugdestand Vreugde in het gezin van de molenaar (huwelijk, geboorte, etc.) wordt ook nu nog aangegeven met deze stand, die wordt verkregen door de "aankomende" wiek vlak voor het laagste punt op te vangen en vast te zetten. In het "aankomende" zit de vreugde, de verwachting. Er zijn regionale verschillen, in Brabant wordt de wiek juist aan de andere zijde vastgezet. Zie ook rouwstand, een roede voor de borst, overhek.

Vuisten In oliemolens, uitsteeksels aan heien en stampers, die door spaken aan de as werden opgetild.

Vuister (ook wel foester) Een stookplaats (onderscheiden in voorslags- en naslagsvuister) waarop het meel voor het persen wordt verwarmd gemetseld van vuurvaste steen. Zie ook: oliemolen.

Vulklos Plaat voor tussen de spouwarmen.

Vulpunt van een vijzel Het punt waar het begin van de schroefgangen van een vijzel met de bovenkant van de vijzelbalk op het polderpeil (= bovenkant polderwater) ligt.

Vulstukken, boshout Houten blokken waarmee de as in het spiegelgat van het bovenwiel wordt opgesloten en met 16 wiggen (8 voor en 8 achter) of keggen wordt vastgezet.

Vuren Houtsoort. Groeiplaats: geheel Europa, Noord-Siberië. Hoofdkleur: witgeel. Volume gewicht: 0,45. Bijzondere eigenschappen: zacht, vrij vast, weinig hars. Toepassing: het meest toegepast heipalen, allerlei binnenwerk, buitenwerk in de verf, bekistingen, stelhout en emballage, scheepsbouw (binnenbetimmering, sloepen en buikdenning).

Vuurplanken Boven het bovenwiel aangebrachte beplanking om het riet tegen vonken te beschermen bij het vangen.

Waaier In weidemolentjes, strijkt het water uit het kuipje. Ook roerom.

Waaierij In pelmolens, inrichting waarin het eerste afpelsel van de gerst voornamelijk doppen - werd uitgewaaid.

Waaierkast (*in Groninger pelmolens*) (Waaierij, wanmolen) Afgesloten houten kast met daarin een groot schoepenrad, dat een luchtstroom onder de uit de *görtpiepm* gortkorrels door blaast. Hierdoor worden ze gesorteerd op gewicht. De lichtste delen (*blom*) en de *dòpm* komen neer in het waaierhok of dophok. De waaier wordt meestal aangedreven met een riem, of vroeger door middel van een touw, vanaf de bolspil van de *noaloper*. De waaier zelf bestaat uit zes houten schoepen die op een zeskante houten as gespijkerd zijn. De as is aan de uiteinden voorzien van een stalen

pen die in pokhouten lagere draait. Soms is er nog een extra pijp (*dustpiep*) op de waaierkast aangebracht om het stof uit de *dustgroup* van de pelstenen weg te zuigen. Dit gebeurt door de aanvoer van de lucht voor de waaier via deze houten koker vanaf de *dustgroup* naast de *schootemmers* te laten plaatsvinden. In de *waaierkast* zijn schuiven aangebracht, waaruit de kant en klare gort op gewicht gesorteerd kan worden opgevangen.

Waaierzolder (*in Groninger pelmolens*) Zolder waar de *waaierkast* is opgesteld: de zolder onder de pelzolder.

Waaikerven (*in Zaanse pelmolens*) De uitgehakte gedeelten van de pelsteen. In de Zaan zijn het er zes, die met kerfijzers worden verstevigd aan de omtrek van de steen. Ze zuigen lucht aan en blazen die naar buiten, zodat de gerstkorreltjes daarop blijven zweven tussen het pelblik en de steen.

Waaispant Het waaispant is in standerd- en wipmolens het achterste uitstekende spant van de kap, dus het bovenste gedeelte van het trapbint. Hiertegen is veelal de luikap of koekkoek geplaatst.

Wachtdeur Bij schepradmolens, afsluiting van de waterloop, waardoor het opgemalen water niet kon terugvloeien. Een "deur" in de waterstroom van een poldermolen (tussen voorwaterloop en stortebed). De wachtdeur gaat alleen open met de maalstroom mee, (wanneer er gemalen wordt; eindigt het malen dan valt deur door druk buitenwater dicht) waardoor wordt voorkomen dat het water weer terugvloeit in de polder. Zie ook: poldermolen.

Wachtkozijn Dient om de wachtdeur tegen te houden. Bestaande uit slagstijlen en slagdorpel.

Wafel Kortere hek- en zoomlat in het bovineinde van het hek. Dubbel en enkel.

Wagenschot Produkt van de wagenschotzagers, op straal gezaagd eikehout, gebruikt in vroegere binnenbetimmeringen.

Wagenschotzagers Een wat lichter uitgevoerde houtzaagmolen.

Walmolen Een hoge korenmolen die op een stadsmuur werd gebouwd. In Zwolle rest nog de molenromp van een walmolen op de Jufferenwal. Zie ook: korenmolen.

Walpen Cylindrisch uitsteeksel voor aan de molenas, gebruikt bij het afdraaien van die gedeelten van de as die rond moeten worden gemaakt.

Wanwichtig De roeden zijn niet gelijke zwaar. Dit is op te merken wanneer het gevluicht bij windstilte, na enig heen en terug draaien steeds in dezelfde stand blijft staan.

Warme schepperij (*in Zaanse pelmolens*) Jacobs ladder, van bekere voorziene riem, die de gort na het pellen omhoog haalt en stort op de gepelde harp of tweebaks harp.

Wartel Touw met stokje; o.a. aangebracht tussen de beide poortstokken, om deze op spanning te houden. Het touw is d.m.v. het stokje gewarteld.

Wasgoten In witpapiermolens. goten waardoor het vuil uit de papierstof met water werd weggespoeld.

Waskommen In volmolens, kommen waarin het laken voor de tweede maal werd gevold, onder toevoeging van water, waardoor het bij de eerste bewerking toegevoegde vuil wegspoelde.

Wasvorm In papiermolells, schuif niet kopergeas in de wasgoten, waardoor de papierstof werd tegengehouden en water en vuil wegspoelden.

Wassen In papiermolens, zie wasgoten en wasvorm.

Wateras In schepradmolens, de as van waterwiel en scheprad.

Waterbak In papiermolens, waterreservoirs boven de maalbakken.

Waterbord Bovenste afdekking van de rietbedekking om het boventafelement.

Waterbuffer Extra ruimte, bijv. een vijver, waarin een teveel aan water kan worden opgeslagen. O.a. aanwezig bij de Groenveldse Molen (ZH).

Waterhol Uitholling in de bovenas om te voorkomen dat er water naar binnen loopt.

Waterlijst Verbindingsbalk tussen de hoekstijlen aan de onderzijde van een standerd- en wipmolen.

Waterloop Bij watermolens, de gemetselde muren waartussen het water naar de molen werd gevoerd. Voorwaterloop: van wachtdeur naar buitenwater. Achterwaterloop: van polder naar opleiding.

Waterloopdek Bij watermolens, de afdekking van de waterloop.

Water-opvoermogelijkheden Waterrad: poldermolen, wipmolen, spinnekop. Vijzel: poldermolen, wipmolen, spinnekop. Koker: tjasker. Waaier: weidemolen.

Watermerk Door middel van fijn kopergeas aangebracht' handelsmerk in papier.

Watermolen Een molen die aangedreven wordt door waterkracht. Het water zet een schoepenrad (molenrad, scheprad) of turbine in beweging, waardoor de maalwerktuigen (bij een korenmolen) in beweging worden gezet. In het Westen van ons land verstaat men onder een watermolen een poldermolen. Een watermolen noemt men een waterradmolen. In polderland: maalwerktuig voor peilbeheersing. Zie ook: schoep, onderslag-, middenslag-, bovenslagwatermolen.

Waterpeluw Balk waarop de steen ligt waarop de hals van de vijzel draait.

Watervluchtmolen Een gecombineerde molen. De molen wordt aangedreven door water- of door windkracht. Er wordt normaal op de wind gemalen, maar op windloze dagen wordt het waterrad in werking gesteld. In het Duits grensgebied in Hüven staat zo'n molen.

Waterwiel Het grote kamwiel van een watermolen met scheprad. De as, wateras genoemd, loopt door in het waterwiel. In schepradmolens, het wiel aangedreven (via een schijfloep) door de grote spil, de as van dit wiel was ook de as van het scheprad. Ook onderwiel. Diameter 5 à 6 meter.

Weeg Beplanking, vaak gepotdekseld, gedeelte tussen voet en onderste gedeelte van de achtkant. In Noord-Holland direct tegen de achtkantstijlen bevestigd. Getrapte weeg: overnaads getimmerde houten wand. Zie ook: potdekselen, boeiing.

Weegband Schuinstaande stijl in een standerdmolen, om het scheluwtrekken te voorkomen.

Weekkasten In verfmolens, gemetselde kasten waarin men het vochtig gemaakte verfhout, voor de vermaling, lange tijd liet gisten.

Weerstijl Vormt samen met de keerstijl de verticale opsluiting van de bovenas in het voorkeuvelens. Werd vroeger naar binnen toe uitneembaar bevestigd.

Wegen (*in Groninger pelmolens*) Heen en weer bewegen van de pelsteen tijdens het omhoogtakelen en langzaam op de kant zetten. Hierdoor loopt de steen langzaam naar het midden van het *doodbed* toe.

Wegzetten Het na het malen aftuigen en vastzetten van het gevluht; meestal in de "roede voor de borst-stand" en de molen zo achterlaten dat alles stormbestendig en brandveilig is. Daarbij wordt de dwarse roe zo neergezet dat deze op de binnenwand van het roedgat in de askop rust (ijzer op ijzer) en niet op de wiggen.

Wei Gebruikt in mosterdmolens.

Weidemolentje Kleinste poldermolen. De aanbrenger is een kleine molen, die dient om een niet te groot laag gelegen stuk land droog te malen. Aan de achterzijde van de draaibare kop zit een grote windvaan. Hiermee stelt hij zichzelf in de richting van de wind. Naam, soms gebruikt voor het weidemolentje (petmolentje). Ook aanbrenger.

Wentelas Pendant van de bovenas, nu onderaan de grote spil, vnl. in oliemolens en papiermolens. Horizontale as voorzien van 26 grote gaten voor de nokken (spaken), die de stampers en heien optillen, waardoor deze door hun eigen gewicht naar beneden vallen. Ca. 8 meter lang en 70 à 80 cm in het vierkant. Op de twee plaatsen waar hij rond moest zijn, de halzen, werd hij van schenen voorzien. Bleef vierkant op de plaats waar het wentelwiel werd bevestigd en werd voor de rest 32 kantig uitgevoerd.

Wentelwiel Wiel op de wentelas, aangedreven vanaf de grote spil door het onderbonkelaar.

Werkhuis In papiermolens, ruimte waarin o.m. de schepkuipen waren ondergebracht.

Werkstand Stond de molen voor korte tijd stil, dan werden de wieken horizontaal en verticaal gezet (één roede voor de borst), zodat het werk zo vlug mogelijk hervat kon worden. Ook ruststand.

Werk verhangen (*in Zaanse pelmolens*) Als er gewisseld moet worden tussen het lome werk en het krappe werk en omgekeerd.

Werkzijde De andere kant van de kam waar de beet zit. Zie ook drukzijde.

Wervel Draaibaar houten klampje ter bevestiging of afsluiting van luiken, deuren, etc.

Wieg Een zuidelijke benaming voor bovenschijfloop.

Wiek De helft van een roede, waarvan de molen er twee heeft. Een molen heeft dus vier wieken. Een wiek is aan een kant voorzien van een hekwerk, waarvoor de zeilen gespannen kunnen worden. Zie ook: zeil, roede.

Wiekenkruis Zie gevluucht.

Wiekenas De as waaraan de wieken van een molen vastzitten. Hij wordt ook molenas of bovenas genoemd. Zie ook: wiek, bovenas, molenas.

Wiekstanden Posities waarin het gevluucht kan worden weggezet, zoals: voor de borst, overhek, in de vreugd, in de rouw, hakscheef of kreupel, te kort of timmerscheef, mooi gezet etc. Zie ook vreugdestand, rouwstand, een roede voor de borst, overhek.

Wiekssystemen De wijze waarop de wieken zijn opgetuigd, bijv. dwarsgetuigd, Oudhollands en de systemen van de wiekverbeteringen. Zie aldaar.

Wiekverbetering Door Bilau, Van Bussel, Dekker, Van Riet, Ten Have en Fauël ontwikkelde verbeteringen t.b.v. het gevluucht.

Wiel Onderdelen: kruisarmen, spouwarmen, plooiën, velgen.

Wig, leidzame Een leidzame wig is een zeer schuin aflopende wig. Synoniem: keg, kiel.

Wijfelaar Kolderstok, drijfstaag tussen krukas en zaagraam.

Wikkelmachine Eerste zeer eenvoudige papiermachine, geplaatst in enkele latere papiermolens.

Wilgen Houtsoort. Groeiplaats: Europa. Hoofdkleur: lichtbruin. Volume gewicht: 0,45-0,55. Bijzondere eigenschappen: zeer zacht, fijn van nerf, taai, goed splijtbaar. Toepassing: klompen, mandenmakerij, rijshout, stelen, cricketbats. Wordt in molens gebruikt voor de vang.

Wimpel Lange smalle vlag; waait vaak uit de kap van de molen ten teken dat de molen open is.

Windas Een werktuig waarmee men een molen kan kruien. Standerdmolens worden vaak gekruid met een zware, houten windas. Zie ook: standerdmolen, kruien, kruipaaltje.

Windbord Afneembare borden aan de rechterkant van de roede. Wanneer de molen draait zonder zeilen maar wel op de kracht van de windborden 'loopt' de molen 'op blote benen'. Omstreeks 1630 zijn de windborden uitgevonden.

Windbrief Een soort vergunning tot het bouwen van een molen. De windbrief gaf een omschrijving van de voorwaarden waaronder de bouw van de molen werd toegestaan. Ook werd in de windbrief het bedrag dat jaarlijks als windpacht moest worden betaald vastgesteld.

Winderij In zaagmolens, inrichting om de in het water liggende balken tot op de zaaggrond te hijsen.

Windkoppel Kruihaspel met twee doorgaande spaken. (Alphen aan de Maas).

Windluiken Zie stormluiken.

Windmolen Een door de wind aangedreven molen. Er bestaan veel soorten windmolens, zoals de standerdmolen, de wipmolen, de spinnekopmolen, de weidemolen of aanbrengrer, de tjasker, de paltrokmolen, de torenmolen, de stellingmolen.

Windpeluw Zwارة houten balk aan de voorkant van de molenkap op de voeghouten. Op de windpeluw, of windpeul rust de halssteen, waarin de bovenas van de molen draait.

Windrecht In het Oudnederlands recht de uitsluitende bevoegdheid tot het exploiteren van windkracht. Na het verdwijnen van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden afgeschaft.

Windroos Een veelwielig klein molentje dat achter op de kap van een molen zorgt voor het kruien van een molen. De enige molen in Nederland die zich zelf kruit, staat in Nijeveen bij Meppel. Zie ook: kruien, zelfkruier.

Windvaan-staart Een driehoekig houten blad aan de achterkant van een weidemolentje, waardoor deze zelfkruierend is. de plaatsing van de windvaan is - van achteren gezien - behoorlijk links van het midden, waardoor wanneer de molen ruimend om wil, dit wordt gecorrigeerd. Zie ook: weidemolentje, aanbrenger, zelfkruierend.

Winnoo Uitroep in zaagmolens bij het ophijsen der te zagen balken.

Winsing (*Zaans*) Zie biljoening.

Winterzeilen De twee donkerrode en twee okergele zeilen waarmee de molens 's winters maalden.

Wipmolen, kokermolen Molentype afgeleid van de standerdmolen; meestal watermolen. Werktuig niet in bovenhuis, maar beneden. De wipmolen dankt zijn naam aan het "wippen" (schudden) van de molen tijdens het draaien. De meeste wipmolens zijn poldermolens. Een klein type wipmolen wordt spinnekop genoemd. Zie ook: wipwatermolen, spinnekop, poldermolen.

Wipstellingkorenmolen Industriemolen uitgevoerd als wipmolen, waarvan er vroeger ca. 75 zijn geweest. Nu zijn alleen nog 't Haantje te Weesp en Nieuw Leven te Hazerswoude over.

Wipstok Een ander woord voor wipstok is vangstok, vaak zijn ze voorzien van een rondgaande beschildering "prinsjeswerk". Komt op sommige wipmolens en standerdmolens voor als binnenwipstok. Een binnenkruier en een molen met een vangtrommel heeft er geen. Zie ook: vang, vangstok.

Wipwatermolen (middenkruier) Lijkt op een standerdmolen maar heeft een korter molenhuis. Het onderste deel is altijd gesloten. Een variant is de 'spinnekop'. Functie: het oppompen van water. Deze molen komt voor in veengebied van Holland en Utrecht. Ook wipmolen, kokermolen.

Woagholt (*in Groninger pelmolens*) Trapse wig: houten wig met handvat, waarbij de trapjes enigszins rond zijn afgewerkt. Dient als 'afzet' voor de koevoet bij het omhoogknippen van de pelsteen, die dan op *koppen* wordt gezet.

Wolfje Kleine steenmaat - 101 cm. Verbastering van Zwölf.

Wolfsbalk In wipmolen: bovenste regel van het trapbint van de kop. Ook achterbalk. In achtkant: achterkeuvelensbalk.

Wolfsdak Het schuine dak van de kap boven het achterkeuvelens. Zie ook Vlaamse kap.

Wolfskeeper Balk boven het voorkeuvelens gaande naar de nokbalk.

Woutertje Borglatje om het losraken van wiggen te voorkomen.

Woutermannetje Zie woutertje.

Wrijfklamp Smeerklos aan de keerstijl.

Wroeter In papiermolens, de vierde stamper van de kapperij, waardoor de op de bodem van de ton vastgekoekte massa werd omgekeerd.

Wrijfklamp Een tegen de keerklamp bevestigde klas die het evt. naar rechts rollen van de bovenas moet voorkomen. Ook keerklamp.

Wrijver In papiermolens. het vlakke gedeelte tussen de groeven in de schenen van de maalrol.

Wuifelaar Algemene naam voor een door een kruk aangedreven drijfstang; oorspronkelijk weifelaar naar de als het ware "aarzelende" beweging van deze drijfstang. Ook kolderstok; een soort drijfstang in een houtzaagmolen, die de krukas verbindt met het zaagraam.

Wuifelaar (*in Zaanse pelmolens*) Stevige houten of stalen plank, verbonden aan de krukas van de harp Zie ook: gortharp.

Wuiven, in de wuif leggen (*Zaans*) D.m.v. zeilstanden overbrengen van berichten.

Wurgtouw Touwwarteling waarmee de poortstokken op spanning worden gehouden.

Zaadwagen In oliemolens, lange smalle wagen op tafelhoogte, waarmee het zaad naar de pletterij werd gereden.

Zaaggrond De werkvloer in zaagmolens.

Zaagramen Ramen waarin de verschillende, nauwkeurig op afstand gestelde zagen, zijn gespannen.

Zaagslee In zaagmolens, samenstel van balken waarop de te zagen balk over de zaaggrond en door de zaagramen wordt geleid.

Zaagzolder, zaagvloer De vloer in een zaagmolen waar het hout wordt gezaagd.

Zaagtand, muizetand Metselverband van de stenen aan de bovenzijde van de romp.

Zaam Tijdelijke windflauwte. Bij een vlaag maalt de molen hard, waardoor in een zaam de zeilen gaan klapperen door de nog grotere snelheid.

Zaans papier **Zaans bord** Produkt van papiermolens, waarbij verschillende lagen papier tot een dikte van soms 5 mm met elkaar waren vervilt. Zaans bord of kardoes.

Zak De holle lijn van de achterzoom in het gevluicht bij pelmolens. Deze was groter dan bij de andere molens. Hekbreedte 170 cm, voorzooombreedte 85 cm.

Zakkenbank Zie bok.

Zandbak, grote Bij papiermolens, met schelpen en zand gevulde bak waarin het vele benodigde water van verontreinigingen werd ontdaan.

Zandsteen of Rembrand Korensteen van een betere kwaliteit zandsteen. Natuurprodukt, wordt voor het vermalen van graan echter niet meer gebruikt. Wel voor het pellen van gerst tot gort.

Zeeg Holle loop van de hekken van een molenwiek of de mate waarin het hekwerk terugwijkt t.o.v. het draaivlak en de daaraan gekoppelde voorwaartse stand van van de windborden. Men spreekt van een diepe of een vlakke zeeg. Zie ook: schoot, porring, winsing, biljoening.

Zeemmolen Een molen waar onder toevoeging van olie of traan, leer soepel gemaakt wordt. Zie ook: runmolen.

Zeeuwse kleuren Onderachtkant geel. Molen staat op poeren.

Zeil Het doek dat over het hekwerk van de wieken wordt aangebracht (voorhangen). Vroeger waren ze van hennep gemaakt, tegenwoordig van sterk katoen. Zeilen worden gebruikt om bij weinig wind toch de wieken te laten draaien. Zie ook: zeilvoering.

Zeilarm Voor de bevestiging van het zeil op de binnenroede zit er dwars op de buitenroede een houten balk waaraan de zeilketting wordt bevestigd. Zie ook zeiloog.

Zeilen De zeilen worden op de wieken gespannen om zodoende het windoppervlak (drukoppervlak) te vergroten. Door middel van diverse touwen kunnen de zeilen in 6 verschillende posities op de wiek uitgerold worden, elk met hun specifieke oppervlak. Een van de taken van de molenaar bij het starten van zijn werkdag is dan ook het voorleggen van de vier molenzeilen.

Zeilketting Bevestiging tussen linker hoek van het zeil en de zeilarm.

Zeilklamp of slingerklamp Korte en lange balkjes aan achterzijde van de enden (bij fokwieken aan voorzijde) waarachter het opgerolde zeil wordt geklampt.

Zeiloog Voor de bevestiging van het zeil op de buitenroede zit er op de binnenroede een oog. Zie ook zeilarm.

Zeilrail of schuifijzer Bevestigingsrail aan de bovenzijde van het hekwerk, i.p.v. een zeilketting aan de roe en zeilarm. Komt veel op zuidelijke molens voor.

Zeislag Doet zich voor a. bij onregelmatige wind; b. bij ruimend of te zeer met de kop op de wind staand; c. wanneer de wind is gekrompen en achter het zeil blaast.
Kan voorkomen worden door de molen: a. krimpand te kruien en b. te zwichten.

Zeilvoering Het aanbrengen van de zeilen voor de wieken. Afhankelijk van de windsterkte kunnen de zeilen vol, voor drie kwart, half, of voor 1/4 voorgelegd worden. Als de wind heel sterk is, draait de molen zonder zeilen. Zie ook: zeil, wiek.

Zelfkruier Een molen die door een achter op de molenkap geplaatste windroos zichzelf op de wind richt. Zo'n molen die zich zelf kruiet, staat in Nijeveen bij Meppel. Zie ook: windroos, kruien.

Zelfzwichtend Wordt gezegd van een soort molenwiek met jaloezieën (klepjes) die opengaan wanneer de wind heviger wordt. Komt m.n. in Noord Nederland veel voor.

Zelfzwiching Is geen wiekverbetering maar werd vanuit Engeland eind 19^e eeuw via Noord-Duitsland, Denemarken in Noord Nederland geïntroduceerd, samen met de windroos. Het levert dan ook geen grotere prestaties maar wel bespaart het de molenaar heel wat tijd en aandacht. Door zelfzwiching wordt het windvangend oppervlak namelijk automatisch gewijzigd.

Zemelen Restprodukt van gebuilde volkoren meel. Zie ook grint, bloem, griesmeel.

Zeskante molen Een molen waarvan de romp uit een zeshoek bestaat. Vb. de stellingmolen Den Oordt in Ommen. de papiermolen de Schoolmeester (te Westzaan) en de Mariamolen te Haps - op belt (Cuijk). Zie ook: romp, stellingmolen.

Zestienkante molen Een molen waarvan de romp uit een zestienhoek bestaat. De korenmolen "De Hoop" in Horn is een voorbeeld van zo'n molen. Zie ook: romp, korenmolen.

Zetel Balkenconstructie rond de stander, bij een standerdmolen. Bij een wipmolen boven- en onderzetel.

Zetelkruiwerk Het kruiwerk op de standerdmolen, wipmolen en spinnekop.

Zetelplaat Bij een spinnekop. Dikke ronde houten plaat, die op het boventafelement is bevestigd en waarop het gehele bovenhuis rust.

Zifterij / görtzeef (*in Groninger pelmolens*) (Zaans: gortharp) Omstreeks twee meter lange bak die onder met een lattenkruis verstevigd is. Opgehangen aan vier essenhouten veren (in de Zaanstreek soms op vier houten wieltsjes). In de lengterichting aan de onderkant zijn er eveneens twee veren aan bevestigd, waardoor de bak alleen van links naar rechts kan schudden en niet van achteren naar voren. Hij wordt in beweging gebracht door een kleine krukas, aangedreven vanaf een van de pelspillen. De aandrijving vond vroeger met een touw plaats (in de Zaanstreek vanaf de dooieman). In deze bak zijn meestal drie zeven van verschillende maaswijdte aangebracht, de grootste en langste boven. Nadat de noaloper de gerst heeft gepeld, komt die op de met een plankje verlengde zeef, waarna de *haalfschillen* er over heen lopen en in het *haalfschilhok* vallen. De gebroken korrels en de troep vallen er door. Na nog eens over de veurloper en de *noaloper* te zijn geweest, wordt de gort nogmaals gezeefd. Nu wordt aan het eind van de zeef het plankje recht op gezet, waardoor de verschillende soorten gort gesorteerd op grootte in de *görtpiepm* vallen en boven de *waaierkast* terecht komen voor de volgende bewerking.

Zijschoor Deel van de kraaiepootconstructie onder de stelling. Synoniem: hulpschoor, schrankschool.

Zijweeg Zijkant van de kast van de standerdmolen.

Zoadhok / gaarsthok (*in Groninger pelmolens*) Gersthok; afgescheiden gedeelte van de steenzolder waar de gerst werd opgeslagen.

Zoggat (*in Groninger pelmolens*) Uitgehakt gedeelte in de onderzijde van de pelsteen, dat vanaf 3 cm diep geleidelijk in niets uitloopt. In Groningen vier stuks in een soort halvemaaanvorm aangebracht vanuit het midden; in de Zaanstreek zes stuks. De opstaande kant drijft de korrels die onder de steen dreigen te komen naar buiten. De buitenste 20 cm van deze opstaande kant moet tegen slijtage beschermd worden met gehard stalen *zogiezers*. Zie ook waaikerven.

Zogjezer (*in Groninger pelmolens*) Gehard halvemaaanvormig stuk ijzer, met aan de bovenzijde een zwaluwstaart, die in de *zoggoaten* van de pelsteen in sleuven tegen de opstaande rand wordt

vastgegoten met behulp van lood. Hij beschermt de randen van de *zoggoaten* tegen slijtage. Als ze beginnen uit te steken moeten ze worden verlegd door ze uit te kappen met *loodbaaitels* (lange ritsbeitels die vaak van een oude vijl zijn gesmeed) en vervolgens een stukje te verschuiven en weer vast te gieten.

Zolders in een achtkante zaagmolen Raam- of stellingzolder, lege zolder, krukszolder, kapzolder.

Zolders in een korenmolen Graanzolder, maalzolder, steenzolder, luizolder, kapzolder.

Zolders in een paltrok Zaaggrond, raamzolder, lege zolder, krukszolder, kapzolder.

Zolders in een poldermolen Slaapzolder, middenzolder, roetzolder.

Zomer Balk in standaard- en wipmolen. Voorzomer, middenzomer.

Zomerzeilen De twee witte en twee menierode zeilen waarmee de molens 's zomers maalden.

Zondagsstand In Twente werd de molen op zondag in de hakscheefstand geplaatst. Zie hakscheef en timmerscheef.

Zonnestralen 2, 3 soms 4 blokken op de teerlingen waarop de kruisplaten rusten. Bij standaardmolen.

Zonnestralen (*Brabants*) Elk van de horizontale verbindingsbalkjes tussen voeghout en spantring. Ook roosterhout spruiten.

Zoom Scherpe, vrij rechte afscheiding van donkere wolk en een lichter, soms fel wit gedeelte daaronder. Bij het passeren zal de wind flink toenemen en ruimen.

Zoomlatten Bij het Oudhollands wieksysteem 3 stuks in het hekwerk om de heklatten onderling te verbinden. 1 buitenzoom of achterzoom, 2 binnenzoom of middenzoom en 1 voorzoom.

Zuidhollandse achtkant Heeft een molenromp die rijk is aan ramen of vensteropeningen in de rietpels is typerend voor Zuidholland.

Zuid-Hollandse poldermolen (bovenkruier) Veel gebruikt voor het droogpompen van land. Soms zijn er meerdere molens samen, dit heet een poldergang. Het molenhuis is vaak achtkantig. Functie: poldermolen. Deze molen komt voor in de veengebieden van Zuid-Holland en Utrecht.

Zuppigerrad Waterrad met gebogen schoepen, uitgevonden door de Duitser Zuppinger.

Zwaai balk of ijzerbalk Hierin is de tap van de pelspil gelagerd. Deze tap is opgesloten door middel van twee neuten, meestal van brons. Zie ook spil- of tapbalk.

Zwaai bilsel, zwaaischerpsel Bepaald type bilsel, zie aldaar.

Zwaarden In standerdmolens, de schoren aan de trap en de spuitbalk.

Zwaarden Dienen om er de schoepen van een waterrad aan vast te zetten.

Zwaarden of zwaardplanken Aan voorzijde van de kap bevestigd, dekt het riet af.

Zwaluwstaartverbinding Houtverbinding, veelvuldig toegepast in de molen.

Zwanehals IJzeren verbinding tussen windpeluw of penbalk met voeghout. Ook zwaanijzer.

Zwartkamer Soms in verfmolens, aparte afdeling waar zwarte verfstoffen worden vermalen.

Zwelgaten Extra openingen in het kroggat van de lopersteen om meer graan te kunnen toelaten.

Zwichtboom Vormt met de bezaanstok de mogelijkheid om de diverse wiekverbeteringssystemen zoals zelfzwichting en Ten Have-remkleppen te openen en te sluiten. Zie ook bezaanstok.

Zwichtbord Afneembaar bord, windbord op de roed. Zie steekbord, stormbord.

Zwichten Het wegnemen van zeil en eventueel borden bij wakkerende wind. Het bedienen van de zeilen van de wieken. In het algemeen: zeil minderen wegens aanwakkerende wind. Vandaar: zwichtstelling. Zie ook: wiek, zeil, zwichtstanden. Zelfzwichtend wordt gezegd van een soort molenwiek met jaloezieën die opengaan wanneer de wind heviger wordt.

Zwichten met de staart Wanneer de molen moet blijven draaien, bijv. omdat het polderpeil omlaag moet en er staat teveel wind, wordt er *krimpend* gekruid. Nooit ruimend omdat er veelal sprake is van storm en de wind zal ruimen en verder aanwakkeren.

Zwichtketting Doorgaande ketting die het via zwichtboom en bezaanstok achter bij de staart mogelijk maakt de diverse wiekverbeteringssystemen zoals zelfzwichting en Ten Have-remkleppen te bedienen.

Zwichtlatje Kort stukje zoomhout tussen de binnenzomen om de zwichtlijn aan te bevestigen.

Zwichtlijn Lang touw waarmee het zeil wordt vastgezet. 3/8" henneptouw (9,5 mm). Synoniem: slaglijn. Zie ook: lijk.

Zwichtring Ring achter de askop, om de hals op het voorkeuvelens, om het zwichtmechaniek vanaf de staartbalk te kunnen bedienen. O.a. bij de molen te Posterenk.

Zwichtstanden Vol zeil, duiker, lange halve, halve, hoge lijn, stormeindje, blote benen, geknipte nagels.

Zwichtstang Stang die door de doorboorde as loopt en die d.m.v. een spin op de kop van de as en met koppelstangen, kniehefbomen, e.d. deel uitmaken van het zelfzwichtingssysteem, Bilau-, Van Riet- en het Ten Have wieksysteem.

Zwichtstelling Omloop, zwikstelling, gaanderij of balie van een stellingmolen waarop de molenaar de zeilvoering kan uitvoeren en de (buiten)vang bedienen en ook het kruierwerk. Zie ook: kruien, baliemolen, stellingmolen.

Zwichtstok De zwichtstok is achter op de kap geplaatst en is enerzijds verbonden met de zwichtstang en anderzijds met een doorgaande ketting.

Wijhe, 19 mei 2000

Dit molenwoordenboek is onderdeel van de homepage van B. D. Poppen.

<http://www.bdpoppen.nl>